

ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈՆՈՒՄՆԵՐ.
ԶՈՒ-Ի ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ:
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ
БОЕВОГО И ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВС**

**THE DEFENSE REFORMS:
IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF COMBAT SERVICE
AND LOGISTIC SUPPORT OF THE ARMED FORCES**

«ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԻՐԱԿՈՒՄԷ ԶՈՒՆԻ ՊԱՐՏՎԵԼՈՒ
ԵՎ ՈՉ ՄԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ»

«АРМЕНИИ НЕ ДАНО ПРОИГРАТЬ НИ ОДНОЙ ВОЙНЫ»

«ARMENIA CAN NOT AFFORD TO LOSE ANY WAR»

**ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ՝
ԿԱՅՈՒՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱԿԱՆ ՁԱՐԳԱՅՄԱՄԲ
ԵՎ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅԱՄԲ**

«1995 թ. մարտի 16-ին կնքված

«Հայաստանի Հանրապետության և Ռուսաստանի Դաշնության միջև
Հայաստանի Հանրապետության տարածքում Ռուսաստանյան ռազմակայանի մասին
պայմանագրում» փոփոխություններ կատարելու մասին»

արձանագրության ստորագրման արարողությունը
(ձախից՝ աջ. ՌԴ Պաշտպանության նախարար Անատոլի Սերդյուկով,
ՌԴ Նախագահի Դնիտրի Մեդվեդև, ՀՀ Նախագահ Սերժ Սարգսյան,
ՀՀ Պաշտպանության նախարար Սեյրան Օհանյան)

Երևան, 2010 թ. օգոստոսի 20

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Լույս է տեսնում 1995 թվականից տարին չորս անգամ

3(65). 2010

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

- Քոթանջյան Հ. Ա.**
քաղաքական գիտությունների դոկտոր (Ռ-Դ), Ռազմական գիտությունների ռուսաստանյան ակադեմիայի իսկական անդամ, հակահաղթանակի դեմոկրատիկ փորձագետ (ԱՄՆ) (նախագահ)
- Չիլինգարյան Գ. Ա.**
(գլխավոր խմբագիր)
- Այդինյան Ռ. Ա.**
- Ապրիամով Է. Ա.**
- Ավետիսյան Վ. Պ.**
(գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Բաբայան Ն. Մ.**
- Գասպարյան Վ. Ս.**
- Գասպարյան Տ. Շ.**
- Դավթյան Ա. Մ.**
- Թունյան Վ. Վ.**
- Իսախանյան Մ. Ռ.**
- Խաչատուրով Յու. Գ.**
- Կարապետյան Մ. Ն.**
- Կարապետյան Մ. Ս.**
- Մաթևոսյան Ի. Ժ.**
- Մարգարյան Վ. Հ.**
(գլխ. խմբ. տեղակալ)
- Մարտիրոսյան Ս. Ս.**
- Մարտիրոսով Լ. Ա.**
- Միրզաբեկյան Ա. Ռ.**
- Նազարյան Ա. Ս.**
- Սեդրակյան Գ. Գ.**
- Տեր-Գրիգորյանց Ն. Գ.**
- Տոնոյան Գ. Է.**
- Փարսադանյան Ա. Մ.**

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ.
ԶՈՒ-Ի ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ**

Յու. Գ. Խաչատուրով, Ռազմական գործողությունների օպերատիվ, բարոյախոզեբանական, տեխնիկական և քիկունքային ապահովման հիմունքները. ՀՀ ՉՈՒ-ի ապահովման համակարգի կատարելագործման հիմնական ուղղությունները 9

Մ. Ա. Չիլինգարյան, ՀՀ ՉՈՒ-ի տեխնիկական ապահովման համակարգի կատարելագործումը պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 23

Ո. Վ. Ադոյան, ՀՀ ՉՈՒ-ում ինժեներական գորքերի զարգացման հեռանկարները 29

Հ. Գ. Կարապետյան, Չորքերի ծառայության կազմակերպման որոշ խնդիրներ ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 35

Կ. Ռ. Մուրադյան, Ֆ. Պ. Սոլունյան, Ա. Գ. Գասպարյան, ՀՀ ՉՈՒ-ի կապի համակարգի զարգացումը պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 44

Խ. Թ. Խաչատրյան, Ա. Հ. Բայրամյան, Հակառակորդի հետախուզությունից յուրային ստորաբաժանումների քողարկման հարցի շուրջ 50

Ս. Ա. Արզումանյան, ՀՀ ՉՈՒ-ում ռադիացիոն, քիմիական և կենսաբանական պաշտպանության համակարգի զարգացման հեռանկարները պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 56

Գ. Ա. Մանուկյան, Տեղագրաբերկրաբաշխական և ուղեվարական ապահովման զարգացման ուղիները . . 60

Տ. Շ. Գասպարյան, ՀՀ ՉՈՒ-ի քիկունքի զարգացման միտումները պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում 67

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վ. Հ. Տիր-Մաթևոսյան, ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայման հեռանկարները 73

ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՄԱԹԵՄԱՏԻՎԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼԱՎՈՐՈՒՄ

Կ. Ռ. Մուրադյան, Ա. Գ. Գևորգյան, Ա. Ա. Մուրադյան, Պետության ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիքների գնահատման, կանխատեսման և դրանց հակազդեցության մոդել 83

ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Է. Բ. Աթանեսյան, «Ձոնի կերպարը»՝ որպես Ադրբեջանի քարոզչության գործիք Ղարաբաղյան հակամարտության համատեքստում 101

ԲՆԱՊԱՀՂԱՆԱԿԱՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ

Ռ. Գ. Գևորգյան, Մ. Ռ. Գևորգյան, Սերպենտինիտների օգտագործումը միջուկային ռեակտորների և պաշտպանիչ կառույցների պաշտպանության նպատակով 111

ԴԵՄՔԵՐ, ՓԱՍՏԵՐ, ԻՐԱԴԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ս. Ս. Մարտիրոսյան, Ակադեմիկոս Գևորգ Ղարիբջանյան 123

ՈԱԶՏԱԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Ն. Ս. Մկրտչյան, Լ. Հ. Պապիկյան, Գ. Ս. Չիլինգարյան, Համարի բառարան 128

ԳԻՏԱԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Ռ. Վ. Աղուզունցյան, հոգեբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ,

Ն. Հ. Առաքելյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Գ. Ե. Բաղդասարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Հ. Ա. Գևորգյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ռ. Գ. Գևորգյան, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Վ. Մ. Հարությունյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Ա. Հ. Մանթաշյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Է. Գ. Մինասյան, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Մ. Մ. Միրիջանյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Կ. Ս. Մոսոսյան, տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,

Յու. Ս. Չիլինգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Վ. Ս. Մարգարյան, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս,

Հ. Ս. Մխակյան, բժշկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

«АЙКАКАН БАНАК» («АРМЯНСКАЯ АРМИЯ»)

ВОЕННО-НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ИНСТИТУТА
НАЦИОНАЛЬНЫХ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ
ИМЕНИ ДРАСТАМАТА КАНАЯНА
МИНИСТЕРСТВА ОБОРОНЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ

№ 3(65). 2010

Издается 4 раза в год

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Котанджян Г. С., доктор политических наук (РФ), Действительный член
Российской Академии военных наук, научный эксперт
по контртерроризму (США) (председатель), *Чилингарян Д. С.* (гл. редактор),
Аветисян В. П. (зам. гл. редактора), *Айдинян Р. А.*, *Априамов Э. А.*, *Бабаян Н. М.*,
Гаспарян В. С., *Гаспарян Т. Ш.*, *Давтян А. М.*, *Исаханян М. Р.*, *Карапетян М. Н.*,
Карапетян М. С., *Маргарян В. Г.* (зам. гл. редактора), *Мартirosов Л. А.*,
Мартirosян С. С., *Матевосян И. Ж.*, *Мирзабекян А. Р.*, *Назарян А. С.*,
Парсаганян А. М., *Сегракян С. Г.*, *Тер-Григорьянц Н. Г.*,
Тоноян Д. Э., *Тунян В. В.*, *Хачатуров Ю. Г.*

СОДЕРЖАНИЕ

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ БОЕВОГО
И ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВС**

Ю. Г. Хачатуров. Основы оперативного, морально-психологического, технического и тылового обеспечения военных действий: основные направления совершенствования системы обеспечения ВС РА 9 (20)*

М. А. Чилингарян. Совершенствование системы технического обеспечения ВС РА в контексте оборонных реформ 23 (27)

В. В. Агоян. Перспективы развития инженерных войск в ВС РА . . . 29 (34)

Г. Г. Карапетян. Некоторые задачи организации службы войск в контексте оборонных реформ в РА 35 (43)

К. Р. Мурадян, Ф. П. Соломонян, С. Г. Гаспарян. Развитие системы связи ВС РА в контексте оборонных реформ 44 (48)

Х. Т. Хачатрян, А. Г. Байрамян. К вопросу маскировки своих подразделений от разведки противника 50 (55)

С. А. Арзуманян. Перспективы развития системы радиационной, химической и биологической защиты в ВС РА в контексте оборонных реформ 56 (59)

Г. А. Манукян. Пути развития топогеодезического и навигационного обеспечения 60 (66)

Т. Ш. Гаспарян. Тенденции развития тыла ВС РА в контексте оборонных реформ 67 (71)

* Цифры в скобках обозначают страницу, с которой начинается текст на русском языке.

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

В. А. Тер-Матевосян. Перспективы пересмотра Стратегии национальной безопасности РА 73 (81)

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ

К. Р. Мурадян, А. Г. Геворкян, А. А. Мурадян. Модель оценки, прогнозирования и противодействия угрозам национальной безопасности государства 83 (99)

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Э. Б. Атанесян. «Образ жертвы» как инструмент пропаганды Азербайджана в контексте Карабахского конфликта 101 (109)

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Р. Г. Геворкян, М. Р. Геворкян. Использование серпентинитов в целях защиты ядерных реакторов и оборонных сооружений 111 (121)

ЛИЦА, ФАКТЫ, СОБЫТИЯ

С. С. Степанян. Академик Геворг Гарибджанян 123

ВОЕННАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

Н. С. Мкртчян, А. Г. Папикян, Д. С. Чилингарян. Словарь номера . . 128 (129)

НАУЧНО-КОНСУЛЬТАЦИОННЫЙ СОВЕТ:

- Р. В. Агузумцян,* кандидат психологических наук, доцент;
Н. У. Аракелян, академик НАН РА;
В. М. Арутюнян, академик НАН РА;
Г. Е. Багдасарян, академик НАН РА;
Г. А. Геворкян, академик НАН РА;
Р. Г. Геворкян, доктор геологических наук, профессор;
А. А. Манташян, академик НАН РА;
Э. Г. Минасян, доктор исторических наук, профессор;
М. М. Мириджянян, доктор медицинских наук, профессор;
К. С. Мосоян, доктор технических наук, профессор;
В. С. Саркисян, академик НАН РА;
А. С. Сисакян, доктор медицинских наук, профессор;
Ю. С. Чилингарян, академик НАН РА

«**HAIKAKAN BANAK**» («**ARMENIAN ARMY**»)

DEFENSE-ACADEMIC JOURNAL,

DRASTAMAT KANAYAN INSTITUTE FOR NATIONAL STRATEGIC STUDIES,
MINISTRY OF DEFENSE, REPUBLIC OF ARMENIA

№ 3 (65), 2010

Is published 4 times a year

EDITORIAL BOARD

Kotanjian H. S., Doctor of Political Sciences (RF), Fellow Member,
Russian Academy of Military Sciences, Counterterrorism Fellow (USA) (Chairman),
Chilingaryan D. S. (Editor-in-Chief), *Apremov E. A.*,
Avetisyan V. P. (Deputy Editor-in-Chief), *Babayan N. M.*, *Davtyan A. M.*,
Gasparyan T. Sh., *Gasparyan V. S.*, *Idynyan R. A.*, *Isakhanyan M. R.*,
Karapetyan M. N., *Karapetyan M. S.*, *Khachatourov Yu. G.*,
Margaryan V. H. (Deputy Editor-in-Chief), *Martirossyan S. S.*, *Martirossov L. A.*,
Matevossyan I. Zh., *Mirzabekyan A. R.*, *Nazaryan A. S.*, *Parsadanyan A. M.*,
Sedrakyan S. G., *Ter-Grigoryants N. G.*, *Tonoyan D. E.*, *Tounyan V. V.*

CONTENTS

THE DEFENSE REFORMS OF THE REPUBLIC OF ARMENIA: IMPROVEMENT OF THE SYSTEM OF COMBAT SERVICE AND LOGISTIC SUPPORT OF THE ARMED FORCES

<i>Yu. G. Khachaturov.</i> The principles of operational, moral-psychological, technical and logistic support of military operations: basic directions of improving the maintenance system of the Armed Forces of the Republic of Armenia	9 (21)*
<i>M. A. Chilingaryan.</i> The improvement of the maintenance system of the RA Armed Forces in the context of defense reforms	23 (28)
<i>V. V. Adayan.</i> The perspectives of developing Engineer Troops in the RA Armed Forces	29 (34)
<i>H. G. Karapetyan.</i> Some tasks of organizing troops service in the context of defense reforms in the Republic of Armenia	35 (43)
<i>K. R. Muradyan, F. P. Solomonyan, S. G. Gasparyan.</i> The development of the communications system of the RA Armed Forces in the context of defense reforms	44 (49)
<i>Kh. T. Khachatryan, A. H. Bayramyan.</i> To the issue of camouflaging its sub-units from the enemy's intelligence	50 (55)
<i>S. A. Arzumanyan.</i> The perspectives of developing the system of radiation, chemical and biological protection in the RA Armed Forces in the context of defense reforms	56 (59)
<i>G. A. Manukyan.</i> The ways of developing topogeodesic and navigation support	60 (66)

* Numbers in brackets mean the page of the text in English.

T. Sh. Gasparyan. Tendencies of developing the rear of the RA Armed Forces in the context of defense reforms 67 (72)

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

V. H. Ter-Matevosyan. Review perspectives of the RA National Security Strategy 73 (82)

MATHEMATICAL MODELING OF SECURITY

K. R. Muradyan, A. G. Gevorkyan, A. A. Muradyan. The model of assessing, forecasting and counteracting the threats to the State's National Security 83 (100)

INFORMATION SECURITY

E. B. Atanesyan. «The image of a victim» as a tool for Azerbaijan's propaganda in the context of the Karabakh conflict 101 (110)

ENVIRONMENTAL SECURITY

R. G. Gevorkyan, M. R. Gevorkyan. Using serpentinites for the protection of nuclear reactors and defense facilities 111 (121)

PERSONS, FACTS, EVENTS

S. S. Stepanyan. Academician Gevorg Gharibdjanyan 123

MILITARY TERMINOLOGY

N. S. Mkrtchyan, L. H. Papikyan, D. S. Chilingaryan. Volume Dictionary . . 128 (129)

SCIENTIFIC-ADVISORY COUNCIL:

- R. V. Aghouzoumstian,* Candidate of Psychological Sciences, Docent;
- N. H. Arakelian,* Full Member, NAS RA;
- G. Y. Baghdassarian,* Full Member, NAS RA;
- Y. S. Chilingarian,* Full Member, NAS RA;
- H. A. Gevorkian,* Full Member, NAS RA;
- R. G. Gevorkian,* Doctor of Geological Sciences, Professor;
- V. M. Haroutyunian,* Full Member, NAS RA;
- A. H. Mantashian,* Full Member, NAS RA;
- E. G. Minasyan,* Doctor of Historical Sciences, Professor;
- M. M. Miridjanian,* Doctor of Medical Sciences, Professor;
- K. S. Mossoyan,* Doctor of Technical Sciences, Professor;
- V. S. Sargsian,* Full Member, NAS RA;
- H. S. Sissakian,* Doctor of Medical Sciences, Professor;

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐ.
ՁՈՒ-Ի ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ
ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ**

**ОБОРОННЫЕ РЕФОРМЫ
РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ:
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ
БОЕВОГО И ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВС**

**THE DEFENSE REFORMS
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA:
IMPROVEMENT OF THE SYSTEM
OF COMBAT SERVICE AND LOGISTIC SUPPORT
OF THE ARMED FORCES**

ՌԱԶՄԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՕՊԵՐԱՏԻՎ, ԲԱՐՈՅԱՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ, ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ
ԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԻՄՈՒՆՔՆԵՐԸ.
ՀՀ ՁՈՒ-Ի ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՄԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՅՈՒ. Գ. ԽԱՇԱՏՈՒՐՈՎ, գեներալ-գնդապետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ պետ

Ելնելով ՀՀ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների նպատակներից և առաջնորդվելով «Հայաստանն իրավունք չունի պարտվելու ոչ մի պատերազմում» կարգախոսով՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի հրամանատարությունը, ի թիվս այլ կարևոր խնդիրների, իր ուշադրության կիզակետում է պահում զորքերի մարտական (օպերատիվ) և թիկունքային ապահովման համակարգի կատարելագործման հարցերը, առանց ինչի հնարավոր չէ ստեղծել ժամանակակից ու հեռանկարում հնարավոր մարտահրավերներին համարժեք կերպով արձագանքելու կարողությամբ օժտված բանակ:

Արդի գիտատեխնիկական առաջընթացը, սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի զարգացումը, զորքերի կազմակերպական կառուցվածքի կատարելագործումը և, որպես արդյունք, զորամիավորումների և զորամասերի աճող մարտական հնարավորությունները էապես ազդում են ժամանակակից համագորային մարտի (օպերացիայի) բնույթի և դրա վարման եղանակների վրա, էլ ավելի մեծ պահանջներ են ներկայացնում օպերացիաների համակողմանի պլանավորմանն ու ապահովմանը:

Ռազմական գործողությունների ապահովումը այնպիսի միջոցառումների համալիր է, որոնք անցկացվում են զորքերի մարտական պատրաստության ապահովման և զորքերի առջև դրված խնդիրները հաջողությամբ ու ժամանակին կատարելու համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման նպատակով: Այն ներառում է օպերատիվ (մարտական), բարոյահոգեբանական, տեխնիկական, թիկունքային ապահովումները:

Օպերացիաների համակողմանի ապահովումը կազմակերպվում է վարչությունների, բաժինների պետերի, զորատեսակների ու ծառայությունների պետերի և շտաբների, համապատասխան հրամանատարների տեղակալների կողմից՝ հրամանատարի (պետի) որոշումների և առաջադրած խնդիրների, վերադաս շտաբների և ավագ պետերի ցուցումների ու կարգադրությունների հիման վրա: Օպերացիայի օպերատիվ ապահովման կազմակերպման ընդհանուր դեկավարումն իրականացնում է շտաբի պետը, իսկ առանձին տեսակների օպերատիվ ապահովման խնդիրների (միջոցառումների) նախապատրաստման ու կատար-

ման համար անմիջական պատասխանատվությունը դրվում է գորատեսակների և ծառայությունների համապատասխան պետերի վրա:

Օպերատիվ ապահովում

Օպերատիվ (մարտական) ապահովումը ներառում է այն օպերատիվ, օպերատիվ-մարտավարական (մարտավարական) միջոցառումների համալիրը, որոնք պլանավորվում, կազմակերպվում ու անցկացվում են բոլոր տեսակի օպերացիաներում (մարտական գործողություններում) յուրախին զորքերի (ուժերի), սպառազինության ու մարտական տեխնիկայի կիրառման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման, ինչպես նաև հակառակորդի զորքերի (ուժերի) և սպառազինության կիրառման արդյունավետության նվազեցման նպատակով:

Օպերատիվ ապահովման հիմնական տեսակներն են՝ հետախուզությունը, հոգեբանական պայքարը, ռադիոէլեկտրոնային պայքարը, քողարկումը, ինժեներական (ճարտարագիտական) ապահովումը, ռադիոացիոն, քիմիական և կենսաբանական պաշտպանությունը, տեղագրաերկրաբաշխական ապահովումը և այլն, իսկ մարտավարական օղակում՝ նաև պահպանումը: ՁՈՒ-ի առանձին տեսակներ ունեն նաև իրենց հատուկ ձևերի օպերատիվ ապահովում: Ավելի հանգամանորեն ներկայացնենք դրանցից հիմնականները:

Հեղախուզություն: Արդի պայմաններում հետախուզությունը բոլոր աստիճանների հրամանատարների ու շտաբների և զորքերի կողմից ձեռնարկվող այնպիսի միջոցառումների համախումբ է, որոնք իրագործվում են մարտը (օպերացիան) նախապատրաստելու և վարելու նպատակով հակառակորդի ու տեղանքի վերաբերյալ տեղեկություններ ստանալու համար:

Հետախուզությունը նպատակաուղղված է հակառակորդի հարձակման կամ մարտական գործողությունների ընթացքում զինված պայքարի նոր միջոցների ու եղանակների կիրառման հանկարծակիության բացառման, դիմակայող հակառակորդի նկատմամբ կրակային գերազանցության հասնելու նպատակով խոցման միջոցների արդյունավետ և պատեհաժամ կիրառման համար հրամանատարին անհրաժեշտ հետախուզական տվյալներով ապահովմանը:

Հետախուզությանը ներկայացվող հիմնական պահանջներն են՝ նպատականդվածությունը, անընդհատությունը, ակտիվությունը, օպերատիվությունը, գաղտնիությունը, հավաստիությունը, հետախուզվող օբյեկտների (նշանակետերի) տեղադրության (կոորդինատների) որոշման ճշգրտությունը: Այդ պահանջների ապահովման հիմնական եղանակներն են. հետախուզության կառավարման մարմինների, գորամիավորումների և գորամասերի՝ բարձր մակարդակի մարտական ու գորահավաքային պատրաստության պահպանումը, բոլոր միջոցառումների համապատասխանեցումը օպերացիաների պլանին, հետախուզության հիմնական ջանքերի կենտրոնացումը կարևոր ուղղություններում (շրջաններում) և առավել կարևոր խնդիրների կատարման վրա, հետախուզության ուժերի և միջոցների համալիր կիրառումը, հետախուզության տեխնիկական միջոցների և

եղանակների հմուտ օգտագործումը, հետախուզության ուժերի ու միջոցների քողարկված, կայուն և անընդմեջ կառավարումը, իրենց գործողությունների ապահովմանը, ինչպես նաև հետախուզությանը հակառակորդի կողմից հակազդեցության հաղթահարմանն ուղղված միջոցառումների անցկացումը, հետախուզության պահուստի ստեղծումն ու պատեհաժամ լրացումը:

Հետախուզության կազմակերպման և վարման համար անցկացվում են հետևյալ միջոցառումները. կատարվում է պլանավորում, կատարողներին առաջադրվում են խնդիրներ, համաձայնեցվում են բոլոր տեսակների հետախուզության ջանքերը, կատարվում է հետախուզության վարման համար հատկացված գործամասերի և ստորաբաժանումների պատրաստում ու ծավալում, մշակվում և անցկացվում են հետախուզության ուժերի և միջոցների գործողությունների ապահովմանն ուղղված միջոցառումներ, կազմակերպվում են դրանց կառավարումը, հետախուզական տեղեկույթի հավաքումն ու մշակումը:

Տարբեր աղբյուրներից ստացված ամբողջ հետախուզական տեղեկույթը մշակվում (նախապես ուսումնասիրվում է, համակարգվում, հաշվառվում և ամփոփվում), գնահատվում ու զեկուցվում է վերադաս շտաբին, ապա հասցվում է գորատեսակների ու ստորադաս և փոխգործող շտաբների բաժինների ծառայությունների պետերին:

Անհապաղ զեկուցվում են այն տվյալները, որոնք վերաբերում են հարձակմանը (հարված հասցնելուն) հակառակորդի նախապատրաստմանը, նրա զորքերի և ավիացիայի հայտնվելուն այն շրջաններում, որտեղ դրանք մինչ այդ չեն նկատվել, հակառակորդի գործողությունների բնույթի կտրուկ փոփոխությանը:

Հետախուզությունն ըստ մասշտաբի և նախանշանակման լինում է ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական:

ՀՀ ՁՈՒ-ի հետախուզության հիմնական տեսակներն են. ըստ գործողության ոլորտների՝ վրագետնյա և օդային, ըստ լուծվող խնդիրների բնույթի և նախանշանակման՝ գործակալական, հատուկ, ռադիո- և ռադիոտեխնիկական, գորային, հրետանային, ինժեներական, ռադիացիոն, քիմիական, տեխնիկական:

Հոգեբանական պայքար: Հոգեբանական պայքարը (ՀՊ) այն միջոցառումների համակարգն է, որոնք հրամանատարության ու շտաբների կողմից անցկացվում են խաղաղ և պատերազմական ժամանակ՝ հակառակորդի զինված ուժերի անձնակազմի հոգևոր և բարոյահոգեբանական վիճակի քայքայման նպատակով:

ՀՊ խնդիրները սերտորեն կապված են գորամիավորումների, գորամասերի ու ստորաբաժանումների մարտական խնդիրների հետ:

ՀՊ ուժերի և միջոցների կառավարումը հրամանատարների և շտաբների պարտականությունն է: Այն ներառում է՝ նպատակի, խնդիրների, օբյեկտների որոշումը, առաջադրված խնդիրների կատարմանն անցնելու վերաբերյալ որոշման ընդունումը, ստորադաս գորամասերի և ստորաբաժանումների կողմից հոգեբանական օպերացիաների (ՀՕ) մարտական կիրառումը, հոգեբանական պայ-

քարի կազմակերպումն ու պլանավորումը, գործողությունների ապահովման միջոցառումների կազմակերպմանը և իրականացմանը համապատասխան ստորաբաժանումների և գործառնների պատրաստման անմիջական ղեկավարումը, տեղեկության հավաքումն ու մշակումը ՀՊ շահերի հաշվառմամբ, առաջադրված խնդիրների կատարման հսկողությունը և այլ միջոցառումներ:

Մարտի պատրաստման և վարման ընթացքում ՀՊ ուժերի ու միջոցների կառավարման միջոցառումներն անցկացվում են համալիր կերպով՝ ըստ գորքերի կողմից կատարվող խնդիրների:

Օպերատիվ քողարկում: Հակառակորդին մոլորության մեջ գցելու նպատակով անհրաժեշտ է կեղծ պատկերացում ստեղծել ռազմարշավների, օպերացիաների ու մարտերի նախապատրաստման և դրանցում կիրառվող գորքերի գործողությունների, կազմի ու վիճակի վերաբերյալ:

Արդի պայմաններում օպերատիվ քողարկմանը ներկայացվող պահանջներն են՝ անընդհատությունը, ակտիվությունը, համալիր բնույթը, համոզությունը, բազմազանությունը և տնտեսական նպատակահարմարությունը: Վերջինս օպերատիվ քողարկման այն միջոցների ու եղանակների ընտրությունն է, որոնց համար պահանջվում են ընդունելի ծախսեր՝ տրված արդյունավետության ապահովման պայմանով:

Ըստ օպերատիվ քողարկման նպատակների, խնդիրների և դրանցից բխող պահանջների՝ որոշվում են ծածուկությունն ապահովելու և հակառակորդին մոլորության մեջ գցելու եղանակները, ինչպես նաև այդ եղանակներին համապատասխանող միջոցառումները:

Չորքերի գործունեության գաղտնիության ապահովման հիմնական եղանակներն են՝ ռազմական բնույթի պետական և ծառայողական գաղտնիքի պահպանումը, գորքերի և օբյեկտների քողարկումը, հակազդեցությունը հակառակորդի հետախուզությանը:

Գաղտնիքի պահպանումը տեղեկության տրակորստի ուղիների բացահայտումն է և գաղտնի տեղեկությունների հրապարակումն ու տարածումը կանխող միջոցառումների կազմակերպումը:

Չորքերի և օբյեկտների քողարկումը ծածուկության ապահովման հիմնական եղանակներից մեկն է և ներառում է գորքերի վիճակի ու գործունեության, օբյեկտների, սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի ապաքողարկիչ հատկանիշների վերացումը կամ նվազեցումը: Չորքերի և օբյեկտների գործունեության քողարկման հիմնական եղանակներն են՝ տեղանքի քողարկիչ հատկությունների, բնական ու արհեստական թաքստոցների, բուսականության, տարվա եղանակի և օրվա ժամերի, եղանակային պայմանների օգտագործումը, քողարկման հաշվեցուցակային միջոցների կիրառումը, օպտիկական, ջերմային, ձայնային, ռադիոտեղորոշումային նկատելիության նվազեցումը, գորքերի տեղաբաշխումը տեսանելիության գոտու սահմաններից դուրս:

Հակառակորդի հետախուզությանը հակազդեցությունը ակտիվ միջոցա-

նումների մի համախումբ է՝ ուղղված այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, որոնց դեպքում հակառակորդի կողմից հետախուզական ուժերի ու միջոցների օգտագործումը դառնում է անհնարին կամ անարդյունավետ, և ենթադրում է հակառակորդի հետախուզության ուժերի ու միջոցների հայտնաբերում, ոչնչացում կամ ճնշում:

Վերջին տարիներին ՀՀ հավանական հակառակորդը ձեռք է բերել մեծ քանակությամբ սպառազինություն ու տեխնիկա, և հատկապես՝ ավիացիոն տեխնիկա: Ըստ այդմ՝ մեր զորքերի խնդիրն է՝ բարձրացնել հակառակորդի հարվածներից մեր զորքերի, կարևոր պետական ու ռազմական օբյեկտների պաշտպանվածության մակարդակը: Ներկայումս պլանավորված է անցկացնել համալիր միջոցառումներ, որոնք կնվազեցնեն հակառակորդի կողմից զենքի կիրառման հետևանքները:

Ռադիոէլեկտրոնային պայքար: Ներկայումս ռադիոէլեկտրոնային պայքարը (Ռ-ԷՊ) կազմակերպվում է հակառակորդի զորքերի (ուժերի) կառավարման համակարգի խաթարման, նրա սպառազինության ու մարտական տեխնիկայի, հետախուզության ու Ռ-ԷՊ-ի տեխնիկական միջոցների արդյունավետության նվազեցման, յուրային զորքերի (ուժերի) ու զենքի կառավարման համակարգերի և միջոցների աշխատանքի կայունության ապահովման նպատակով: Այն զուգակցվում է հակառակորդի զորքերի (ուժերի) կառավարման համակարգերի ու միջոցների, հիմնական օբյեկտների, հետախուզության ու Ռ-ԷՊ-ի միջոցների կրակային խոցմամբ (զավթմամբ) և յուրային զորքերի այլ տեսակների մարտական ապահովմամբ:

Ռ-ԷՊ-ի կազմակերպումն սկսվում է մարտական խնդրի ստացմամբ: Ռադիոէլեկտրոնային պայքարը անմիջականորեն կազմակերպում է Ռ-ԷՊ-ի բաժնի պետը, որը որոշում է կայացնում առաջադրված խնդիրների կատարման և իրեն ենթակա զորամասերի ու ստորաբաժանումների կիրառման մասին, մշակում է Ռ-ԷՊ-ի պլանը, կազմակերպում է դրա կատարումը, տվյալների հավաքումը, ռադիոէլեկտրոնային իրադրության վերլուծությունն ու գնահատումը, իրականացնում է իրեն ենթարկվող զորամասերի ու ստորաբաժանումների անմիջական կառավարումը, վերահսկում է առաջադրված խնդիրների կատարումը:

Օպերացիայում Ռ-ԷՊ-ի ուժերի և միջոցների փոխգործությունը կազմակերպվում է կատարվող խնդիրների ամբողջ խորությամբ, առավել մանրակրկիտ կերպով՝ հակառակորդի օդային հարձակումը հետ մղելու, մարտավարական գոտին (առաջիկա խնդրի խորությամբ) պահելու, օպերացիայի առաջին օրը առաջին կրակային հարվածները հասցնելու կամ մարտական գործողություններն ապահովելու ժամանակ:

Մի շարք պետությունների զինված ուժերում Ռ-ԷՊ-ի զորքերի անձնակազմը թեև կազմում է զինված ուժերի անձնակազմի ընդհանուր թվաքանակի մի քանի տոկոսը, սակայն լուծում է մեծ մասշտաբների խնդիրներ և ունի հետագա աճման միտում: ՀՀ ԶՈՒ-ի Ռ-ԷՊ-ի զորամասերն ու ստորաբաժանումները զինավարժու-

յունների և ցուցադրական պարապմունքների ժամանակ մշտապես հաջողությամբ են կատարում իրենց առջև դրված խնդիրները:

Ընթանում է ՌԷՊ-ի կազմակերպահաստիքային կառուցվածքի վերանայման և ՀՀ ՉՈՒ-ի ՌԷՊ-ի գորամասերի և ստորաբաժանումների համար նոր միջոցների ձեռքբերման փուլը:

ՀՀ ՉՈՒ-ում իրականացվող բարեփոխումներն ստեղծում են բոլոր նախադրյալները, որպեսզի մեծացվեն ՌԷՊ-ի ստորաբաժանումների ու գորամասերի մարտական հնարավորությունները, մեր գորքերի գլխավոր խմբավորումը և կարևոր օբյեկտները ծածկապաշտպանվեն հակառակորդի նշանառու օդային հարվածներից ու ռադիոտեղորոշումային հետախուզությունից:

Բարոյահոգեբանական ապահովում

Արդի պայմաններում բարոյահոգեբանական ապահովումը (ԲՀԱ) կազմակերպվում և իրականացվում է հետևյալ նպատակներով. զինմառայողների բարձր մակարդակի բարոյահոգեբանական վիճակի, ակտիվ մարտական գործողությունների վարմանը նրանց պատրաստության և ունակությունների ձևավորում, գորքերի բարոյական ոգու մշտական ամրապնդում, հակառակորդի, նրա մարտավարության, սպառազինության և մարտական տեխնիկայի առանձնահատկությունների, ուժեղ և թույլ կողմերի, գործողությունների ընթացքում յուրային գորքերի հաջողությունների մասին անձնակազմի իրազեկում, հոգեծին կորուստները նվազագույնի հասցնելու համար առավել վտանգավոր հոգեխոցիչ գործոնների հաշվառում, յուրային գորքերի մարտունակության վերականգնման հատուկ միջոցառումների անցկացում:

Բարոյահոգեբանական ապահովման տեսակներն են՝ տեղեկատվադաստիարակչական աշխատանքը, սոցիալ-հոգեբանական աշխատանքը, սոցիալ-իրավական աշխատանքը, մշակութային-ժամանցային աշխատանքը, գորքերի պաշտպանությունը հակառակորդի տեղեկութահոգեբանական ներգործությունից, գորքերի ապահովումը դաստիարակության տեխնիկական միջոցներով:

Անձնակազմի հետ տարվող աշխատանքի վարչության (բաժնի) վրա դրվում են՝ մարտական գործողությունների գոտում տիրող բարոյահոգեբանական ու տեղեկատվական իրադրության ուսումնասիրությունը, վերլուծությունը և գորքերին հասցնելը, պետական իշխանության և ռազմական կառավարման բարձրագույն մարմինների որոշումների, գորքերի առջև դրված խնդիրների պարզաբանման կազմակերպումը, գորքերի բարոյահոգեբանական վիճակի և նրանց մարտունակության վրա դրա ազդեցության ուսումնասիրության կազմակերպումը, բարոյահոգեբանական ապահովման պլանի և այլ անհրաժեշտ փաստաթղթերի մշակումը, հակառակորդի հոգեբանական օպերացիաների ներգործության արդյունավետության նվազեցման ուղղությամբ միջոցառումների կազմակերպումը, մասնակցությունը հոգեբանական պայքարի և օպերատիվ բողարկման միջոցառումների պլանավորմանը և իրականացմանը, բարոյահոգեբանական ապահով-

ման ուժերի ու միջոցների պատրաստումը, անձնակազմին հոգեբանական աջակցության, նրա վերականգնման, ինչպես նաև զինծառայողների ու նրանց ընտանիքների անդամների սոցիալական պաշտպանության կազմակերպումը, դաստիարակչական աշխատանքի մարմինների համար գորահավաքային ռեսուրսների պատրաստումը և դրանց շարք մտցնելը, օժանդակումը պետական իշխանության մարմինների, տեղական ինքնակառավարման մարմինների, հասարակական ու կրոնական կազմակերպությունների հետ գորամիավորումների և այլ գորքերի՝ դաստիարակչական աշխատանքի մարմինների փոխգործությանը, գորամիավորումներում (գորամասերում) բարոյահոգեբանական ապահովման միջոցառումների անցկացման և առաջադրված խնդիրների կատարման նկատմամբ հսկողությունը և այլն:

Նշված նպատակների իրականացման և մեր Զինված ուժերում բարոյահոգեբանական ապահովման համակարգի զարգացման համար տարբեր մակարդակներում և օղակներում իրականացվում են համալիր միջոցառումներ՝ ուղղված ՋՌԻ-ի անձնակազմի բարոյահոգեբանական կայունության ամրապնդմանը:

Տեխնիկական ապահովում

Ներկայումս մարտական գործողություններին բնորոշ են մեծ քանակությամբ հրթիռների և զինամթերքի սպառումը, սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի (ՄՌՏ) զգալի կորուստները: ՌԻ-ստի օպերացիայում (մարտում) գորքերի մարտունակության պահպանման համար հարկ է լուծել ՄՌՏ բարձր մակարդակի մարտական պատրաստության պահպանման, գորքերի՝ հրթիռներով և զինամթերքով ապահովման, կարճ ժամկետներում մեծ քանակությամբ վնասված ՄՌՏ վերականգնման խնդիրներ: Տեխնիկական ապահովման հիմնական բովանդակությունը այդ խնդիրների կատարումն է:

Տեխնիկական ապահովման խնդիրները կատարելու համար գործառում է տեխնիկական ապահովման համակարգը, որը կարելի է ներկայացնել որպես կառավարման, նորոգման-վերականգնման մարմինների, ՄՌՏ-ով, հրթիռներով, զինամթերքով ու ռազմատեխնիկական գույքով ապահովման մարմինների համալիր:

Ժամանակակից ռազմական գործողությունների վարման պայմաններն ու բնույթը, ինչպես նաև տեխնիկական ապահովման խնդիրների աճող ծավալները այդ համակարգին ներկայացնում են հետևյալ պահանջները.

1. տեխնիկական ապահովման գորամասերի և ստորաբաժանումների մշտական մարտական ու գորահավաքային պատրաստություն, սահմանված ժամկետներում ծավալվելու և խնդիրների կատարմանն անհապաղ անցնելու կարողություն,

2. համապատասխան օպերատիվ ուղղություններում ՄՌՏ հրթիռների, զինամթերքի և ռազմատեխնիկական գույքի պաշարների պատեհաժամ ստեղծում և շարակարգում,

3. օպերացիաների ընթացքում եղած ուժերով և միջոցներով ՍՌ-Տ արագ վերականգնում՝ տեղական արդյունաբերական բազայի օգտագործմամբ,

4. համակարգի բարձր մակարդակի ինքնավարության և կենսունակության ապահովում՝ մատակարարման և տարահանման ժամանակավոր ընդհատումների, մյուս ուղղություններից ու շրջաններից ուժերի ու միջոցների տեղափոխման անհնարինության դեպքում,

5. տեխնիկական ապահովման կայուն և անընդհատ կառավարում՝ կառավարման ավտոմատացված համակարգի ու կապի միջոցների օգտագործմամբ,

6. տեխնիկական ապահովման համակարգի հուսալի պաշտպանություն և պահպանում:

ՍՌ-Տ-ով, գինամթերքով և ռազմապրեհնիկական գույքով (ՌՏԳ) զորքերի ապահովման հիմունքները: ՍՌ-Տ-ով ապահովումն իրականացվում է՝

– տեխնիկական ապահովման համակարգում պահուստային զորամասերի և ստորաբաժանումների ներգրավմամբ,

– հարևան զորամիավորումներից համալրված զորամասերի և ստորաբաժանումների փոխանցմամբ,

– նոր կամ հիմնովին նորոգված ՍՌ-Տ մատակարարմամբ,

– մարտական գործողությունների ընթացքում վնասված ՍՌ-Տ նորոգմամբ,

– ռազմաավարային ՍՌ-Տ օգտագործմամբ:

Հրթիռներով և գինամթերքով զորքերի ապահովումը սահմանված պաշարների կուտակումն է, զորքերի պահանջումների որոշումը՝ համապատասխան կատարվող խնդիրների, դրանք զորքերին ժամանակին հասցնելը:

ՌՏԳ-ով ապահովումն իրականացվում է ըստ տեխնիկական ծառայությունների և ներառում է հատուկ (ինժեներական, ռադիոացիոն, քիմիական և կենսաբանական պաշտպանության, կապի) զորքերի և թիկունքի ծառայությունների ապահովումը հրետանային, զրահատանկային, ավտոմոբիլային, տեխնիկական գույքով և չափումների միջոցներով:

ՌՏԳ-ով ապահովման հիմնական նպատակը զորքերում դրանց այնպիսի պաշարների ստեղծումն ու պահպանումն է, որոնցով ապահովվի ՍՌ-Տ նորոգման աշխատանքների անխափան կատարումը, ՍՌ-Տ որակյալ սպասարկումն ու մարտական գործողություններին պատրաստումը, ինչպես նաև շահագործումը օպերացիաներում:

ՀՀ ՁՌԻ-ի անվտանգության ապահովման կարևոր գործոններից է ժամանակակից մարտունակ սպառազինության և տեխնիկայի ձեռքբերումը, նորոգման աշխատանքների կազմակերպումը: Պաշտպանական բարեփոխումները նոր հնարավորություններ են ստեղծում պաշտպանական համակարգի կատարելագործման համար, մասնավորապես՝ գիտական հետազոտության հիման վրա նախանշվում են ռազմատեխնիկական ոլորտի հեռանկարային զարգացման ուղիները:

ՀՀ ՁՌԻ-ի տեխնիկական ապահովման հարցը լուծվում է պետության տնտեսական հնարավորությունների համակողմանի հաշվառմամբ՝ քանակա-

կան-որակական ցուցանիշների և ՍՌ-Տ օպտիմալ հարաբերակցության գիտականորեն ճիշտ հիմնավորմամբ, հաշվի են առնվում նաև այդ ոլորտում պետության ռազմատեխնիկական քաղաքականությունը և միջազգային պարտավորությունները:

ՀՀ ՁՈՒ-ի տեխնիկական ապահովման հարցի լուծումը պայմանավորված է տվյալ ոլորտի զարգացման հեռանկարների ճիշտ որոշմամբ, ընդ որում, պետք է հաշվի առնվեն ոչ միայն հավանական հակառակորդի սպառազինության վիճակը, այլև մարտական գործողությունների վարման գոտու աշխարհագրական գործոնները և առանձնահատկությունները:

Տեխնիկական ապահովման համակարգի հիմնական գործունեությունը պետք է նպատակաուղղված լինի համապատասխան տնտեսական և նորմատիվ-իրավական հիմքերի ստեղծմանը, գերակա ուղղությունների որոշմանը: Պաշտպանական բարեփոխումների այս փուլում կանոնակարգվել և որակական նոր մակարդակի վրա է դրվել տեխնիկական ապահովման պլանավորված գործունեությունը՝ այդ ոլորտում հայրենական և միջազգային փորձի օգտագործմամբ:

Քանի որ զորքերի մարտունակության մակարդակի բարձրացումն զգալի չափով պայմանավորված է սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի կարողություններով ու կիրառման բնույթի փոփոխմամբ, անհրաժեշտություն է ծագում վերականգնման և նյութատեխնիկական ապահովման խնդիրների լուծումը հասցնելու նոր որակական մակարդակի, ինչպես նաև մշակելու և իրականացնելու միջոցառումներ՝ ուղղված տեխնիկական շահագործող ու սպասարկող անձնակազմի պատրաստման որակի բարձրացմանը, տեխնիկական ապահովման համակարգի, կառավարման միջոցների, ձևերի ու մեթոդների կատարելագործմանը: Այդ տեսանկյունից անհրաժեշտ է շարունակել և զարգացնել տեխնիկական ապահովման գծով մասնագետների մասնագիտական գիտելիքների հարստացման ու հմտությունների ձևավորման գործընթացները, կրտսեր օդակի մասնագետների պատրաստման համար նախատեսել պետպատվեր, ինչպես նաև շարունակել համապատասխան մասնագետների պատրաստումը արտասահմանյան ռազմակրթական հաստատություններում:

ՀՀ պաշտպանական անվտանգության համար առկա լուրջ սպառնալիքները ռազմատեխնիկական ոլորտի մասնագետների առջև դնում են ՍՌ-Տ մարտավարատեխնիկական բնութագրերի բարելավման, շահագործման ու սպասարկման աշխատանքների որակի բարձրացման կարևոր խնդիրներ, որոնց լուծումը պահանջում է միջազգային փորձի գիտական ուսումնասիրության արդյունքների հաշվառմամբ ծավալել ՁՈՒ-ի ՍՌ-Տ ապահովման և կատարելագործման ամենօրյա հետևողական աշխատանք: Միևնույն ժամանակ, այդ գործընթացում պետք է հաշվի առնել հավանական հակառակորդի պատրաստվածությունը և այդ ոլորտում մեր համապատասխան մրցակցության ապահովման անհրաժեշտությունը:

Թիկունքային ապահովում

Ներկայումս թիկունքային ապահովմանը ներկայացվող հիմնական պահանջներն են.

– գորքերի անխափան ապահովումը թիկունքի՝ պատեհաժամորեն ստեղծված նյութատեխնիկական բազայի արդյունավետ օգտագործման միջոցով,

– խաղաղ և պատերազմական ժամանակ գորքերի թիկունքային ապահովման կազմակերպման հաջորդայնությունը, որով կապահովվի սահուն անցումը խաղաղ պայմաններից պատերազմականի,

– թիկունքի ծավալումը գորքերի ծավալմանը զուգահեռաբար,

– թիկունքի մարմինների հիմնավորված մոտեցումը գորքերին և թիկունքի առկա ու ժամանող գորամիավորումների ու գորամասերի արդյունավետ կիրառումը՝ գլխավոր ուղղություններում հիմնական խնդիրները լուծելու համար,

– հաղորդակցության ուղիների և տրանսպորտային միջոցների զարգացած ցանցի առկայությունը, ինչով կապահովվեն անխափան մատակարարումը գորքերի նյութական միջոցներով, վիրավորների, հիվանդների և վնասված տեխնիկայի տարահանումը,

– գորքերի խմբավորումների թիկունքային ապահովման հաստատունությունը, կենսունակությունը և ինքնավարությունը բոլոր մակարդակներում,

– թիկունքի առջև դրված խնդիրների կատարման համար տնտեսական և ֆինանսական ծախսերի պարտադիր հաշվառումը, և այլն:

Թիկունքի կառավարումը գորքերի կառավարման բաղկացուցիչ մասն է: Այն գորամիավորումների, հրամանատարների ու շտաբների, թիկունքի հրամանատարության, գորատեսակների ու ծառայությունների և կառավարման մյուս մարմինների պետերի գործունեությունն է՝ նպատակաուղղված թիկունքի մարտական պատրաստության պահպանմանը, թիկունքի պատրաստմանը խաղաղ և պատերազմական ժամանակ գորքերի ապահովմանը, առաջադրված խնդիրների կատարման ժամանակ թիկունքի կառավարմանը:

ՀՀ Ջինված ուժերի բարեփոխումների արդի փուլում ՋՌԻ-ի թիկունքի աշխատանքի հիմնական բովանդակությունը կառուցվածքի կատարելագործումն ու օպտիմալացումն է, ինչպես նաև խնդիրների կատարման արդյունավետության մեծացումը, խաղաղ ժամանակ՝ գորքերի մարտական պատրաստության ապահովումը թիկունքային ապահովման տեսակետից, իսկ պատերազմական ժամանակ՝ նպաստումը դրանց մարտական հնարավորությունների մեծացմանը զինված պայքարի բոլոր մակարդակներում՝ ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական: Մասնավորապես՝ ՋՌԻ-ի թիկունքի ծառայությունում բարեփոխումների ընթացքում կրճատվել են մի շարք գորամասեր և հաստատություններ, սակայն օպտիմալացման շնորհիվ պահպանվել է գորքերի կառավարման և թիկունքային ապահովման համակարգի երաշխավորված արդյունավետությունը:

Թիկունքի բարեփոխումների գերակա ուղղություններից է նաև թիկունքի տրանսպորտային կառուցվածքի կատարելագործումը:

Թիկունքի վարչությունը թիկունքային ապահովման կառավարման համակարգի կատարելագործման նպատակով ուսումնասիրել է ցանցային և համակարգչային ծրագրերի ներդրման միջոցներով թիկունքային ապահովման համակարգի ավտոմատացման հնարավորությունը և մշակել համապատասխան առաջարկություններ:

Թիկունքային ապահովման ոլորտի բարեփոխումների գլխավոր նպատակներն են. ա) կենտրոնացված երկարաժամկետ թիկունքային պլանավորման հայեցակարգի և մեխանիզմների մշակումը, ընդամին նման պլանավորումը օպերատիվ մակարդակում պետք է իրականացվի ապակենտրոնացված եղանակով և լինի վերահսկելի, բ) թիկունքային կառավարման հրահանգագրերի ու տեխնիկական ուղեցույցների լրամշակումը և արդիականացումը, գ) մատակարարման այնպիսի համակարգերի մշակումը, որոնք ունենան դեկավարման, ընդունման, պահեստավորման և հատկացման պահանջվող պարամետրներ, դ) պահպանման այնպիսի ծրագրերի մշակումը, որոնցով նախատեսված լինի միջոցները պահպանելու, պահեստավորելու, ձևափոխելու և մարտունակ վիճակում պահելու անհրաժեշտ հնարավորությունը, ե) փոխադրումների այն համակարգերի արդիականացումը, որոնք ընդհանուր խնդիրներն ու պարտավորությունները կատարելիս առնչվում են ստորաբաժանումների տեղաշարժին, անձնակազմին և նյութական միջոցներին վերաբերող հարցերին, զ) Ջինված ուժերի ստորաբաժանումների թիկունքային ապահովման ծառայությունների արդիականացումը:

Անփոփում: Այսպիսով՝ ռազմական գործողությունների (օպերացիաների) մարտական ու թիկունքային ապահովման արդյունավետությունը պատերազմում զինված ուժերի հաջողության հույժ կարևոր գրավականներից է: Այդ հանգամանքի հաշվառմամբ որպես ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտական և թիկունքային ապահովման համակարգի կատարելագործման հիմնական ուղղություններ պետք է սահմանվեն.

1. գորքերի (ուժերի), սպառազինության և մարտական տեխնիկայի արդյունավետ կիրառման նպատակով արդի ուժերի, միջոցների, պաշարների պահուստների ստեղծումը ռազմական գիտության, ռազմական արվեստի, ռազմատեխնիկական առաջընթացի և ձեռք բերված գործնական փորձի ուսումնասիրման հիմքի վրա,
2. ՀՀ ՁՈՒ-ի ապահովման համակարգի զարգացման ու կատարելագործման ծրագրերի մշակումը և իրականացումը՝ նպատակաուղղված պաշտպանական բարեփոխումների առաջադրված խնդիրների կատարմանը,
3. ՀՀ ՁՈՒ-ում գործող ապահովման համակարգի և առաջավոր համակարգերի ներդրման չափանիշների կատարելագործումը՝ ռազմական սպառնալիքներին արագ արձագանքելու կարողությունների զարգացման նպատակով,
4. Ջինված ուժերի կառուցվածքը, պատրաստությունը, սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի ձեռքբերման և արդիականացման գործում գերակայությունների, ռազմաարդյունաբերական համալիրի և ենթակառուցվածքների

գարգացման ուղղությունների, անվտանգային միջավայրի և առկա ռեսուրսների հաշվառմամբ մոբիլիզացիոն և պահեստային ուժերի կարիքների որոշումը,

5. Ժամանակակից սպառազինությամբ ու տեխնիկայով զինված, բարձր մակարդակի շարժունությամբ ու մարտունակությամբ Ձինված ուժերի ստեղծումը, որպեսզի նրանք ունակ լինեն արագ արձագանքելու ՀՀ ռազմական անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքներին, պաշտպանական ոլորտում ապահովելու Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորությունների կատարումը, իրականացնելու ազգային ու միջազգային տարատեսակ ռազմական առաքելություններ,

6. Ձինված ուժերի կադրային պահանջարկի վերլուծությունը, կադրային ռեսուրսների ճիշտ պլանավորումը, պաշտոնների հստակ բնութագրերի սահմանումը՝ կրթական, մասնագիտական և տարիքային տարբերակմամբ,

7. ՀՀ ՁՈՒ-ի ապահովման համակարգի զարգացման ու կատարելագործման արդյունավետ գործունեությանն ուղղված հաստիքակառուցվածքային փոփոխությունների կատարումը և կադրերի պատրաստման համակարգի կատարելագործումը,

8. Ձինված ուժերի հուսալի, ճկուն, տնտեսապես շահավետ, արագ մատակարարումների և ծառայությունների մատուցման ապահովումը:

Այս ամենը հնարավորություն կտա բարձրացնելու ՀՀ Ձինված ուժերի մարտունակության մակարդակը՝ ի շահ ՀՀ ազգային անվտանգության ու կայուն զարգացման ապահովման:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարություն»: «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, 2007:
2. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հս. 4:
3. «Военно-энциклопедический словарь». М., 2002.

ОСНОВЫ ОПЕРАТИВНОГО, МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО, ТЕХНИЧЕСКОГО И ТЫЛОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВС РА

Ю. Г. ХАЧАТУРОВ, генерал-полковник, Начальник Главного штаба ВС РА

РЕЗЮМЕ

В статье как на общетеоретическом, так и на практическом—в приложении к ВС РА—уровнях рассмотрены виды обеспечения военных действий, представляющие собой мероприятия, направленные на поддержание войск в состоянии высокой боевой готовности и на создание благоприятных условий для успешного и своевременного выполнения поставленных перед ними задач.

В целях эффективного применения своих войск (сил), оружия и боевой техники, а также снижения эффективности применения войск (сил) и средств противника рассмотрены некоторые виды оперативного обеспечения, в частности: разведка, психологическая борьба, радиоэлектронная борьба, оперативная маскировка. Представлены основы морально-психологического, технического, тылового обеспечения и приоритетных направлений их развития в контексте реформирования Вооруженных сил РА.

Морально-психологическое обеспечение операций представлено с точки зрения формирования у военнослужащих высокого морально-психологического состояния, готовности и способности к активным боевым действиям, постоянного наращивания морального духа войск.

Техническое обеспечение рассматривается в контексте решения задач по сохранению высокой боеготовности ВВТ, обеспечению войск ракетами и боеприпасами, быстрому восстановлению поврежденных ВВТ. Указывается, что тенденции развития ВВТ, вызовы и угрозы, стоящие перед страной, требуют осуществления на основе научного изучения международного опыта последовательной работы по обеспечению и усовершенствованию ВВТ Вооруженных сил. Одновременно в данном процессе должна учитываться подготовленность вероятного противника и необходимость обеспечения конкурентности в этой области.

Тыловое обеспечение операций рассматривается с точки зрения устойчивости, живучести и автономности системы обеспечения данного вида. В этом направлении ведутся работы по изучению возможности автоматизации системы тылового обеспечения путем внедрения сетевых и компьютерных программ. В связи с этим имеется настоятельная необходимость в модернизации информационной инфраструктуры тылового обеспечения.

Как обобщение, в статье подчеркивается, что современный этап реформирования Вооруженных сил РА направлен на повышение уровня боевой и мобилизационной готовности войск, усовершенствование системы их обеспечения в целях гарантированного эффективного противодействия современным угрозам и защиты суверенитета государства.

THE PRINCIPLES OF OPERATIONAL, MORAL-PSYCHOLOGICAL, TECHNICAL AND LOGISTIC SUPPORT OF MILITARY OPERATIONS: BASIC DIRECTIONS OF IMPROVING THE MAINTENANCE SYSTEM OF THE ARMED FORCES OF THE REPUBLIC OF ARMENIA

*Yu. G. KHACHATUROV, Colonel General, Head of the Main Staff
of the Armed Forces of the Republic of Armenia*

SUMMARY

This article examines the kinds of military operations support both at the academic and practical levels—per appendix to the RA Armed Forces. These kinds are the measures targeted at keeping the troops on high alert and at

creating favorable conditions for a successful and timely fulfillment of the assigned tasks.

For the effective use of the troops (forces), weapons and military equipment, as well as for the reduction of the efficiency of an enemy's troops (forces) and means, some kinds of operational support are examined here, particularly: intelligence, war of nerves, electronic warfare, operational camouflage. The principles of moral-psychological, technical, logistic support and their priority development directions are presented in the context of reforms in the Armed Forces of the Republic of Armenia.

Moral-psychological support of operations is given in terms of shaping servicemen's high moral-psychological condition, readiness and capacity for active combat actions, as well as with a view to constantly boosting the troops' morale.

Technical support is viewed in the context of solving the tasks of maintaining high combat readiness of the weapons and military equipment, providing the troops with missiles and ammunition, swiftly restoring the damaged weapons and military equipment. It is pointed out that the development tendencies of the weapons and military equipment, challenges and threats faced by the country call for consistent work on supporting and improving the weapons and military equipment of the Armed Forces in terms of the academic study of international experience. At the same time the preparedness of a potential enemy and the necessity of ensuring the competitiveness in that sphere should be taken into account in the given process.

Logistic support of operations is considered in terms of stability, durability and self-sufficiency of the support system of that kind. To that end activities are carried out to study the possibilities of automatizing the system of logistic support through introducing network and computer programs. In this regard there is an urgent necessity of modernizing the information infrastructure of logistic support.

In summary, the article highlights the contemporary stage of reforms in the RA Armed Forces oriented towards the increase of the level of combat and mobilization readiness of the troops, improvement of the system of their support for the assured efficient counteraction of current threats and the protection of the state's sovereignty.

ՀՀ ՁՈՒ-Ի ՏԵԽՆԻԿԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ

Մ. Ա. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գեներալ-մայոր,
ՀՀ ՁՈՒ-ի Սպառազինության պետ-վարչության պետ

Պաշտպանական բարեփոխումների գերակա խնդիրներից է ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտունակության մակարդակի բարձրացումը, ինչի կարևոր երաշխիքներից են ժամանակակից սպառազինության ու տեխնիկայի առկայությունը և դրանց նորոգման աշխատանքների արդյունավետ կազմակերպումը, այսինքն՝ տեխնիկական ապահովումը: Տեխնիկական ապահովումը գորամիավորումների (գորամասերի)՝ սպառազինությամբ և ռազմական տեխնիկայով (ՄՌ-Տ), հրթիռներով, զինամթերքով և

ռազմական ունեցվածքով ապահովումը, շահագործումը (օգտագործումն ու մարտական կիրառումը), վնասված (անսարք) ՄՌ-Տ վերականգնումը, անձնակազմի տեխնիկական և հատուկ պատրաստումը ներառող միջոցառումների համալիր է: Այդ միջոցառումների արդյունավետությունն ապահովելու համար դրանք կազմակերպվում և իրականացվում են կառավարմամբ, տեխնիկական ապահովման ուժերի և միջոցների պահպանությամբ ու պաշտպանությամբ:

Տեխնիկական ապահովման նպատակն է ՄՌ-Տ նմուշներն ըստ երկու՝ մարտական պատրաստության և մարտունակության ցուցանիշների օգտագործման (մարտական կիրառման) համար սարքին ու պատրաստ վիճակում պահելը և հրթիռները, զինամթերքն ու ռազմատեխնիկական ունեցվածքը (միջոցները) գործին տրամադրմամբ նրանց գործողություններին նպաստելը:

Տեխնիկական ապահովման տեսակներն են՝ հրետանատեխնիկական, հրթիռատեխնիկական, տանկատեխնիկական, ավտոտեխնիկական, չափաբանական և ինժեներատեխնիկական, ինժեներաավիացիոն, Ռ-ԶԿՊ, կապի ու գործերի (ուժերի) կառավարման ավտոմատացված համակարգերի (ԶԿԱՀ) և թիկունքի ծառայությունների գծով տեխնիկական ապահովումները:

Տեխնիկական ապահովումը, լինելով ռազմական (մարտական) գործողությունների ապահովման տեսակ, պլանավորվում, կազմակերպվում և իրականացվում է օպերատիվ (մարտական) ու թիկունքային ապահովումների հետ սերտ փոխգործությամբ: Դրա համակարգի հիմքն են տեխնիկական ապահովման շարժական մարմինները և գործերի գործողությունների գոտում գտնվող ստացիոնար ուժերն ու միջոցները:

Ռազմատեխնիկական ապահովումը այնքան շաղկապված է ռազմա-

տնտեսական ապահովման հետ, որ հաճախ դրանց տարանջատումը կարող է հանգեցնել թյուրիմացությունների:

Ըստ «ՀՀ ռազմական դոկտրինի»՝ ռազմատնտեսական ու ռազմատեխնիկական ապահովման սկզբունքներն են.

– ՀՀ ռազմատեխնիկական կարողությունների շարունակական արդիականացումն ու կատարելագործումը՝ պետության հնարավորություններին համապատասխանող ֆինանսական, նյութական և մտավոր ներուժի արդյունավետ ներգրավմամբ,

– ռազմական արդյունաբերության համալիրի զարգացումը և հայրենական գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական ու արտադրական հենքով ռազմական արտադրության կազմակերպումը,

– ռազմական նշանակության արտադրանքի առանձին տեսակներ մշակելու, արտադրելու և արտաքին շուկաներ հանելու համար նյութատեխնիկական, տեխնոլոգիական, տեղեկատվական հիմքերի ստեղծումը:

Ըստ «ՀՀ ռազմական դոկտրինի»՝ ռազմական անվտանգության համակարգի ռազմատեխնիկական ապահովման հիմնական խնդիրներն են՝

– ռազմատեխնիկական ապահովման ոլորտի վերակազմավորումը և զարգացման ծրագրերի մշակումը,

– գորքերի կառավարման կայուն համակարգի տեխնիկական ապահովումը,

– անհրաժեշտ նյութատեխնիկական պաշարների ապահովումը, դրանց օգտագործման և մատակարարման արդյունավետ պլանավորումը և կառավարումը,

– ռազմական անվտանգության համակարգի գիտատեխնիկական, տեխնոլոգիական և արտադրական հիմքերի կատարելագործումն ու ընդլայնումը, նոր սերնդի առավել արդյունավետ համակարգերի ու համալիրների ստեղծումը,

– սպառազինության, ռազմական տեխնիկայի, ռազմատեխնիկական միջոցների ու գույքի նորոգումը, արդիականացումը և թարմացումը, ռազմական ինժեներական կառույցների շինարարության ինժեներատեխնիկական ապահովումը,

– ռազմատեխնիկական միջոցների չափորոշման և կողավորման համակարգի կատարելագործումը,

– կապի և հետախուզության, ռադիոէլեկտրոնային, գորքերի կառավարման, նախագուշացման և հակազդեցության արդյունավետ տեխնիկական միջոցների ստեղծումը,

– ռազմատեխնիկական ոլորտում միջազգային պարտավորությունների կատարումը:

Ռազմատեխնիկական ապահովման համակարգի գործունեությունը ծավալվում է ըստ պետության ռազմատեխնիկական քաղաքականության: Ռազմատեխնիկական քաղաքականության հիմնական նպատակն է ապահովել Ջինվաժ ուժերի պահանջմունքները սպառազինության և մարտական տեխնիկայի ոլորտում: Ինչպես ցույց է տալիս համաշխարհային փորձը, գերադասելի է

շեշտը դնել մարտական համակարգերի վրա՝ նախընտրելով համատեղելի համակարգեր: Ռազմատեխնիկական քաղաքականությունը սահմանում է, թե որ սպառազինությունն ու զինամթերքն է նպատակահարմար արտադրել երկրում, իսկ որը՝ զնել արտասահմանում: Ուստի ՀՀ ռազմատեխնիկական քաղաքականության մշակման կարևորագույն տարրերից պետք է լինի արտադրության նպատակահարմարության վերաբերյալ ընդհանուր մոտեցման մշակումը:

Ռազմատեխնիկական ոլորտում պաշտպանական բարեփոխումների համակարգված իրականացման համար անհրաժեշտ է ունենալ ռազմատեխնիկական քաղաքականություն, որը մշակելիս պետք է հաշվի առնվեն ռազմական և այլ գիտությունների նվաճումները, մի շարք այլ գործոններ, այդ թվում՝ սոցիալ-տնտեսական և ռազմական ենթակառուցվածքների զարգացման հեռանկարները, համապատասխան նյութատեխնիկական բազայի և մասնագիտական ռեսուրսների առկայությունը և այլն: Դրանք էական ազդեցություն են գործում ՁՈՒ-ի տեխնիկական ապահովման և, մասնավորապես, ՄՌՏ նորոգման աշխատանքների կազմակերպման վրա:

Աշխարհում ՄՌՏ բնագավառում տեղի ունեցող ինտենսիվ փոփոխությունների հաշվառմամբ կատարվում են ՀՀ ՁՈՒ-ի տեխնիկական ապահովման համակարգի կատարելագործման աշխատանքներ: Դրանց նպատակն է շահագործվող օբյեկտների անձնակազմի պատրաստումը, տեխնիկական ապահովումը, կառավարման տեխնիկական միջոցների, դրանց կիրառման ձևերի ու մեթոդների կատարելագործումը, ինչպես նաև ՄՌՏ վերականգնումը և նյութատեխնիկական ապահովումը:

Այդ խնդիրների շարքում, մեր կարծիքով, առավել կարևոր են բարձրակարգ մասնագետների պատրաստումը և տեխնիկական սպասարկման ենթակառուցվածքների զարգացումը: Օրինակ՝ տանկային (մոտոհրաձգային) ստորաբաժանումների բարձր մակարդակի մարտունակությունը և մարտական պատրաստությունը հիմնականում պայմանավորված են անձնակազմի պատրաստականության մակարդակով, համագորային մարտի պայմաններում ՄՌՏ ճիշտ շահագործման, մարտական հնարավորությունները առավելագույն արդյունավետությամբ օգտագործելու հմտությամբ: Այս առումով համապատասխան աշխատանք է կատարվում տանկային (մոտոհրաձգային) ստորաբաժանումների անձնակազմերի հետ՝ ուղղված կայուն գիտելիքների և այդ գիտելիքները ճիշտ կիրառելու ունակության ձևավորմանը: Դա հնարավորություն է տալիս ՄՌՏ-ն մշտապես պահելու մարտական վիճակում, ինչպես նաև մարտի ժամանակ տեխնիկապես գրագետ շահագործելու: Այսպիսով՝ անձնակազմի տեխնիկական պատրաստումը ենթադրում է ՄՌՏ շահագործման պայմանների ուսումնասիրություն, դրանց տեխնիկական սպասարկման համար անհրաժեշտ գիտելիքների յուրացում և ի հայտ եկած անսարքությունների արագ և որակով վերացում:

ՀՀ ՁՈՒ-ի պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում տեխնիկա-

կան ապահովման համակարգի կատարելագործման համար, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է.

1. ստեղծել գիտատեխնիկական համակարգ, ինչպես նաև ՍՌ-Տ արդիականացման, արտադրության գործընթացները համակարգող մարմին՝ օգտագործելով ՀՀ գիտական, արտադրական և միջազգային համագործակցության ներուժը, կատարելագործել նյութատեխնիկական ապահովման բազան: Տվյալ օղակի ստեղծումը կնպաստի հիմնավորված պետական պաշտպանական պատվերների ձևավորմանը, հանրապետության գիտական և արտադրական ներուժի արդյունավետ օգտագործմանն ու զարգացմանը, ինչպես նաև հնարավորություն կտա ռազմավարական նշանակություն ունեցող ձեռնարկություններում կատարելու ուղղակի պետական ներդրումներ,

2. բանակային կորպուսներում կատարել զինամթերք մատակարարող ստորաբաժանումների կառուցվածքային փոփոխություններ՝ մատակարարման առավել մեծ արդյունավետության ապահովման նպատակով,

3. պետության մարդկային և տնտեսական ռեսուրսների սղության հաշվառմամբ վերանայել տեխնիկական սպասարկման համակարգը, աստիճանաբար հրաժարվել ՍՌ-Տ սպասարկման պլանանախազգուշացնող համակարգից և ներդրել ՍՌ-Տ տեխնիկական արատորոշման համակարգ,

4. մշակել համապատասխան համակարգչային ծրագրերի փաթեթ՝ նյութական միջոցների հաշվառման նպատակով,

5. ստեղծել մինչև գնդային օղակը տեխնիկական ապահովման ավտոմատացված կառավարման համակարգ,

6. խթանել այն գիտահետազոտական և փորձարարական ստորուկտորական աշխատանքները, որոնք հիմնականում ուղղված են առկա ՍՌ-Տ արդիականացմանը և նոր մոդելների ստեղծմանը՝ ինչպես հանրապետության գիտարտադրական ներուժի, այնպես էլ արտասահմանյան երկրների փորձի ու միջազգային ռազմատեխնիկական համագործակցության հնարավորությունների օգտագործմամբ,

7. կատարելագործել գորքերում ՍՌ-Տ նորոգման համակարգը,

8. կատարելագործել գործարանային պայմաններում ՍՌ-Տ նորոգման համակարգը, ներդրել ժամանակակից տեխնոլոգիաներ, մշակել պետական ծրագրեր՝ ձեռնարկությունները նորագույն սարքավորանքով վերազինելու, ինչպես նաև կադրերի արտահոսքը կանխելու նպատակով,

9. կատարելագործել տեխնիկական ապահովման համակարգի կառավարման ու կապի միջոցները,

10. կատարելագործել տեխնիկական ապահովման ոլորտի մասնագետների պատրաստման համակարգը, միջնակարգ մասնագիտական ուսումնարաններում ներդրել համապատասխան մասնագետների պատրաստման պետական պատվերի համակարգ, պատրաստել մասնագետներ նաև արտասահմանյան ռազմական բուհերում:

Ինչ վերաբերում է զորքերում ՍՌ-Տ նորոգման համակարգի կատարելագործմանը, ապա նպատակահարմար է.

– ՍՌ-Տ զորային օդակների կազմակերպահաստիքային կառուցվածքը համապատասխանեցնել նորոգվող ՍՌ-Տ տեսակներին՝ ապահովելով տարբեր զորատեսակների ՍՌ-Տ համալիր նորոգումը, ստորաբաժանումների ինքնավարությունը, զորային ավտոմոբիլային շարժական նորոգման արհեստանոցներով համալրումը, ինչպես նաև կապի համալրումը արդիական միջոցներով,

– տեխնիկական սպասարկման, նորոգման կետերը և նորոգման շարժական արհեստանոցները համալրել ժամանակակից սարքավորանքով ու գործիքներով,

– ՁՈՒ-ի համակարգում ստեղծել նոր ուսումնական ռազմատեխնիկական ստորաբաժանում, ինչը հնարավորություն կտա պատրաստելու մասնագետներ, կազմակերպել որակավորման բարձրացման դասընթացներ,

– վերանայել ոլորտի մասնագետների աշխատավարձի վճարման կարգը՝ սահմանելով որակավորման կարգեր և վճարումը կատարելով ըստ մասնագիտական կարողությունների:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի տեխնիկական ապահովման համակարգի կատարելագործումը կատարվում է համակարգված ձևով՝ ըստ պաշտպանական բարեփոխումների ընդհանուր տրամաբանության և այլ ոլորտներում տեղի ունեցող վերափոխումներին համահունչ:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»։ «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4:
2. Հ. Ա. Քոթանջյան, Լ. Ա. Մարտիրոսով, Տ. Ռ. Մարտիրոսյան, Դ. Ս. Չիլինգարյան, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանական դոկտրինի մշակման որոշ հարցեր։ «ՀԲ», 2007, հմ. 1:
3. «Մարտական կանոնադրություն», մաս 1: Ե., 2006:
4. В. М. Буренко. О некоторых принципах развития системы вооружения и обоснования государственной программы вооружения. «Военная мысль», 2007, № 12.
5. «Военный энциклопедический словарь», т. 1, 2. М., 2001.
6. «Подразделение и части технического обеспечения и их применение в бою и операции». М., 1997.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВС РА В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

М. А. ЧИЛИНГАРЯН, генерал-майор, начальник Вооружения ВС РА—
начальник Управления

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются пути совершенствования системы технического обеспечения ВС РА в рамках оборонных реформ. В соответствии с положениями «Военной доктрины» РА представлены цели и задачи системы в общей логике военно-технической политики.

Организация работ, направленных на развитие системы технического обеспечения ВС РА, осуществляется с учетом интенсивных изменений в сфере средств вооруженной борьбы. Особое внимание уделяется вопросам реорганизации системы подготовки квалифицированных военно-технических специалистов, а также технически грамотной эксплуатации ВВТ.

THE IMPROVEMENT OF THE MAINTENANCE SYSTEM
OF THE RA ARMED FORCES
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

*M. A. CHILINGARYAN, Major General, Head of the Armament
of the RA Armed Forces—Head of the Directorate*

SUMMARY

This article deals with the ways of improving the maintenance system of the RA Armed Forces within the framework of the defense reforms. The goals and problems of the system in common logic of military-technical policy are given in compliance with the provisions of «The Military Doctrine» of the Republic of Armenia.

The organization of activities aimed to develop the maintenance system of the RA Armed Forces is implemented with a glance at extensive changes in the sphere of means of the armed struggle. Special attention is given to the issues of reorganizing the system of training of qualified military-technical specialists, as well as at the technically competent exploitation of the Armament and Military Equipment.

ՀՀ ՁՈՒ-ՈՒՄ ԻՆՏԵՆՇԻՐԱԿԱՆ ՁՈՐՔԵՐԻ ՁԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Ո. Վ. ԱԳՈՅԱՆ, գեներալ-մայոր,

ՀՀ ՁՈՒ-ի Ինժեներական գործերի պետ – վարչության պետ

Պաշտպանական բարեփոխումներով ծրագրվում են մի շարք որակական փոփոխություններ, այդ թվում նաև ՁՈՒ-ի ինժեներական գործերում: Ինժեներական գործերը հատուկ գործեր են, որոնք նախատեսված են զինված ուժերի գորամիավորումների և գորամասերի գործողությունների ինժեներական ապահովման* համար: Ինժեներական գործերը լուծում են ինժեներական ապահովման առավել կարևոր և բարդ խնդիրները, ինչը պահանջում է անձնակազմի հատուկ պատրաստում, ինժեներական սպառազինության միջոցների (ԻՄՄ) կիրառման կարողություն:

Ըստ զինված հակամարտությունների ժամանակ ինժեներական ապահովմանը ներկայացվող պահանջների՝ որոշվում են ինժեներական գործերին առաջադրվող խնդիրների շրջանակը, սպառազինությունը և հանդերձվածության մակարդակը, ձևավորվում է ինժեներական գործերի կազմակերպվածքը: Ինժեներական գործերի սպառազինության և տեխնիկայի, ինչպես նաև զինամթերքի քանակն ու տեսականին զինված ուժերում որոշվում են ըստ նրանց առջև դրված խնդիրների:

Ինժեներական գործերի հնարավորությունները պայմանավորված են կազմակերպական կառուցվածքով, տեխնիկական հագեցվածությամբ, անձնակազմի վարժվածության մակարդակով և այլ հանգամանքներով:

* Ինժեներական ապահովումը ինժեներական այն միջոցառումների և խնդիրների համալիրն է, որոնք կատարվում են գործերի (ուժերի) համար բարենպաստ պայմանների ստեղծման նպատակով՝ դրանց պատեհաժամ և ծածուկ առաջարժման, ծավալման, գորաշարժի կատարման և մարտական խնդիրների լուծման, խոցման տարբեր միջոցներից դրանց պաշտպանության մակարդակի բարձրացման, ինչպես նաև հակառակորդին կորուստներ պատճառելու և նրա գործողություններին խոչընդոտելու համար:

Այն օպերատիվ (մարտական) ապահովման տեսակ է: Ինժեներական ապահովումը ներառում է. ինժեներական հետախուզությունը, տեղանքի ինժեներական սարքավորումը, արգելափակողներում անցումների ստեղծումը և պահպանումը, միջուկային ականների ոչնչացումը (վնասագերծումը), տեղանքի և օբյեկտների ականագերծումը, հակառակորդի հետախուզական-ազդանշանային սարքերի ոչնչացումը, տեղաշարժման, մատակարարման և տարահանման ուղիների պատրաստումը և պահպանումը, ջրային արգելքների մարտանցման (հաղթահարման) ժամանակ անցումների սարքավորումը և պահպանումը, ջրի հայթայթումը և ջրամատակարարման կետերի սարքավորումը, քողարկման ինժեներական միջոցառումները, գործերի կողմից ավերումների շրջանների, հեղեղումների և հրդեհների հաղթահարման ապահովումը, հակազդումը հակառակորդի գերճշգրիտ զենքի համակարգերին, հակառակորդի կողմից զանգվածային խոցման զենքի կիրառման ու տեխնածին աղետների հետևանքների վերացումը և այլն: Ինժեներական ապահովման խնդիրները կատարվում են գործերի (ուժերի) բոլոր տեսակների, հատուկ գործերի և թիկունքի ուժերով: Այն առավել բարդ խնդիրները, որոնք պահանջում են հատուկ պատրաստում և ինժեներական զինամթերքի ու տեխնիկայի կիրառում, կատարում են ինժեներական գործերը:

Ջորքերի մարտական գործողությունների ինժեներական ապահովման կատարելագործման ուղիները և հնարները, ինչպես նաև ինժեներական զորքերի կիրառման եղանակները որոշվում են հակառակորդի զորքերի խոցման միջոցներում տեղի ունեցած փոփոխությունների, մարտական գործողությունների վարման եղանակները, տեխնիկական հագեցվածության, սպառազինության և ինժեներական զորքերի անձնակազմի պատրաստության մակարդակի հաշվառմամբ:

Արդի ժամանակաշրջանում զորքերի ինժեներական ապահովման խնդիրների ծավալներն աճում են, իսկ դրանց կատարմանը հատկացվող ժամկետները՝ կրճատվում: Մեծանում է նաև ինժեներական զորքերի՝ որպես ինժեներական ապահովման առավել բարդ խնդիրների հիմնական կատարողների գործունեության նշանակությունը, խստանում են նրանց ներկայացվող պահանջները:

Պատերազմների պատմության վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ռազմաինժեներական միջոցառումները՝ որպես զորքերի (ուժերի) գործունեության ապահովման ձև, անընդհատ կատարելագործվել են բանակի և ռազմարվեստի զարգացմանը զուգահեռ:

19-րդ և 20-րդ դարերում ինժեներական զորքերի բաժանումն ըստ մասնագիտությունների կապված է եղել մի շարք գիտատեխնիկական հայտնագործությունների, զինված պայքարի միջոցների և եղանակների կատարելագործման, զորքերի տեխնիկական հագեցվածության հետ: Օրինակ՝ 2-րդ համաշխարհային պատերազմում կիրառվել են ռազմաինժեներական մտքի փայլուն մնուշներ՝ Մաներհայմի և Մաժինոյի ամրաշինական կառույցների համալիրները, որոնք գործնականում գրեթե անհաղթահարելի էին և հնարավորություն էին տալիս ապահովելու անձնակազմի կենսունակությունը:

Հայաստանի Հանրապետության սահմանների և Արցախի պաշտպանությանը զուգահեռ ՀՀ ՁՈՒ-ի կառուցվածքում ստեղծվեցին ռազմաինժեներական ծառայության համապատասխան ստորաբաժանումներ, որոնք սահմանամերձ գոտում ստեղծել և ստեղծում են ժամանակակից պահանջներին համապատասխանող արգելափակոցների մի կուռ համակարգ:

Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում հետևողական աշխատանք է կատարվում ինժեներական զորքերի կառուցվածքի օպտիմալացման, ներուժի մեծացման ուղղությամբ:

ՀՀ ՁՈՒ-ում ինժեներական զորքերի օպտիմալացման խնդիրը լուծելիս պետք է հաշվի առնվեն ոչ միայն հայրենական և օտարերկրյա փորձը, այլև պետության աշխարհառազմավարական առանձնահատկությունները:

Բարեփոխումների շրջանակներում պլանավորված է.

– կատարելագործել ինժեներական զորքերի կազմակերպահաստիքային կառուցվածքը* և կառավարման համակարգը,

* Նպատակահարմար չէ ունենալ կրճատված կազմով ստորաբաժանումներ, քանի որ դրանք հիմնականում ստիպված են լինում զբաղվելու միայն իրենց «գոյատևման» ապահովմամբ:

– գորքերին ապահովել ինժեներական սպառազինության արդիական միջոցներով ու տեխնիկայով,

– ինժեներական գորքերի կատարելագործման ընթացքում ընդլայնել գիտական հետազոտությունների շրջանը,

– վերանայել կադրային քաղաքականությունը և կատարելագործել ինժեներական կադրերի պատրաստման համակարգը,

– կատարելագործել ինժեներական գորքերի անձնակազմի բարոյահոգեբանական ապահովման աշխատանքները՝ բարձր մակարդակի բարոյահոգեբանական վիճակի պահպանման համար:

Կարևոր խնդիրների շարքն է դասվում ինժեներական գորքերի անձնակազմի մասնագիտական հմտությունների ձևավորումը՝ գործունեության ոլորտի առանձնահատկությունների հաշվառմամբ:

ՀՀ ՁՈՒՌ-ի ինժեներական գորքերը կառուցում և լրասարքավորում են ամրաշինական կառույցներ, տեղադրում են ինժեներական արգելափակոցներ, զարգացնում են ճանապարհային ցանցը, բարելավում են ծառայություն իրականացնող անձնակազմի կենցաղային պայմանները:

ՀՀ ՁՈՒՌ-ում ինժեներական գորքերի զարգացման հեռանկարները անմիջականորեն կապված են ինժեներական սպառազինության արդիականացման, նոր տեխնոլոգիաների ներդրման հետ: ԻՍՄ-ների բարձր մակարդակի տեխնիկական պատրաստության ապահովումը հնարավորություն կտա արդյունավետ կերպով լուծելու խաղաղ և պատերազմական ժամանակ զինված ուժերի (հատուկ գորքերի) մարտական գործունեության ինժեներական ապահովման խնդիրները:

ԻՍՄ-ների կատարելագործման ու նոր նախագծերի մշակման ուղիները որոշելիս հաշվի են առնվում հավանական պատերազմների և զինված հակամարտությունների բնույթը, ներկայումս մարտական գործողությունների ինժեներական ապահովմանը ներկայացվող պահանջները, ԻՍՄ-ների կիրառման փորձը, որը կուտակվել է վերջին տարիներին տեղի ունեցած զինված հակամարտությունների ընթացքում, ինժեներական սպառազինության միջոցներով գորքերի համալրման գոյություն ունեցող մակարդակը, դրանց տեխնիկական վիճակն ու պաշարները, ինժեներական խնդիրների և միջոցառումների կատարման հնարավորությունների (յուրային և այլ բանակների) հարաբերակցությունը: Նոր ԻՍՄ-ների մշակման վրա էական ազդեցություն ունի պետության տնտեսության ժամանակակից և մոտակա տարիների համար կանխատեսվող վիճակը, որից ուղղակիորեն կախված է պաշտպանական բյուջեն, այդ թվում՝ ԻՍՄ-ների մշակման ու արտադրության ծախսերը:

Ոչ բավարար ֆինանսավորման պայմաններում, բացի խիստ ռազմական խնդիրների լուծման համար նախանշված ինժեներական սպառազինության հատուկ միջոցներից, նպատակահարմար է լայնորեն կիրառել երկակի նախանշանակման միջոցները, որոնք ստեղծվում են գորքերի համար, սակայն՝ քաղա-

քացիական ոլորտում կիրառման հնարավորության հաշվառմամբ: Դրանց շարքն են դասվում կամրջաշինական տեխնիկան, հողային աշխատանքների, դաշտային ջրամատակարարման, էներգամատակարարման և ընդհանուր նախանշանակման մեքենայացված միջոցները: Երկակի նախանշանակման ԻՍՄ-ների դասի առկայությունը նպաստում է սերիական արտադրության ընդլայնմանը, տեխնիկայի որակի բարելավմանը, գիտահետազոտական և փորձարարականատրուկտորական աշխատանքների ծախսերի ու մեծածախ առևտրի գների նվազեցմանը, ինչպես նաև կադրային և պահեստագորային մասնագետների պատրաստման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծմանը:

Ներկայումս կան մարտական գործողությունների ինժեներական ապահովման հետ անմիջականորեն կապված մի շարք առաջնահերթ պրոբլեմներ, մասնավորապես՝ գորքերի առաջխաղացման և տարաշարժի տեմպերի արագացման անհրաժեշտությունը, դրանց շարժունակության և հակաակնաչափ անվտանգության ապահովումը, հակառակորդի գորքերի շարժունակության նվազեցման և նրան կորուստներ հասցնելու համար ակննապայթյունային և այլ արգելափակոցների արդյունավետության մեծացումը, պաշտպանական բնագծերի և դիրքերի սարքավորման ժամկետների կրճատումը, հակառակորդի խոցման միջոցներից (նախ և առաջ՝ բարձր ճշգրտության զենքերից) գորքերի պաշտպանության ուժեղացումը:

Վերջին տարիներին կարևոր նշանակություն է ստացել գորքերի հակաակնաչափ պաշտպանության (ՀԱՊ) խնդիրը:

Փորձը ցույց է տալիս, որ ներկայումս կտրուկ կերպով նվազել է ավանդական մակածային (ինդուկցիոն) ակնորսիչների կիրառման արդյունավետությունը: Այս պայմաններում նախընտրելի է կիրառել ռադիոտեղորոշիչներ, որոնք աշխատում են ենթամակերևութային ռադիոտեղորոշման սկզբունքով:

Ակննային զենքի (հատկապես՝ հակահետևակային ակնների) զարգացման վրա վերջին տարիներին զգալի ազդեցություն են ունեցել դրանց կիրառման սահմանափակմանն ու արգելմանն ուղղված միջազգային համաձայնությունների, մասնավորապես՝ 1980 թվականի հոկտեմբերի 10-ի Ժնևյան կոնվենցիայի և դրան կից 2-րդ («ակննային») Արձանագրության ու Օտտավայի կոնվենցիայի պահանջները: Պլանավորվում է մշակել ինժեներական զինամթերքի հեռակառավարման ներկառուցված սարքեր, որոնք հնարավորություն կտան ոչ միայն կատարելու նշված միջազգային փաստաթղթերի պահանջները, այլև մեծացնելու այդ ակններով արգելափակոցների մարտական կիրառման արդյունավետությունը:

Չորքերի և օբյեկտների կենսունակության մեծացման առավել արդյունավետ եղանակներից է ամրաշինական պաշտպանական միջոցների (ԱՊՄ) ու քողարկման տեխնիկական միջոցների կիրառումը: Ընդ որում, դրանց մշակման և արտադրության վրա կատարվող ծախսերը չեն գերազանցում պաշտպանվող օբյեկտների կամ ՄՈՏ-ների արժեքի 1–3 %-ը: Ներկայումս ԱՊՄ-ները՝ ըստ նա-

խանջանակման և կառուցվածքի, ներառում են մի քանի տիպի գորային ամրաշինակյան կառույցներ, որոնց մեծ մասը բարոյապես և ֆիզիկապես հնացած է: Այդ կառույցների թերություններից են՝ մարտական գործողությունների ընթացքում տեղաշարժվելու սահմանափակ հնարավորությունները, կառուցման ժամանակ մարդկային և նյութական ռեսուրսների մեծ ծախսերը, անձնակազմի բնակավորման ոչ բավարար կենցաղային պայմանները:

ԱՊՄ-ների մշակման նոր ուղղություններից մեկը փոփոխելի պաշտպանական աստիճան ունեցող կառույցների ստեղծումն է: Հանովի ավտոմոբիլային թափք-բեռնարկղների հիմքի վրա ստեղծվող կառուցվածքները հնարավորություն կտան զգալի կերպով կրճատելու օպերատիվ օդակի կառավարման կետերի ինժեներական սարքավորման ժամկետները և ծախսերը, ինչպես նաև բարելավելու անձնակազմի բնակության պայմանները: Բացի այդ, աշխատանքներ են տարվում ամրաշինակյան կառույցների նոր կառուցվածքների ստեղծման ուղղությամբ, ինչը հնարավորություն կտա փայտանյութից պատրաստված ավանդական կառույցների համեմատությամբ կրճատելու սարքավորման ժամկետները և տրանսպորտային ծախսերը:

Անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել հատկապես քողարկման տեխնիկական միջոցների վրա: Արդի պայմաններում այս տեսակի ԻՍՄ-ների կարևորությունը հաստատվում է Պարսից ծոցի գոտում, Բալկաններում և Աֆղանստանում ծավալված մարտական գործողությունների դասերով, այն է՝ վատ քողարկման կամ դրա չլինելու դեպքում հակառակորդի հետախուզությունը հնարավորություն է ստանում արագ կերպով որոշելու օբյեկտների տեղադրությունը, նախանշանակումը, գործառնման բնույթը և ապահովելու ճշգրիտ նշանացուցումը այդ օբյեկտների դեմ կառավարվող զենք կիրառելու համար:

Ներկայումս ինժեներական տեխնիկական մարտական պատրաստության վիճակում պահելու խնդրի լուծման արդյունավետ ուղիներից է ինժեներական սպառազինության առկա միջոցների արդիականացումը, որը մի շարք դեպքերում ինժեներական գորքերի տեխնիկական հանդերձավորվածության մակարդակի բարձրացման տնտեսապես առավել նպատակահարմար եղանակն է: Ինժեներական տեխնիկական մարտական պատրաստության վիճակում պահելու խնդրի լուծման ոչ պակաս կարևոր ուղղություն է դրա աշխատունակության մեծացման նպատակով կատարվող նորոգումը: Ինժեներական տեխնիկայի ծառայության ժամկետները կարելի է առանց լուրջ կապիտալ ներդրումների էապես մեծացնել առաջին հերթին շարքից դուրս եկող ռետինե տեխնիկական շինվածքների փոխարինմամբ:

Այսպիսով՝ ինժեներական գորքերի կառավարման համակարգի կատարելագործման, ինժեներական սպառազինության ժամանակակից միջոցներով ապահովման, առկա միջոցների պահպանման և արդիականացման խնդիրների լուծումը ՀՀ ՁՈՒ-ի մարտունակության ապահովման գրավականներից է:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «ՀՀ ռազմական դիկտրին»: «Աշխատանքային տեղերը», 2007, հմ. 4:
2. «Военный энциклопедический словарь», т. 1. М., 2001.
3. «Инженерные войска». М., 1982.
4. «Инженерные войска России», под ред. Н. И. Сердцева. М., 2001.
5. «Инженерное обеспечение боя мотострелкового (танкового) полка». М., 1989.
6. Н. И. Сердцев, А. М. Аверченко. Развитие средств инженерного вооружения: проблемы и пути решения. «Военная мысль», 2004, № 1.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ИНЖЕНЕРНЫХ ВОЙСК В ВС РА

В. В. АДОЯН, генерал-майор, начальник Инженерных войск ВС РА—начальник Управления

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются направления развития инженерных войск в рамках оборонных реформ РА. В частности, предусматриваются совершенствование и модернизация организационно-штатной структуры и системы управления инженерных войск, средств инженерного вооружения, системы военно-инженерного обучения, подготовки и переподготовки военнослужащих инженерных войск и специалистов запаса как основы для эффективного решения задач и функций, возлагаемых на инженерные войска.

Усовершенствование системы управления инженерными войсками, а также приведение средств инженерного вооружения в соответствие с современными требованиями и обеспечение их сохранности являются одной из важных гарантий повышения боеспособности войск.

THE PERSPECTIVES OF DEVELOPING ENGINEER TROOPS
IN THE RA ARMED FORCES

V. V. ADOYAN, Major General, Head of the Engineer Troops of the RA Armed Forces—Head of the Directorate

SUMMARY

The article examines the development directions of the Engineer Troops within the framework of the RA defense reforms. Particularly, it is envisaged to improve and modernize the organizational and staff structure and the control system of the Engineer Troops, the means of engineer armament, the system of military-engineer education, training and retraining of servicemen in the Engineer Troops and experts in the reserve as the basis for an efficient solution to tasks and functions assigned to the Engineer Troops.

Improving the control system of the Engineer Troops, as well as making the means of engineer armament conform to the contemporary requirements and their safekeeping are one of the main guarantees of increasing troops' fighting efficiency.

ՋՈՐՔԵՐԻ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ
ՈՐՈՇ ԽՆԴԻՐՆԵՐ ՀՀ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

Հ. Գ. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ, գեղասպետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ Ձորքերի ծառայության
և զորքերի ծառայության անվտանգության ապահովման վարչության պետ

ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումներով նախատեսվում է ՁՈՒ-ի մարտունակության ու մարտական պատրաստության մակարդակների բարձրացում, ինչը հնարավոր չէ առանց զինծառայողների բարձր կարգապահության: Ձորքերի ծառայությունը զորքերի ամենօրյա գործունեությունն է՝ ուղղված նրանց կյանքի, կենցաղի և ուսման համար անհրաժեշտ պայմանների և զորամասերում ու կայազորներում բարձր զինվորական կարգապահության ապահովմանը, ինչպես նաև կանոնադրական կարգուկանոնի պահանջների ճշգրիտ կերպով կատարմանը: Ձորքերի ծառայությունը կազմակերպվում է զինվորական կանոնադրությունների, կանոնագրքերի, համապատասխան հրամանատարների և պետերի հրամանների (հրահանգների) ու կարգադրությունների հիման վրա՝ ՀՀ Սահմանադրությանը և օրենքներին համապատասխան: Դրա կազմակերպումը ենթադրում է հստակ իրավական կարգավորմամբ գործող, ճկուն և մշտապես զարգացող ու կատարելագործվող ղեկավարման ու կառավարման համակարգի առկայություն: Ձորքերի ծառայությունը ներառում է ներքին, պահակային և կայազորային ծառայությունները, զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովումը և այլն¹:

Ձորքերի ծառայության և զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովման վարչության (ՁՄ և ՁՄԱՎ) խնդիրներն են զորամասերում (ստորաբաժանումներում) ու կայազորներում ներքին կարգուկանոնի ապահովման, կարգապահության ամրապնդման և զինվորական ծառայության անվտանգության պահանջների պահպանման մեթոդական ուղղորդումն ու վերահսկողությունը:

Ինչպես արտասահմանյան տեսության ու պրակտիկայի, այնպես էլ մեր փորձի վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ այս ոլորտում հաջողության կարելի է հասնել միայն այն դեպքում, երբ յուրաքանչյուր հրամանատար, պետ, սպա, շարքային լավ է յուրացրել ներկայացվող պահանջների իմաստն ու գիտակցաբար է կատարում դրանք, խնդիրների լուծման ու կատարման ժամանակ ցուցաբերում է ստեղծագործական մոտեցում: ՈՒՍտի հարկ ենք համարում հանգամանորեն ներկայացնել զորքերի ծառայության կազմակերպման էությունը, խնդիրները և դրանց լուծման, մեր կարծիքով, առավել արդյունավետ եղանակներն ու միջոցները:

¹ Տես «Военный энциклопедический словарь», т. II. М., 2001, с. 558:

Պաշտպանական բարեփոխումների համատեքստում ՋՌԻ-ի զարգացման ուղղությունները դիտարկելիս կարելի է առանձնացնել գորքերի ծառայության կազմակերպման հետևյալ խնդիրները:

1. Ռազմական ոլորտի նորմատիվային իրավական հիմքերի, մասնավորապես՝ համազորային կանոնագրքերի ու ոլորտի կանոնադրությունների վերանայում ու կատարելագործում, դրանց համապատասխանեցում ՀՀ Մահմանադրությանը, օրենսդրական ակտերի պահանջների ներդաշնակության ապահովում: Այս առումով կարևոր է նվազարկել օրենքների հայտարարական բնույթը, հստակեցնել դրանց գործնական կիրառման մեխանիզմները²:

2. Ջինվորական ծառայության ժամանակ ծագող հարաբերություններում օրինականության ապահովումը և մարդասիրական արժեքների արմատավորումը³: Կադրերի պատրաստման ու պաշտոնական առաջխաղացման բնագավառում առանձնակի կարևոր են սպայական կազմի կազմակերպական գործունեության համար անհրաժեշտ, այդ թվում՝ իրավական, գիտելիքների ուսուցումն ու հմտությունների զարգացումը⁴:

Չորքերի ծառայությունը ճիշտ կազմակերպելու առումով կարևոր է նշել, որ զինվորական ծառայությունում գրեթե ամեն ինչ կանոնակարգված է օրենքներով, համազորային կանոնադրություններով, համապատասխան լիազորություններ ունեցող պետերի, հրամանատարների հրամաններով ու կարգադրություններով: Մահմանված են նաև զինվորական ծառայության խնդիրների կատարման գործում յուրաքանչյուր պաշտոնատար անձի պարտականությունները, պատասխանատվությունը, իրավունքները և փոխհարաբերությունների կարգը: Ակնհայտ է, որ բազմաբնույթ զինվորական գործունեության կազմակերպումը, կառավարման հստակ գործող համակարգից բացի, ենթադրում է հրամանատարների՝ որպես կազմակերպիչների բարձր մակարդակի պատրաստվածություն: Չորքերի առօրյա գործունեության ընթացքում ծագող խնդիրների լուծման համար խիստ անհրաժեշտ է ծառայության ճշգրիտ իրավիճակային գնահատումը, առանց որի հնարավոր չէ ապահովել ստորաբաժանման հուսալի կառավարումը:

Ծառայության գնահատման հիմնական չափանիշներն են՝

– կանոնադրություններով կամ հրամանատարության կողմից առաջադրված պահանջների և խնդիրների կատարման ճշտությունն ու պատեհաժամությունը, անձնակազմի կյանքի, կենցաղի և ուսուցման օպտիմալ կազմակերպվածությունը,

– պատրաստությունը մարտական առաջադրանքի կատարմանը,

– զինվորական կոլեկտիվում զինծառայողի՝ որպես անհատականության կայացածության աստիճանը և նրա կողմից առօրյա գործունեության ընթացքում կանոնադրական կարգի պահպանման վիճակը,

– զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովվածությունը:

² Տես «ՀՀ ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեսերթ», 2007, հմ. 4, էջ 50:

³ Տես նույն տեղում, էջ 54:

⁴ Տես Յու. Գ. *Խաչատրյան*՝ Պաշտպանությանը պետության և նրա Ջինված ուժերի պատրաստման որոշ հարցեր: «Հայկական բանակ», 2009, հմ. 3:

Ձինվորական ծառայության անվտանգության ապահովման առումով բարեփոխումների շրջանակում ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ ՁԾ և ՁԾԱԱՎ-ի հիմնական խնդիրներն են՝

ա) անվտանգության ապահովման ուղղությամբ միջոցառումների անցկացումը՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի համագործակցության մարտական կանոնադրություններին համապատասխան,

բ) անվտանգության վիճակի վերաբերյալ տեղեկույթի հավաքումը, հաշվառումը և մշակումը,

գ) ընթացքում ծագող սպառնալիքների պատեհաժամ վերհանումը, անվտանգության պայմանների հստակ սահմանումը և աշխատանքի հիմնական ուղղությունների որոշումը՝ ամենօրյա գործունեության մեջ անվտանգության պահանջների կատարման համար զինծառայողների պատրաստումը կատարելագործելու նպատակով,

դ) տվյալների ու տեղեկույթի վերլուծումը և առաջարկությունների մշակումը հետևյալ հարցերով.

- զինվորական ծառայության անվտանգության ընդհանուր վիճակի ուսումնասիրում,

- զինվորական ծառայության այնպիսի պայմանների ստեղծման ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումների արդյունավետ կազմակերպում, որոնք ապահովեն անձնակազմի և առանձին վերցրած յուրաքանչյուր զինծառայողի պաշտպանվածությունը, ինչպես նաև տեղական բնակչության, նրա ունեցվածքի ու շրջակա միջավայրի պաշտպանությունը զինվորական ծառայության այն վտանգավոր գործունեության ազդեցությունից, որոնք ի հայտ են գալիս զորամասի ամենօրյա գործունեության ընթացքում,

- զորամասի տեղակայման ու մարտական պատրաստման շրջաններում առօրյա գործունեության միջոցառումների կատարման ընթացքում ծագող՝ զինվորական ծառայության անվտանգության դեմ ուղղված սպառնալիքների ժամանակին վերհանում և կանխատեսում,

- անվտանգության աստիճանի բարձրացում մարտական հերթապահության (մարտական ծառայության), մարտական պատրաստման (այդ թվում՝ թռիչքների, երթերի, զորավարժությունների և վարժանքների, մարտական հրաձգության), սպառազինության ու ռազմական (մարտական) տեխնիկայի շահագործման, պահակային, ներքին և կայազորային ծառայությունների, հատուկ պարավաճումների ու աշխատանքների, ինչպես նաև առօրյա գործունեության այլ խնդիրների կատարման ժամանակ,

- փոխադրամիջոցների շահագործման անվտանգության ապահովման վերահսկում և այդ միջոցով ճանապարհատրանսպորտային միջադեպերի կանխարգելում,

- զորամասերում զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովման կառավարման կատարելագործում:

ՁԾ-ն հնարավոր չէ լիարժեք կերպով կազմակերպել առանց առաջադրված խնդիրների համակողմանի գնահատմամբ մշակված մոտեցումների: Այս առումով որոշակի դժվարություններ են առաջացնում կազմակերպական խնդիրների բազմազանությունը, գնահատման բարդությունը և մեթոդական գրականության պակասը:

Փորձը ցույց է տալիս, որ գորքերի ծառայության հաջող կազմակերպման հիմնական պայմաններն են՝

– ենթակաների ուսման և առօրյա գործունեության կազմակերպման կանոնադրական պահանջների համալիր ընկալումը և գնահատումը, դրանց ճիշտ կատարումը,

– երիտասարդ սպաների մասնագիտական գիտելիքների խորացման ու կազմակերպչական հմտությունների ձևավորման նպատակով մեթոդական գրականությամբ նրանց ապահովումը,

– առանձին առաջադրանքների փոխհամաձայնեցվածության ապահովումը, ինչպես նաև դրանց կատարման գործում ընդգրկված անձնակազմի արդյունավետ գործունեության կազմակերպումը,

– զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովման և կարգապահության վիճակի գնահատմանը մեթոդական պատրաստության մշտական կատարելագործումը:

Ձորքերի ծառայության կազմակերպական համակարգը ներառում է զորամասերում զինծառայողների առօրյա ռու կենսագործունեության ապահովումը և գործունեության կազմակերպումն ու իրականացումը, կայագործներում զինվորական կարգուկանոնի ապահովումը, մարտական հերթապահության և գորքերի ամենօրյա կենսագործունեության ու պատրաստման համար անհրաժեշտ պայմանների ստեղծումը, տագնապի ազդանշանով վերկացի, զորամասերի ու համակայագորային նշանակության օբյեկտների պահպանության կազմակերպումը, գորքերի մասնակցությամբ կայագորային միջոցառումների անցկացումը և զինվորական ծառայության անվտանգության ապահովումը: Անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ զինվորական ծառայության կազմակերպումը բազմաթիվ փոխկապված միջոցառումների համալիր է, որտեղ չկան սակավ կարևոր հարցեր, և յուրաքանչյուր ձախողում կարող է վնասել զորամասի մարտունակությանը, սպառնալիք դառնալ զինվորական ծառայության անվտանգության համար:

Ձորքերի ծառայության կազմակերպման բազմամյա փորձը ցույց է տալիս, որ զորամասին առաջադրված խնդիրների և առօրյա գործունեության միջոցառումների հաջող կատարման գրավականը դրանց համակողմանի ապահովումն ու փոխկապված իրականացումն են: Այսպես, ռազմական օբյեկտների պահպանություն ու պաշտպանություն իրականացնող պահակախմբի պատրաստման համար անհրաժեշտ են՝

– լավ կազմակերպված մարտական ուսուցում, լիարժեք ուսումնական յուրօրինակ բազայի առկայություն,

– հրամանատարական կազմի բարձր մակարդակի մեթոդական պատրաստություն, ինչը ենթադրում է զինվորական ծառայության նորմերի լավ իմացություն, ենթակաների բարոյահոգեբանական վիճակի մշտական վերահսկում, ծառայության ճիշտ գնահատում և հնարավոր վտանգների կանխատեսման համար անհրաժեշտ ունակությունների առկայություն,

– հուսալի կերպով սարքավորված պահակակետեր, պահակատներ, անխափան գործող կապի և անվտանգության համակարգեր, սարքին և ցանկացած պահի կիրառման պատրաստ զենք, զինամթերք, տեխնիկական միջոցներ, գույք և հանդերձանք,

– անձնակազմի սնման ճիշտ կազմակերպում,

– պահակային ծառայության կազմակերպման վերաբերյալ լավ մշակված փաստաթղթերի առկայություն:

Զորքերի ծառայության կազմակերպման գործընթացը ներառում է նաև ծառայողական գործունեության բոլոր խնդիրների կատարման կարգի և անվտանգության պահանջների տեսական ու գործնական ուսուցումը: Ծառայության վայրում անձնակազմին ներկայացվում են նրանց գործողությունների կատարման հաջողականությունը, անվտանգության պահանջները, տարբեր իրավիճակներում գործելու, գործակցության կազմակերպման կարգը, պատասխանատվության չափը, պետերի ու ենթակաների միջև փոխհարաբերությունների կանոնադրական սկզբունքները: Նաև ստուգվում են ուսուցանված նյութի յուրացման մակարդակը, առանձին զինծառայողների ու ստորաբաժանումների ունակությունները և գնահատվում է առաջադրանքների կատարմանը նրանց պատրաստության աստիճանը: Այս գործընթացի անքակտելի մասն է ստորաբաժանումները հուսալիորեն կառավարելու կանոնադրական կարգի ուսուցանումը հրամանատարական կազմին: Հատկապես կարևորվում է երիտասարդ սպաների հետ տարվող աշխատանքը, նրանց մեջ հրամանատարական որակների զարգացումը:

Մարտական պայմաններում տարբեր իրավիճակներում ենթակաների, անմիջական պետի, ծառայակիցների վարքագիծը կանխատեսելու ունակությունը սպայի առավել կարևոր հատկություններից է: Զորքերի մարտական գործունեության շրջանում հրամանատարները, պետերը և ենթակաները, ելնելով իրավիճակի կտրուկ փոփոխություններից, պետք է ունակ լինեն կանխատեսելու միմյանց վարքը, որպեսզի կապ չլինելու պայմաններում հետագա գործողությունները ևս պլանավորվեն միևնույն տրամաբանությամբ՝ ընդհանուր մտահղացման շրջանակներում: Այսինքն՝ ստորաբաժանումների գործողությունների ներդաշնակությունն ապահովելու համար երիտասարդ սպան պետք է կարողանա կանխատեսել, թե ինչպես մեկ այլ տեղամասում կվարվի իր գործընկերը, որի գործողությունները նպատակով, ժամանակով ու տեղով առնչվում են տվյալ սպայի գործողությունների հետ:

Սպաների միջև տրամաբանորեն կապված նման փոխգործություն ապա-

հովելու համար անհրաժեշտ է, որ անմիջական պետի կամ ծառայակիցների ընդունած որոշումները միմյանց համար լինեն պարզ ու հասկանալի, անհրաժեշտության դեպքում պարզաբանվեն անձնակազմին: Հուսալի կառավարում ապահովելու կարևոր պայմաններից է ծայրահեղ վտանգավոր արտակարգ իրավիճակներում ենթակաների կամ հրամանատարների վարքը կանխատեսելու սպայի կարողությունը:

Վարքի կանխատեսումը հնարավոր է այն դեպքում, երբ հստակ կերպով են սահմանված գործողությունների ու փոխհարաբերությունների կանոնները՝ հիմնված օրենքի տառի ու ոգու, ինչպես նաև մեր բանակի կուտակած փորձի վրա: Հրամանատարների ու ենթակաների՝ միմյանց համար կանխատեսելիությունը մարտական պայմաններում հաջողության ապահովման հույժ կարևոր բաղադրիչ է: Հրամանատարները, պետերը պետք է կարողանան նաև ճիշտ գնահատել մարտական պատրաստության որոշակի փուլում գտնվող ենթակաների առավելագույն կարողությունները և դրանց հնարավոր դրսևորումները իրավիճակի կտրուկ փոփոխության ու գերլարվածության պայմաններում: Դա հրամանատարին հնարավորություն կտա պատկերացնելու ու կանխատեսելու այդ կարողությունների ու վիճակների խտացված ազդեցությունը տվյալ զինվորականի վարքագծի վրա: Ընդ որում, զինվորականի գործողությունները մարզումների ու գորավարժությունների անընդհատ անցկացման միջոցով պետք է հասցվեն ավտոմատիզմի: Այս դեպքում որոշ զինվորականների կողմից նախաձեռնության դրսևորումները կդառնան մյուսների համար հասկանալի ու կանխատեսելի:

Ուստի, մեր կարծիքով, հրամանատարների ուսուցման հիմքում պետք է դրված լինի հենց այդ տրամաբանությունը: Ավելին. ուսուցման հիմնական նպատակներից մեկը պետք է լինի զինծառայողներին կառավարման ու դրա խնդիրների կարգավորման առանցքային դրույթների և որոշում ընդունելու ճիշտ ալգորիթմի ներկայացումը: Եվ եթե առօրյա գործունեության մեջ ապահովվի դրանցով խստիվ առաջնորդումը, ապա հսկայական քայլ կկատարվի հայ զինծառայողի վարքագծի կանխատեսելիության ապահովման ուղղությամբ:

Հույժ կարևոր է, որ այդ տրամաբանության գործադրման դեպքում զինվորականի վարքագիծը զինծառայողների համար կանխատեսելի դառնա հստակ գործող կանոնների, օրինականության խստիվ պահպանման, համամարդկային և ազգային արժեքային համակարգերի, ինչպես նաև միջազգային ու հայրենական բանակաշինության փորձի ազդեցության պայմաններում: Դա հնարավորություն կտա խուսափելու հակառակորդի կողմից ևս կանխատեսման հեշտությունից, քանի որ հիմնված կլինի ազգային նկարագրի և ազգային բանակային առօրյա կյանքի առանձնահատկությունների վրա: Այսպիսի պատրաստություն և ծառայության փորձ ունեցող երիտասարդ սպան ծառայության ընթացքում արագ է յուրացնում նպատակների իրագործման ու խնդիրների լուծման, հրամանների կատարման կարգը, ստորաբաժանումների և գորամասերի ղեկավարման տրամաբանությունը: Հետևաբար՝ իր համար միանգամայն նոր խնդիրներ ու առաջա-

դրանքներ ստանալիս նա կկարողանա իրադրությունում ճիշտ կողմնորոշվել ու հաջողությամբ կատարել դրանք:

Հայտնագործություն արած չենք լինի, եթե ասենք, որ երիտասարդ սպաների ուսուցման լավագույն մեթոդը հրամանատարի անձնական օրինակն է: Նա պետք է ոչ միայն սպայակազմին ներկայացնի որոշումներ ընդունելու ու հրամաններ արձակելու, դրանց կատարումն ապահովելու կարգը, անձնակազմի ուսուցման ու դաստիարակության նրբությունները, այլև անձնական օրինակով ցույց տա ու խրախուսի դրա իրականացման ճիշտ ձևերը: Լավ հրամանատարը իր ենթակաների բացթողումները նշելիս անպայման պետք է ցույց տա դրանց վերացման ուղիները: Այս գործում հրամանատարի համբերատար, հանգիստ ու հավասարակշռված կեցվածքը անձնակազմին ճիշտ դաստիարակելու և ուղղորդելու լավագույն ուղին է: Դեկավարման էթիկական ու ազգային վսեմ արժեքների և օրինականության վրա հիմնված ոճը, այդ միջոցով հայրենիքին արժանապատիվ կերպով ծառայելու համար բարենպաստ պայմանների ապահովումը, ճիշտ ղեկավարման մշակույթի ներբերումն ու կիրառումը առօրյա հրամանատարական գործունեության ընթացքում նպաստում են ստորաբաժանումների ղեկավարման որակի և արդյունավետության մակարդակի բարձրացմանը, կարելի է ասել՝ վճռական նշանակություն ունեն դրանց մարտունակության մակարդակի բարձրացման ու գործունեության բարելավման համար⁵:

Հրամանատարի, ղեկավարի պարտականությունները կատարելիս ոչ մեկը չպետք է հավակնի իր գործողությունների և մտքի անառարկելիության: Հրամանատարի հեղինակությունը թանկարժեք համաձուլվածք է, որը կազմված է սպայի զարգացած մտածողության, գիտելիքների, աշխատասիրության, արդարամտության, սկզբունքայնության, զգոնության, նրբանկատության և նպատակամղվածության հաշվեկշռված համակցությունից:

Ավելին. հրամանատարը պետք է մեծ ուշադրություն դարձնի կադրերի մանրակրկիտ ընտրության, դաստիարակության, պաշտոնների նշանակման, ուսուցման և առաջավոր փորձի կիրառման հարցերին: Դրանք էապես նպաստում են առօրյա գործունեության խնդիրների հաջող լուծմանը:

Դեկավարումը մեծ արվեստ է, առավել ևս՝ հայրենիքի պաշտպանությանը կոչված զինվորականներին, ուստի այդ գործում, մեր կարծիքով, անհրաժեշտ է առաջնորդվել հետևյալ սկզբունքներով.

- ուրիշներից սովորել, սովորեցնել՝ ուսանելով,
- ենթականերին անաչառ կերպով գնահատել ըստ նրանց կարողությունների, գիտելիքների ու ջանադրության, հետաքրքրվել ու լավատեղյակ լինել նրանց անձնական ու մասնագիտական խնդիրներին,
- ձգտել ճշտության և հստակության,
- վստահել ենթականերին և խրախուսել ու զարգացնել նրանց նախաձեռնու-

⁵ Տես *Ս. Մ. Օհանյան*, Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանության նախարարի ամսանորի ուղերձը: «Հայկական բանակ», 2008, հմ 4:

ղականությունը, մինչև ժամանակ, ստուգել և արդար ձևով գնահատել նրանց կատարած աշխատանքը, հիմնական խնդիրը ճիշտ կատարվելու դեպքում չմիջամտել և մանրուքների վերաբերյալ դիտողություններ չանել,

– պարտականությունները խելամտորեն բաշխել տեղակալների միջև և նրանց թույլ տալ գործել ինքնուրույնաբար՝ իրեն վերապահելով հիմնականում վերահսկողական գործառույթներ,

– լինել հավասարակշռված, ցանկացած իրավիճակում պահպանել ինքնատիրապետումը, միշտ հիշել, որ հայեցողություն ու այլ վիրավորանքներ անկարողության նշաններ են, որոնք հարուցում են մարդկանց արհամարհանքը և նյարդայնացնում նրանց,

– քննադատաբար գնահատել իր աշխատանքը,

– լինել բարեկիրթ ու նրբանկատ, հիշել, որ ձևով մեղմ, բովանդակությամբ կոշտ խոսելաճը միշտ տալիս է լավ արդյունք,

– կարողանալ ենթականերին հրավիրել շփման. լռակյաց սպան, ենթասպան, գինվորը գաղտնիք են, և դժվար է ճիշտ դեկավարել նրանց, մյուս կողմից՝ ոչ պակաս կարևոր է ընդհատել անառարկայական գրույց վարող շատախոսին,

– արժեքավորել ոչ միայն իր, այլև ուրիշի ժամանակը,

– մշտապես կատարելագործել մտքերը հակիրճ, հստակ ու պարզ արտահայտելու ունակությունը, մշակել ենթակաների կարծիքը լսելու և նոր միայն արտահայտվելու սովորություն:

Հարկ է նշել, որ հրամանատարի մասնագիտական ունակությունների կատարելագործումը պահանջում է անընդհատ աշխատանք, մինչդեռ իր ձեռքբերումներով բավարարված հրամանատարը վտանգում է առաջադրանքների հաջող կատարումը:

Չորքերի ծառայության կազմակերպման գործընթացում հաջողության հասնելու պայմանը կոլեկտիվ փոխլրացնող աշխատանքի և միանձնյա կառավարման սկզբունքների հմուտ գույակցումն է: Մարտական առաջադրանքի կատարումը ենթադրում է գորամասի ամբողջ անձնակազմի ջանքերի առավելագույն լարում ու ներդաշնակում, բոլորի կողմից իրենց խնդիրների հստակ իմացություն և ըստ կանոնակարգի անթերի կատարում՝ նույնիսկ կյանքի և առողջության համար վտանգավոր պայմաններում:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՋՈՒ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում զորքերի ծառայության վարչությունը նպատակ է հետապնդում ստեղծելու ճկուն, մշտապես զարգացող կառավարման համակարգ և կազմակերպական մեխանիզմներ, որոնք զորքերում կապահովեն ՀՀ օրենսդրությանը համապատասխան ծառայության իրականացումն ու վերահսկողությունը, Հայրենիքի հուսալի պաշտպանությունը:

НЕКОТОРЫЕ ЗАДАЧИ ОРГАНИЗАЦИИ СЛУЖБЫ ВОЙСК В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ В РА

*Г. Г. КАРАПЕТЯН, полковник, начальник Управления службы войск
и обеспечения безопасности военной службы ГШ ВС РА*

РЕЗЮМЕ

Служба войск—это повседневная деятельность войск, обеспечивающая необходимые условия для их жизни, быта и учебы, соблюдение и четкое, точное выполнение уставного порядка и поддержание высокой воинской дисциплины в частях и гарнизонах в соответствии с Конституцией и законами государства. Она включает внутреннюю и гарнизонно-караульную службы, обеспечение безопасности военной службы и т. д.

В статье особое внимание уделяется важности достижения такой слаженности в действиях военнослужащих и, в первую очередь, командиров (как в вертикальном, так и в горизонтальном измерениях служебных отношений), связанных по времени, цели и месту, которая должна обеспечивать взаимное прогнозирование поведения в рамках общей логики замысла, а также предлагаются конкретные способы и методы формирования подобных качеств.

SOME TASKS OF ORGANIZING TROOPS SERVICE IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

*H. G. KARAPETYAN, Colonel, Head of the Directorate of Troops Service
and Ensuring Security in the Military Service of the Main Staff
of the Armed Forces of the Republic of Armenia*

SUMMARY

Troops service is the troops daily activities ensuring the necessary conditions for their life and education, the adherence and precise, exact implementation of statutory order and maintenance of high military discipline in units and garrisons in compliance with the state's Constitution and laws. It includes the internal service and garrison and guard duty, ensuring security in the military service, etc.

The article also pays a special attention to the importance of achieving such coherence in the servicemen's actions and, in the first place, of commanders' (in both vertical and horizontal dimensions of interrelations among the servicemen at all levels). Such a coherence should be achieved in terms of interrelations as for the time, objective and place, which should ensure mutual prediction of behavior within the framework of common logic of plan. Concrete ways and methods of shaping such qualities are also proposed.

ՀՀ ՁՈՒ-Ի ԿԱՊԻ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՁԱՐԳԱՅՈՒՄԸ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Կ. Ռ. ՍՈՒՐԱԴՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի Կապի գործերի պետ–Կապի
և ԱԿՀ վարչության պետ, Ֆ. Պ. ՍՈԼՈՄՈՆՅԱՆ, գնդապետ,
ՀՀ ՁՈՒ-ի Կապի և ԱԿՀ վարչության պետի տեղակալ,
Ս. Գ. ԳԱՄՊԱՐՅԱՆ, փոխգնդապետ, տեխնիկական գիտությունների
թեկնածու, ՀՀ ՁՈՒ-ի Կապի և ԱԿՀ վարչության ավագ սպա*

ՀՀ ՁՈՒ-ի բարեփոխումների գործընթացն սկսվել է 2005 թ. և շարունակվում է մինչ օրս: Պաշտպանական բարեփոխումների նպատակը արդիական ռազմական պահանջներին համապատասխանող, ճկուն պաշտպանական համակարգի ստեղծումն է, որն ի գործու լինի արդյունավետ կերպով ապահովելու ՀՀ ռազմական անվտանգությունը, պաշտպանելու ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքները, օպերատիվ կերպով արձագանքելու ճգնաժամային իրավիճակներին և ապահովելու ՀՀ միջազգային պարտավորությունների կատարումը:

Պաշտպանական բարեփոխումներն իրականացվում են ՀՀ ՁՈՒ-ի կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում: Դրանց կարևոր ուղղություններից է ռազմական կապի համակարգի կատարելագործումը, քանի որ ռազմական կապը Ձինված ուժերի կառավարման համակարգի անբաժանելի մասն է, և դրա պլանաչափ ու ռացիոնալ գործունեությամբ են պայմանավորված գործերի օպերատիվ կառավարումը, մարտական միջոցների ու զենքի կիրառման պատեհաժամությունը և արդյունավետությունը:

Պաշտպանական բարեփոխումներն իրականացվում են ՀՀ ՁՈՒ-ի կենսագործունեության բոլոր ոլորտներում: Դրանց կարևոր ուղղություններից է ռազմական կապի համակարգի կատարելագործումը, քանի որ ռազմական կապը Ձինված ուժերի կառավարման համակարգի անբաժանելի մասն է, և դրա պլանաչափ ու ռացիոնալ գործունեությամբ են պայմանավորված գործերի օպերատիվ կառավարումը, մարտական միջոցների ու զենքի կիրառման պատեհաժամությունը և արդյունավետությունը:

Կապի ժամանակակից համակարգերը բարդ և բազմաֆունկցիոնալ կառուցվածքներ են, որոնք ներառում են կապի տարբեր հանգույցներ, գծային, ռադիո- ու ռադիոռելեային և այլ տիպերի կապի բազմահազար կիլոմետրանոց գծեր: Դրանց անբաժանելի մասն են ավտոմատացված կառավարման համակարգերը (ԱԿՀ), որոնք կառուցված են ժամանակակից համակարգչային հիմքի վրա՝ համապատասխան ծրագրային ապահովմամբ:

Գործող կապի համակարգը և զարգացման միտումները

ՀՀ Ձինված ուժերում գործող կապի համակարգը և ԱԿՀ-ի կառուցվածքը ներառում են ինչպես ստացիոնար, այնպես էլ դաշտային կապի հանգույցներ ու կապի գծեր: ՁՈՒ-ի կառավարման կետերի միջև կապը ապահովվում է տարբեր կապուղիներով, որոնք կազմավորվում են գծային, ռադիո-, ռադիոռելեային ու արբանյակային կապի միջոցներով և ապահովում են ինչպես հեռախոսային

կապ, այնպես էլ տվյալների փոխանակում բաց և գաղտնագրված բանելակարգերում: Կապի տեսակները և կապուղիները ընտրվում են ըստ կառավարման կետի նախանշանակման և տեղեկատվության պահանջմունքի:

Գծային կապ: Գծային կապի ցանցը կազմված է հեռավոր կապի կապուղիներից և գծերից, որոնք հասնում են ՀՀ Ձինված ուժերի բոլոր զորամասեր: Իրականացվում է ավտոմատ հեռախոսակապ՝ ինչպես ներքին, այնպես էլ ֆիքսված ընդհանուր օգտագործման հեռախոսային ցանցերով:

Գծային կապի զարգացման հեռանկար է օպտիկաթելալային կապի գծերով և համապատասխան թվային սարքավորանքով համալրված ընդհանուր թվային գծային կապի ցանցի ընդլայնումը: Կազմակերպվում է թվային ավտոմատ հեռախոսային կապ՝ մեծ արագությամբ թվային հոսքերով, ինչը հնարավորություն է տալիս ապահովելու բարձր որակ:

Հարկ է նշել, որ թվային համակարգի անցնելու դեպքում կլուծվի նաև թե՛ հեռախոսային կապի, թե՛ տվյալների հաղորդման միասնական ցանցի ստեղծման խնդիրը: Այդ նպատակով ներդրվում է տվյալների հաղորդման համակարգով աշխատող «Միջազգային արձանագրության» («*Internet Protocol*»–IP) հեռախոսացանցը: Այն կնեծացնի որակյալ կապի հնարավորությունները և կապահովի թվային կապուղիների տնտեսապես շահավետ օգտագործումը:

Ռադիոկապ: Պատերազմի ժամանակ ռադիոկապը ռազմական կապի հիմնական տեսակներից է: Ձինված ուժերում այն կազմակերպվում է կարճալիք և գերկարճալիք հաճախականությունների տիրույթում, համապատասխան ռադիոցանցերում և ռադիոտղղություններում՝ ռադիոկապի ինչպես ստացիոնար, այնպես էլ դաշտային շարժական ու կրովի միջոցների կիրառմամբ: Ռադիոկապը կազմակերպելիս անհրաժեշտ է հաշվի առնել դրա միջոցների աշխատանքի, ինչպես նաև էլեկտրամագնիսական համատեղելիության հարցերը:

Ներկայումս ՀՀ զորքերում աստիճանաբար և պլանաչափ ձևով ներդրվում են նոր տիպի թվային ռադիոկապաններ, կազմակերպվում են տեղային և համընդհանուր թրանսկինգային ռադիոկապի ցանցեր:

Ռադիոռելեային կապ: Ռազմական կապի համակարգում իր ուրույն դերն ունի ռադիոռելեային կապը:

Գործող դաշտային ռադիոռելեային կապի հեմակետային համակարգը ապահովում է կապը կենտրոնական կառավարման կետերի հետ: Ռադիոռելեային կապը կիրառվում է նաև այն տեղերում, որտեղ դժվար է գծային կապի կազմակերպումը:

Պատերազմական ժամանակաշրջանում ռադիոռելեային կապի կիրառումը պլանավորվում է որոշակի ուղղություններով կապուղիների թողունակությունը մեծացնելու նպատակով: Այն նաև կապի համակարգի օպերատիվ ընդլայնման միջոց է, հատկապես՝ հարձակման ժամանակ:

ՀՀ Ձինված ուժերում ռադիոռելեային կապի զարգացումը կատարվում է գործող ռադիոռելեային կայանները թվային կայաններով փոխարինելու միջոցով:

Ռ-ադիոռեւելային կայանների վերազինումը կատարվում է դաշտային թվային ռադիոռեւելային ցանցի ստեղծմամբ: Դա հնարավորություն կտա համակցման շնորհիվ գծային ինչպես ստացիոնար, այնպես էլ դաշտային թվային ցանցի հետ ապահովելու բացազատման օպերատիվությունը: Անհրաժեշտ է նշել, որ թվային ռադիոռեւելային կայաններն էներգատար չեն, և դրանց բացազատման համար պահանջվում են համեմատաբար քիչ միջոցներ:

Բջջային կապ: Այսօրվա պահանջների հաշվառմամբ՝ բանակը չի կարող խուսափել բջջային կապի կիրառումից: Թեև դա ընդհանուր քաղաքացիական օգտագործման կապ է, սակայն զարգացած պետությունների զինված ուժերում նշված կապը հետզհետե ավելի լայն կիրառություն է ստանում: Ձինվորների տրվում են սմարտֆոններ (տվյալների փոխանակման լայն հնարավորություններով օժտված բջջային հեռախոսներ), որոնք օգտագործվում են ինչպես խոսակցության, այնպես էլ տվյալների հաղորդման համար: Բջջային կապը կարող է օգտագործվել նաև փակ գաղտնագրված բանելակարգով:

Ավտոմատացված կառավարման համակարգերը և դրանց զարգացման միտումները

ՀՀ Ձինված ուժերում ԱԿՀ-ներից կիրառվում են տվյալների փոխանցման տեղային և համընդհանուր ցանցերը, էլեկտրոնային փոստի համակարգը, մարտական կառավարման հրամանատարական համակարգը (ՄԿՀՀ), տեսախորհրդաժողովների կազմակերպման համակարգը:

Տեղային և համընդհանուր ցանցեր: Էլեկտրոնային փոստ: ՀՀ Ձինված ուժերի զորամասերում գործում են համակարգչային տեղային ցանցեր: Աշխատում է նաև ՁՌԻ-ի էլեկտրոնային փոստի համակարգը, որի շնորհիվ փաստաթղթաշրջանառությունը կատարվում է ավելի օպերատիվ և հուսալի կերպով: ՀՀ ՁՌԻ-ում թղթային հաղորդագրությունների հոսքը հնարավորինս կրճատելու նպատակով միջոցներ են ձեռնարկվում էլեկտրոնային փոստի համակարգում ավելի մեծ թվով միավորներ ընդգրկելու ուղղությամբ:

Ինտրանետ: Ձինված ուժերի համընդհանուր համակարգչային ցանցի հիման վրա, ըստ այսպես կոչված «միասնականության» սկզբունքի, կառուցվում է Ինտրանետ ցանց: Դա նշանակում է ունենալ տեղեկության մշակման, պահպանման և այդ տեղեկության օգտվելու միասնական միջոցներ, փաստաթղթերի միասնական ձևեր, միասնական աշխատանքային միջավայր: Նման պարագայում հնարավոր է մեծ արդյունավետությամբ օգտագործել կուտակված կորպորատիվ գիտելիքները, օպերատիվ կերպով արձագանքել տեղի ունեցող գործընթացներին և այլն:

ՀՀ Ձինված ուժերում ներդրվում և շահագործվում են տարբեր ավտոմատացված տեղեկատվական համակարգեր, որոնք աշխատում են ինքնավար բանելակարգով՝ օգտագործելով իրենց ներքին տեղեկության բազան: Մեծ թվով բազաներ կարող են ընդհանուր լինել բոլոր համակարգերի համար, ինչով կապահովվի

դրանց միասնականությունը և հավաստիությունը: Այդ դեպքում կբարձրանա տվյալ տեղեկույթի հետ աշխատանքի արտադրողականությունը: Նշված խնդիրը լուծվում է Ինտրանետ ցանցի միջոցով՝ միասնական տեղեկատվական բազաների կիրառմամբ, որոնցից օգտվում են ՁՈՒ-ում գործող տարբեր ավտոմատացված համակարգեր:

Մարտական կառավարման հրամանատարական համակարգ (ՄԿՀՀ): ՀՀ Ձինված ուժերում գործում են ՄԿՀՀ-ներ: Տվյալ համակարգը ԱԿՀ-ների և կապի համակարգի այն բաղադրիչն է, որը նախատեսված է օպերատիվ կառավարման ավտոմատացման համար: ՄԿՀՀ-ների հետագա կատարելագործման և լայն կիրառման շնորհիվ էապես կմեծանա գորքերի կառավարման արդյունավետությունը՝ ապահովելով բարձր մակարդակի օպերատիվություն: Այդ ամենը կիրառելի է նաև դաշտային պայմաններում:

Տեսախորհրդատողովների համակարգ: ՀՀ ՁՈՒ-ում ներդրվում են նաև տեսախորհրդատողովների համակարգեր, որոնք զինծառայողներին հնարավորություն են տալիս մասնակցելու խորհրդակցություններին՝ գտնվելով ծառայության վայրում: Դա նպաստում է ընթացիկ աշխատանքների կազմակերպման արդյունավետության և օպերատիվության մակարդակի բարձրացմանը, քանի որ հեռավոր վայրերից ժամանելը և հետ վերադառնալը կապված են թե՛ ժամանակի, թե՛ նյութական զգալի ծախսերի հետ:

Տեսախորհրդատողովների կազմակերպման գործում բարձր որակ և մեծ հնարավորություններ ապահովելու համար անհրաժեշտ է նոր տեխնոլոգիաների ներդրմանը համընթաց վերազինել առկա համակարգը:

Տեսախորհրդատողովների գործող համակարգի հիման վրա կազմակերպվում է նաև հեռավար ուսուցում: Ուսումնական գործընթացներ կազմակերպելիս հաճախ հնարավոր չի լինում մեկ տեղում հավաքել ուսուցանվող անձնակազմին, ինչը հիմնականում պայմանավորված է աշխատատեղերից (ծառայության վայրից) նրանց բացակայելու աննպատակահարմարությամբ:

Համալիր կապի շարժական սարքարահներ: ՀՀ ՁՈՒ-ում լայնորեն կիրառվում են համալիր կապի շարժական սարքարահները, որոնք ընդգրկում են կապի բոլոր տեսակները՝ գծալարային, օպտիկաթելալարային, ռադիոկարճալիք և գերկարճալիք, թվային ռադիոռելեային և այլն: Կապն ապահովվում է օպերատորների միջոցով, իսկ տվյալների փոխանակումը կատարվում է ավտոմատ կերպով: Բավականին փոքրաթիվ անձնակազմ ունեցող այդ սարքարահները ապահովում են բարձր մակարդակի օպերատիվություն ու շարժունակություն:

Հարկ է նշել, որ ՀՀ ՁՈՒ-ի կապի գորքերի կապավորները այլ երկրների մասնագետների հետ համագործակցության շրջանակներում պարբերաբար մասնակցում են կապի և հեռահաղորդակցության ոլորտին առնչվող տարբեր հավաքների և գորավարժությունների՝ ձեռք բերելով մեծ փորձ ու հմտություն: Ընդսմին նրանք այդ հավաքներից և գորավարժություններից վերադառնում են լավագույն արդյունքներով և պարզևներով:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՁՈՒ-ի կապի համակարգի հեռանկարային զարգացման հիմնական ուղղություններն են.

– անցում մմանակային (անալոգային) կապի միջոցներից թվային կապի միջոցների,

– կապի միջոցների և համակարգերի արդիականացման գործում արդյունավետ ժամանակակից տեխնոլոգիաների կիրառում,

– բացի ռազմական հատուկ նախանշանակման համակարգերից, նաև ընդհանուր օգտագործման քաղաքացիական կապի համակարգերի կիրառում՝ ապահովության և անվտանգության համապատասխան մեխանիզմների ներդրմամբ:

Համոզված ենք, որ պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում ՀՀ ՁՈՒ-ի կապի համակարգի զարգացումը հնարավորություն կտա ստեղծելու ժամանակակից պահանջներին համարպատասխանող այնպիսի կապի համակարգ, որի շնորհիվ կմեծանա զորքերի օպերատիվ կառավարման արդյունավետությունը և դրանով իսկ՝ մեր բանակի մարտունակությունը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4:
2. «История военной связи Российской Армии», под ред. Е. А. Карпова. СПб., 1999.
3. В. Жирагло. Телекоммуникационные сети военного назначения США и стран НАТО. Особенности и тенденции развития. «Электроника, Наука, Технология, Бизнес», 1999, № 4.
4. «Инфомационный сайт о военной технике (связь)» (<http://www.hr-rf.ru/>).
5. «Информационные технологии на военной службе» (http://www.pcweek.ru/reviews/detail.php?REVIEW_ID=103622).

РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ СВЯЗИ ВС РА В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

К. Р. МУРАДЯН, полковник, начальник Войск связи ВС РА—начальник Управления связи и АСУ ВС РА, Ф. П. СОЛОМОНЯН, полковник, заместитель начальника Управления связи и АСУ ВС РА, С. Г. ГАСПАРЯН, подполковник, кандидат технических наук, старший офицер Управления связи и АСУ ВС РА

РЕЗЮМЕ

В системе управления войсками приоритетное значение имеет наличие надежной разветвленной системы связи, оснащенной самыми современными эффективными средствами. Современные системы связи включают многочисленные узлы связи, линейные, радио-, радиорелейные, компьютерные и другие типы связи разного предназначения. Важная роль принадлежит автоматизированным системам управления (АСУ), которые являются неотъемлемой частью современных систем связи и основаны

на компьютерной базе с соответствующим программным обеспечением.

В статье рассмотрены те основные направления, по которым целесообразно осуществлять развитие системы связи ВС РА, как то: 1) полный переход от аналоговых к цифровым средствам связи, 2) применение в процессе усовершенствования средств и систем связи новых эффективных технологий, 3) кроме специальных систем военного назначения, применение общедоступных гражданских систем путем внедрения соответствующих механизмов обеспечения безопасности информации.

THE DEVELOPMENT OF THE COMMUNICATIONS SYSTEM OF THE RA ARMED FORCES IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

K. R. MURADYAN, Colonel, Head of the Communications Troops of the RA Armed Forces—Head of the Directorate of the Communications and ACS of the RA Armed Forces, F. P. SOLOMONYAN, Colonel, Deputy Head of the Directorate of the Communications and ACS of the RA Armed Forces, S. G. GASPARYAN, Lieutenant-Colonel, PhD in Technical Sciences, Senior Officer of the Directorate of the Communications and ACS of the RA Armed Forces

SUMMARY

The availability of reliable ramified communications system equipped with the most up-to-date effective means is of top priority in the system of troops management. The up-to-date communications systems include numerous communications centers, linear, radio, radio relay, computer and other types of multipurpose communications. The automated control systems (ACS), which are an integral part of the contemporary communications systems and are based on a computer database with appropriate software, play an important role.

This article examines the principal directions in which the development of the communications system of the RA Armed Forces is expedient to implement, i. e.: 1. the complete transition from the analogue to digital communications facilities, 2. the application of new efficient technologies in the process of improving communications facilities and systems, 3. besides the special military systems, the use of generally accessible civil systems by introducing relevant mechanisms of ensuring information security.

ՀԱԿԱՌԱԿՈՐԳԻ ՀԵՏԱԽՈՒԶՈՒԹՅՈՒՆԻ Ց
ՅՈՒՐԱՅԻՆ ԱՏՈՐԱԲԱԺԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ՔՈՂԱՐԿՄԱՆ
ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՁ

*Խ. Թ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ, գնդապետ, ռազմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի պետի
ուսումնական գծով տեղակալ, Ա. Հ. ԲԱՅԲԱՄՅԱՆ, ավագ լեյտենանտ,
ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտի համազորային
ֆակուլտետի գորադասակների և ծառայությունների ամբիոնի
ինժեներասակրավորային պատրաստության ցիկլի դասախոս*

ՀՀ ՁՈՒ-ում ընթացող պաշտպանական բարեփոխումները նպատակաուղղված են ՁՈՒ-ի բարձր մակարդակի մարտունակության ապահովմանը և այնպիսի պայմանների ստեղծմանը, երբ նրանք կարողանան այն պահպանել մարտական իրադրություններում: Իսկ դա ենթադրում է նաև յուրային գործի պաշտպանություն հա-

կառակորդի հետախուզությունից, հրաձգությունից, հարվածներից և այլ ուժերից ու միջոցներից, որի կարևոր եղանակներից են քողարկման համալիր միջոցառումները:

Քողարկումը այն միջոցառումների համալիրն է, որոնց նպատակն է գորքերը (ուժերը) և օբյեկտները թաքցնել հակառակորդից, նրան մոլորեցնել գորքերի (ուժերի) առկայության, դասավորության, կազմի, վիճակի, գործողությունների և մտադրությունների, ինչպես նաև հրամանատարության պլանների հարցում: Քողարկումը մարտական (օպերատիվ) ապահովման տեսակ է: Այն նպատակ է գորքերի (ուժերի) գործողությունների հանկարծակիության ապահովմանը, նրանց մարտունակության պահպանմանն ու կենսունակության մակարդակի բարձրացմանը:

Ըստ կիրառման մասշտաբի և խնդիրների բնույթի տարբերում են ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական քողարկումներ:

Ռազմավարական քողարկումը կատարվում է գերագույն գլխավոր հրամանատարության որոշմամբ և ներառում է միջոցառումների համալիր՝ նպատակաուղղված հակառակորդից ռազմարշավների, ռազմավարական օպերացիաների նախապատրաստումը թաքցնելուն, ինչպես նաև ՁՈՒ-ի իրական մտադրությունների ու գործողությունների հարցում նրան ապակողմնորոշելուն:

Օպերատիվ քողարկումը կատարվում է օպերատիվ պատրաստման ծածուկությունն ապահովելու, օպերատիվ հանկարծակիության հասնելու, հակառակորդից զորքերի (ուժերի) գործողությունների գլխավոր ուղղությունը թաքցնելու նպատակով՝ ռազմաճակատի զորքերի (բանակի), նավատորմի (նավատորմի) հրամանատարության որոշմամբ:

Մարտավարական քողարկումը կազմակերպվում և կատարվում է զորամիավորումներում, զորամասերում ու ստորաբաժանումներում և առանձին օբյեկտներում՝ մարտի նախապատրաստումը կամ յուրային զորքերի (ուժերի) առկայությունը (տեղաբաշխումը) հրետանու կրակային (մեկնարկային) դիրքերը և հրթիռների կառավարման կետերն ու այլ կարևոր օբյեկտներ թաքցնելու նպատակով: Դա արվում է այլ տեսակների մարտական (օպերատիվ) ապահովման հետ համաձայնեցված ձևով՝ զորամիավորումների (զորամասերի, ստորաբաժանումների) հրամանատարների որոշմամբ: Քողարկումը կատարվում է անընդմեջ՝ մարտական գործողությունների նախապատրաստման ու վարման ընթացքում: Կախված այն բանից, թե հետախուզության որ միջոցներից պաշտպանվելու համար է իրականացվում քողարկումը, այն կարող է լինել օպտիկական, օպտիկաէլեկտրոնային, ռադիոտեղորոշումային, ձայնային (ակուստիկական), հիդրոակուստիկական և այլն: Առավել մեծ արդյունավետություն ապահովելու համար նպատակահարմար է միաժամանակ կիրառել քողարկում հակառակորդի հետախուզության բոլոր միջոցներից:

Քողարկման նպատակներին հասնելու հիմնական եղանակներն են՝ ռազմական բնույթի պետական գաղտնիքի խստիվ պահպանումը, զորքերի և օբյեկտների ծածուկ տեղաշարժն ու տեղաբաշխումը՝ տեղանքի քողարկիչ հատկությունների և սահմանափակ տեսանելիության պայմանների օգտագործմամբ, կեղծ կրակային դիրքերի ու կրակակետերի սարքավորմամբ, հակառակորդի հետախուզական և այլ գործողությունների մասին յուրային զորքերի (զորամասերի, ստորաբաժանումների) ժամանակին իրազեկումը, ռադիո- և ռադիոտեղորոշումային կայանների աշխատանքում սահմանափակումների կիրառումը, ենթակա զորքի (զորամասի, ստորաբաժանման) ծածուկ ղեկավարման կանոնների պահպանումը, մոլորեցուցիչ ցուցադրական գործողությունները, հակառակորդի հետախուզության ռադիոտեխնիկական, օպտիկական, ռադիոտեղորոշումային, ձայնային և այլ միջոցների համար յուրային զորքերի (ուժերի) և օբյեկտների նկատելիության նվազեցումը՝ քողարկման տարբեր տեխնիկական ու մնանարկային միջոցների, ծխի, աերոզոլների կիրառմամբ, քողարկման կարգապահական պահանջների հստակ կատարումը, ապաքողարկիչ հատկանիշների հայտնաբերումն ու վերացումը:

Քողարկումը հիմնականում իրականացվում է ստորաբաժանումների ուժերով, ընդ որում, ստորաբաժանման հրամանատարը, հաշվի առնելով հատկացված ուժերն ու միջոցները, հատուկ ուշադրություն է դարձնում քողարկման միջոցառումների ծավալին, կատարման ժամկետներին և կարգին:

Տեղաբաշխման վայրում և տեղաշարժման ժամանակ ստորաբաժանումների քողարկման եղանակներն են թաքցնելը, մնամարկումը և ցուցադրական գործողությունները:

Մարտական գործողություններին պատրաստվելիս ստորաբաժանումների հրամանատարները ենթակա անձնակազմի, ռազմական տեխնիկայի և այլ ունեցվածքի քողարկումը կազմակերպում են, որպես կանոն, օգտագործելով ռադիոտեղորոշումային, լուսային, ջերմային, ծխային միջոցներ, ինչպես նաև քողարկիչ գունավորում, մանրակերտներ, կեղծ կառույցներ, հաստիքային և ձեռքի տակ եղած այլ միջոցներ:

20-րդ դարի վերջի տեղային պատերազմների և ռազմական բախումների փորձը ցույց է տալիս, որ ստորաբաժանումների, դրանց ռազմական տեխնիկայի և ունեցվածքի քողարկման միջոցառումները կազմակերպելիս անհրաժեշտ է մանրակրկիտ կերպով պլանավորել և

Տանկի մանրակերտ

կիրառել համալիր միջոցառումներ: Օրինակ՝ հարավսլավական հակամարտության ժամանակ հարավսլավական ռազմաօդային ուժերում իրականացվել է օդանավակայանների քողարկում, ինքնաթիռների տարակենտրոնացում պահեստային օդանավակայաններում, ինքնաթիռների մանրակերտների օգտագործմամբ կեղծ կայանատեղերի սարքավորում, ինքնաթիռների քողարկում օգտագործվող այն ավտոմայրուղիներին հարող լեռնաանտառային տեղանքի ծալքերում, և այլն, որոնք օգտագործվում էին որպես թռիչքավայրէջքային գոտի:

Չեչենական զինված հակամարտության ժամանակ (1994–1996 թթ.) կողմերը մեծ ուշադրություն էին դարձնում քողարկիչ գունավորման ու քողարկիչ ցանցերի կիրառմամբ հակառակորդի հետախուզության օպտիկական միջոցներով հայտնաբերումից զինծառայողների ու սպառազինության պաշտպանությանը: Չենքի ու դիտասարքերի գունաքողարկման լայնորեն տարածված միջոցներ էին պատյաններն ու թիկնոցները: Չենքին ամրագրված պատյանները սպիտակ տրիկոտաժե «գուլպաներ» էին՝ օժտված զենքին ամրացնելու համար նախատեսված հարմարանքով: Չմռանն սպիտակ թիկնոցներ են կիրառվել ոչ միայն ՊԿՄ դիպուկահարների, այլև հրաձիգների համար:

Գունաքողարկումը քողարկման այլ միջոցների հետ գրագետ կիրառելու դեպքում հայտնաբերման հավանականությունը նվազում է առնվազն երեք անգամ: Սակայն քողարկիչ խալաթներ (կոստյումներ, կոմբինեզոններ) կիրառելիս պետք է հաշվի առնել որոշակի հեռավորության վրա յուրային զինծառայողներին ճանաչելու խնդրին: Օրինակ՝ Ստալինգրադում զերմանական զորքը քողարկիչ խալաթների երկու թեքերին կրել է կարմիր ժապավեններ: Նման հնար

1997 թ. փետրվարին կիրառել են նաև բուրբ զինվորները քրդական աշխատավորական կուսակցության ջոկատների դեմ ձեռնարկված օպերացիաներում: Դարաբաղյան հակամարտության ռազմական փուլում հայկական ջոկատները հակառակորդից տարբերվելու համար իրենց համազգեստին ունեին սպիտակ խաչեր, ժապավեններ: Ընդհանուր առմամբ, տարբերանշանների պարամետրներն ընտրվում են յուրային զինձառայողներին ճանաչելու համար անհրաժեշտ հեռավորության հաշվառմամբ:

Աշխարհի մի շարք պետությունների զինված ուժերում գործում են մարտական համազգեստի կրումը և գունավորումը կանոնակարգող նորմատիվներ: Այսպես, ԱՄՆ-ի Ջինված ուժերում մարտական խնդիրներ կատարելու համար կիրառվում են զանազան քողարկման միջոցներ: Օրինակ՝ հատուկ օպերացիաների ուժերի (SOF) մարտիկներին, ծովային հետևակի հետախույզներին, դիպուկահարներին հատկացվում են քողարկիչ զգեստի պարագաների լրակազմեր (GSAK): Տվյալ թեթև լրակազմը ներառում է 17 պարագաներ. ջութե պարկացուից պատրաստված չորս գույնանի շերտեր, կոպիտ առազաստակտավ, նեյլոնե քուղեր, կարի ասեղներ, թելեր, փրփալցանյութ, ամրագոտիներ, դիմաներկ, երկկողմանի տաբատ, ձեռնոցներ, մորթե բաճկոն, գունաքողարկիչ ցանց, տաբատակալ, և մի քանի այլ լրացուցիչ իրեր:

Քողարկիչ ՍԳԱ համազգեստ

ԱՄՆ-ի բանակի հրամանատարությունն այն տեսակետին է, որ մարտադաշտում մարտիկի քողարկումը պետք է լինի համալիր, որովհետև քողարկման միջոցներից թեկուզ մեկի անտեսումը կարող է լրիվ անարդյունավետ դարձնել մյուս բոլոր միջոցների կիրառումը: Այսպես, մասնագետները համարում են, որ եթե զինվորի դեմքը բաց է, ապա դա հնարավորություն է տալիս տեղանքի ֆոնի վրա նրան հեշտությամբ հայտնաբերելու, ընդ որում, ի հաշիվ ոչ միայն մաշկի գույնի, այլև բնական փայլի, որը ցայտուն կերպով տարբերվում է համազգեստի գույնից: ՌԻստի ԱՄՆ-ի բանակում մշակվել են և մարտական իրադրության պայմաններում կիրառվում են զանազան դիմաներկեր՝ մաշկին տեղանքի գույն տալու համար:

Պարսից ծոցում տեղի ունեցած մարտական գործողությունների ժամանակ (1991 թ.) որպես նմանարկման միջոց օգտագործվել են մանրակերտներ: Ռազմական տեխնիկան նմանարկող՝ սինթետիկ նյութերից պատրաստված փչովի մանրակերտների կառուցվածքում առկա մետաղյա թելերը նպաստում էին ռադիոտեղորոշումային դիտասարքերով դրանց հեշտ հայտնաբերմանը: Մանրակերտների վրա տեղադրված էին նաև անդրադարձիչներ, որոնք անդրադարձ-

նում են ռադիոալիքները: Այդ ամենի շնորհիվ իրական տեխնիկան ֆոնի վրա մնում էր աննկատ, ուստի և դաշնադրային ուժերի ավիացիոն և հրթիռային հարվածներն ուղղվում էին գործարանային արտադրության հազարավոր մանրակերտների վրա:

Ներկայումս ամբողջ աշխարհում մեծ ծավալի աշխատանքներ են կատարվում քողարկման միջոցների արդիականացման և նորերի ստեղծման ուղղությամբ: Այսպես. իսրայելական «Էլտիքս» ընկերությունը հայտարարել է նոր տեսակի քողարկիչ միջոց ստեղծելու մասին: Այն հնարավորություն կտա ցանկացած ռազմական տեխնիկա անտեսանելի դարձնելու ինֆրակարմիր սպեկտրում՝ ինչպես ինֆրակարմիր զգայարարների, այնպես էլ նշանառական համակարգերի և ջերմային հետքով ինքնուղորդվող հրթիռների համար: Նոր մշակումն ստացել է «Բլեյ ֆոքս» (*«Black Fox»*) անվանումը: Համակարգը ներառում է համակարգիչ, խցիկներ և հատուկ թիթեղներ, որոնք տեղադրվում են ռազմական տեխնիկայի վրա: Համակարգի աշխատանքը պարզ է. խցիկները մշտապես չափում են շրջակա միջավայրի ջերմաստիճանը և տվյալները հաղորդում համակարգչին, որը, կատարելով հաշվարկումներ, գործարկում է դրսից զրահին ամրացված թիթեղների տաքացման մեխանիզմը, ինչի շնորհիվ ինֆրակարմիր զգայարարները չեն կարողանում հայտնաբերել ռազմական տեխնիկան, քանի որ այն գործնականում ձուլվում է շրջակա միջավայրի հետ:

«Բլեյ ֆոքս» համակարգը կարելի է տեղակայել տանկերում և ուղղաթիռներում՝ առանց դրանց կառուցվածքում փոփոխություններ կատարելու: Ուշագրավ է, որ համակարգը կարելի է կիրառել ոչ միայն յուրային տեխնիկան քողարկելու, այլև հակառակորդին մոլորության մեջ գցելու համար: Այդ նպատակով համակարգչի տվյալների բազայում մուտքագրվում են մի քանի տեսակի ռազմական տեխնիկայի տիպային ջերմային ճառագայթման տվյալները: Անհրաժեշտության դեպքում տվյալ ռազմական տեխնիկային բնորոշ ճառագայթումը «փոխարինվում» է մեկ այլ ճառագայթմամբ և, որպես արդյունք, ինֆրակարմիր ռադարի էկրանին, օրինակ, «Աբրահամ» տանկի փոխարեն կդիտվի զրահափոխադրիչ, և այլն:

Վերը շարադրվածից պարզ երևում է, թե գործերի մարտունակության պահպանման տեսակետից որքան կարևոր է քողարկման ճիշտ կազմակերպումը, և որքան բազմապիսի միջոցներ են կիրառվում աշխարհի առաջատար բանակներում: Ուստի մեր ՋՈՒ-ն ևս պետք է ապահովված լինի անհրաժեշտ քողարկիչ միջոցներով, ընդ որում՝ հնարավորինս հայրենական մշակման և արտադրության միջոցներով:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Военный энциклопедический словарь». М., 2002.
2. «Инженерные мероприятия маскировки войск и объектов». М., 2005.
3. «Основные задачи маскировки во время вооруженных конфликтов». М., 2006.

4. «Войсковая маскировка. Американский камуфляж» (<http://bond007.h1.ru/asvaa/us-kamuflaz.html>).
5. «Уроки и выводы Иракской войны». М., 2007.
6. «Израильтяне создали новый тип маскировки для военной техники». «JEWISH.RU», 02.06.10 (<http://www.jewish.ru/news/israel/2010/06/news994285861.php>).

К ВОПРОСУ МАСКИРОВКИ СВОИХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОТ РАЗВЕДКИ ПРОТИВНИКА

*Х. Т. ХАЧАТРЯН, полковник, кандигат военных наук, заместитель начальника Военного института им. В. Саргсяна по учебной части,
А. Г. БАЙРАМЯН, старший лейтенант, лектор цикла по инженерно-саперной подготовке кафедры видов войск и служб общевоинского факультета
Военного института им. В. Саргсяна*

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы применения комплекса средств и мероприятий современной маскировки. Отмечается, что маскировка организуется и осуществляется в целях скрытия от всех видов и средств разведки противника дислокации и перемещения подразделений и ВВТ, а также введение его в заблуждение относительно направления главного удара. Указывается важность предварительного и тщательного планирования комплексных подходов при организации мероприятий по маскировке военной техники и имущества. Рассмотрены некоторые современные способы и средства маскировки и принцип их работы.

TO THE ISSUE OF CAMOUFLAGING ITS SUB-UNITS FROM THE ENEMY'S INTELLIGENCE

*Kh. T. KHACHATRYAN, Colonel, PhD in Military Sciences,
Deputy Head of the Curriculum Department of V. Sargsyan Military Institute,
A. H. BAYRAMYAN, Senior Lieutenant, Lecturer at the Series of Engineering
and Sapper Training of the Chair of Arms and Services of the General Faculty
of V. Sargsyan Military Institute*

SUMMARY

This article examines the issues of applying a set of tools and measures of modern camouflage. It is noted that the camouflage is organized and implemented for disguising the deployment and shift of sub-units and weapons and equipment from all the kinds and means of an enemy's intelligence, as well as misleading it about the direction of the decisive attack. The importance of minutely pre-planned integrated approaches in organizing measures to camouflage military equipment and defense materials is highlighted. Some up-to-date modes and means of camouflage and the principles of their functioning are considered.

ՀՀ ՉՈՒՌՈՒՄ ՌԱԴԻԱՑԻՈՆ, ՔԻՄԻԱԿԱՆ
ԵՎ ԿԵՆՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ
ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Ս. Ա. ԱՐՉՈՒՄԱՆՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՉՈՒՒ-ի Ռադիացիոն, քիմիական,
կենսաբանական պաշտպանության գործերի վարչության պետ*

Պաշտպանական բարեփոխումները խիստ պահանջներ են ներկայացնում նաև ՀՀ ՉՈՒՒ-ի ռադիացիոն, քիմիական և կենսաբանական պաշտպանության (Ռ-ՔԿՊ) գործերին: Ռ-ՔԿՊ-ն* այն օպերատիվ-մարտավարական և հատուկ միջոցառումների համախումբն է, որոնք իրականացվում են ռադիոակտիվ, քիմիական և կենսաբանական վարակման պայմաններում գործերի (ուժերի) կորուստները բացառելու կամ հնարավորինս նվազեցնելու և գործողությունների ժամանակ նրանց առջև դրված խնդիրների կատարումն ապահովելու, գերճշգրիտ և այլ տիպի զենքերից գործերը (ուժերը) պաշտպանելու նպատակով: Այն օպերատիվ (մարտական) ապահովման տեսակ է:

Ռ-ՔԿՊ գործերի ստորաբաժանումների գործողությունների բնույթը կախված է իրադրության պայմաններից և լուծման ենթակա խնդիրներից: Ռ-ՔԿՊ գործերի հիմնական խնդիրներն են.

1. հակառակորդի կողմից կատարված միջուկային պայթյունի գրանցումը,
2. ռադիացիոն, քիմիական և ոչ սպեցիֆիկ կենսաբանական (մանրէաբանական) հետախուզումը,
3. գործերի (ուժերի) պաշտպանությունը զանգվածային խոցման զենքից (ՉԽՉ), ռադիացիոն, քիմիական և կենսաբանական առումով վտանգավոր օբյեկտների վթարի կամ ավերման, խոցման հետևանքներից,
4. թիկունքի օբյեկտների և գործերի քիմիական ու դոզաչափային հսկողությունը,
5. ռադիացիոն, քիմիական և կենսաբանական իրադրության հետազոտումը և ախտորոշումը,
6. գորամասերի (ստորաբաժանումների) հատուկ քիմիական մշակումը,

* Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության որոշմամբ արտակարգ իրավիճակների հետևանքների վերացման խնդիրների մի մասը դրված է ՀՀ Չինված ուժերի Ռ-ՔԿՊ գործերի վրա: (տես «Հայաստանի Հանրապետության քիմիական օբյեկտների վթարի կամ քիմիական վտանգի դեպքում բնակչության պաշտպանության պլանը և քիմիական վտանգավոր օբյեկտում վթարի դեպքում վթարավերականգնողական գործողությունները հաստատելու մասին» ՀՀ Կառավարության 2010 թ. հուլիսի 8-ի հմ. 861-Ն որոշումը (տես «ՀՀ Պաշտոնական տեղեկագիր», 2010, հմ. 34 (768)):

սպառազինության, մարտական և այլ տեխնիկայի, ռազմամթերքի և այլ նյութական միջոցների ապաստարանում, գազագերծումը, ախտահանումը, ինչպես նաև համազգեստի, ճանապարհների, տեղանքի հատվածների գազագերծումն ու ախտահանումը,

8. ՌԶԿՊ զորքերի պաշարների, սպառազինության և պաշտպանական միջոցների պահպանումը սարքին վիճակում, ինչպես նաև անսարք միջոցների նորոգումը,

9. զորքերի ապահովումը ՌԶԿՊ պաշարներով, սպառազինության և պաշտպանական միջոցներով,

10. ռադիոստանցիաների, քիմիական, կենսաբանական ազդեցություններից բնապահպանական անվտանգության ապահովումը,

11. մասնագետների պատրաստումը:

ՀՀ ՁՈՒ-ի զորքերի ՌԶԿՊ-ն իրականացվում է բոլոր զորատեսակների, հատուկ զորքերի և ծառայությունների համաձայնեցված գործողությունների միջոցով: Զորքերում ԶԽԶ-ից պաշտպանությունը կազմակերպվում է միջուկային, քիմիական և կենսաբանական զենքերի ազդեցությունը զորքերի (թիկունքային օբյեկտների) վրա հնարավորին նվազեցնելու, դրանով իսկ զորքերի մարտունակությունը պահպանելու, ինչպես նաև հրամանատարության կողմից առաջադրված մարտական խնդիրների կատարումն ապահովելու և ԶԽԶ-ով ու գերճշգրիտ զենքով հակառակորդի անսպասելի հարձակմանը արդյունավետ կերպով դիմակայելու նպատակով:

Մարտական գործողությունների ծավալման, հակառակորդի կողմից ԶԽԶ-ի, գերճշգրիտ և այլ տեսակների զենքերի կիրառման դեպքում պետք է՝

– զորքերի ՌԶԿՊ պաշտպանությունը կազմակերպվի ամբողջ ծավալով, անկախ այն հանգամանքից, թե ինչ զենքի կիրառմամբ է սկսվել մարտական գործողությունը (ԶԽԶ, սովորական զենք և այլն),

– որոշակի ժամանակահատվածում զորատեսակները, հատուկ զորքերը, թիկունքի զորամասերն ու ստորաբաժանումները ՌԶԿՊ խնդիրները կատարեն իրենց ուժերով ու միջոցներով,

– օպերատիվ կերպով կատարելով իրենց վրա դրված խնդիրները՝ ՌԶԿՊ զորամասերը և ստորաբաժանումները նպաստեն զորատեսակների, հատուկ զորքերի և թիկունքի մարտական խնդիրների կատարմանը,

– ՌԶԿՊ զորքերի ռացիոնալ բաշխմամբ ապահովվի տարաշարժի պատենհամ կատարման հնարավորություն:

Վերը ներկայացված խնդիրների արդյունավետ լուծման համար անհրաժեշտ է մշակել միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրերի փաթեթ, որոնցում հստակ կերպով նախանշված լինեն ոլորտի մասնագետների պատրաստման* և

* ՌԶԿՊ մեր ապագա սպաները սովորում են Ռ-Ղ Կոստրոմայի ՌԶԿՊ ակադեմիայում, ինչպես նաև վերապատրաստվում են նույն ակադեմիայում և այլ երկրներում: ՀՀ ՁՈՒ-ի ՌԶԿՊ զորքերի վարչությանը ենթակա զորամասերից մեկի ուսումնական դասակում պատրաստվում են ՌԶԿՊ կրտսեր հրամանատարներ և մասնագետներ:

վերապատրաստման համակարգի կատարելագործման, ՌԶԿՊ գորքերի և այլ գորատեսակների համատեղ աշխատանքի համադասման ու կառավարման արդյունավետության մեծացման, ինչպես նաև ՌԶԿՊ գորքերի ռեզերվի, սպառազինության ու միջոցների պահեստային պաշարների ստեղծման ուղիները՝ ներկայիս վիճակի հաշվառմամբ:

Պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում ՀՀ Ձինված ուժերի ՌԶԿՊ գորքերի զարգացումը պետք է նպատակաուղղված լինի առաջին հերթին ՌԶԿՊ տեխնիկայի, սպառազինության և սարքերի արդիականացմանը, տեղական արդյունաբերական ձեռնարկությունների ներգրավմանը վարակագրածման լուծույթների և որոշ այլ միջոցների արտադրության կազմակերպման գործընթացում, ինչպես նաև ՌԶԿՊ սպառազինության նմուշների հայրենական արտադրության կազմակերպմանը: Երկրորդ. Հայաստանի Հանրապետության տարածքում ռադիացիոն, քիմիական և կենսաբանական իրադրության հետախուզման ցանցի ստեղծմանը, ինչը հնարավորություն կտա ՀՀ-ում ՌԶԿՊ վտանգավոր օբյեկտներում վթարի կամ հակառակորդի կողմից ՁԽՁ կիրառման դեպքում այդ մասին արագ իրագրելի շահագրգիռ կազմակերպություններին, գործառնաբերին և իրականացնելու հետևանքների վերացման աշխատանքներ: Եվ երրորդ՝ ԱՊՀ և այլ պետությունների, միջազգային կառույցների հետ համագործակցությանը՝ փորձի ուսումնասիրման և փոխանակման նպատակով: Մասնավորապես՝ ամեն տարի տեղի է ունենում աշխատանքային հանդիպում ՌԳ-ՌԶԿՊ գորքերի վարչության պատվիրակության հետ, որի ժամանակ քննարկվում են ՌԶԿՊ գորքերի մարտավարության զարգացման հեռանկարները, արտակարգ իրավիճակների ժամանակ փոխգործության հարցերը:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՁՈԻ-ում իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում ՌԶԿՊ համակարգի զարգացումը պետք է նպատակաուղղված լինի միջազգային փորձի և նորագույն տեխնոլոգիաների ներդրման միջոցով Ձինված ուժերի ՌԶԿ անվտանգության մակարդակի բարձրացմանը և մարտունակության ապահովմանը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Ռազմական դոկտրին»։ «Աշխատանքային տետրեր», 2007, հմ. 4:
2. «Военный энциклопедический словарь», т. 2. М., 2001.
3. А. П. Волков. Наставление по обеспечению боевых действий сухопутных войск. Ч. V. М., 1984.
4. Н. Ф. Морозов. Ликвидация чрезвычайных ситуаций на радиационно, химически и биологически опасных объектах. Ч. I. М., 2002.
5. Ф. Р. Суггел, У. С. Патрик, Т. Р. Дашелл. Джейнс по химической и биологической защите. Справочник. США, 2003.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ РАДИАЦИОННОЙ,
ХИМИЧЕСКОЙ И БИОЛОГИЧЕСКОЙ ЗАЩИТЫ В ВС РА
В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

*С. А. АРЗУМАНЯН, полковник, начальник Управления войск радиационной,
химической, биологической защиты ВС РА*

РЕЗЮМЕ

В статье изложены основные задачи и принципы действия войск радиационной, химической и биологической защиты (РХБЗ) в условиях различной обстановки. Для развития системы РХБЗ ВС РА предлагается модернизировать применяемые устройства, специальные средства, в том числе – путем организации их отечественного производства, вооружения и техники, создать сеть контроля радиационной, химической и биологической обстановки и т. д.

Процесс развития РХБЗ, осуществляемый в РА в рамках оборонных реформ, нацелен на повышение уровня защищенности Вооруженных сил и стратегических объектов от ОМП, высокоточного и других видов оружия вероятного противника посредством внедрения международного опыта и новейших технологий.

THE PERSPECTIVES OF DEVELOPING THE SYSTEM OF
RADIATION, CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROTECTION
IN THE RA ARMED FORCES
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

*S. A. ARZUMANYAN, Colonel, Head of the Directorate of Radiation, Chemical,
Biological Protection Troops in the RA Armed Forces*

SUMMARY

The main priorities and principles of the radiation, chemical, biological protection (RChBP) troops' activities under conditions of various situation are formulated in the article. For developing the RChBP system of the RA Armed Forces it is proposed to upgrade the applied devices, special means, through the organization of their domestic production, armament and equipment as well, establish a network of controlling the radiation, chemical and biological situation, etc.

The process of developing the RChBP being implemented in the RA within the framework of defense reforms is targeted at the increase of the level of protectability of the Armed Forces and strategic targets from the weapon of mass destruction, precision and other weapons of a potential enemy by introducing the international practices and high technology.

ՏԵՂԱԳՐԱՆԵՐԿՐԱԲԱՇԽԱԿԱՆ ԵՎ ՈՒՂԵՎԱՐԱԿԱՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՋԱՐԳԱՑՄԱՆ ՈՒՂԻՆԵՐԸ

Գ. Ա. ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի
ԳՇ Ռազմասրեղազրական բաժնի պետ

ՀՀ պաշտպանական բարեփոխումների նպատակն է արդիական բանակի ստեղծումը: Ժամանակակից բանակի, ինչպես և առհասարակ ժամանակակից հասարակության զարգացումը հիմնված է նորագույն տեղեկատվական տեխնոլոգիաների կիրառման վրա: Այդ տեխնոլոգիաները ներառում են նաև տեղանքի վերաբերյալ թվային (էլեկտրոնային) տեղեկույթի, հակառակորդի և յուրային զորքերի մասին բազմազան տվյալների մշակման միջոցները:

Բանակում տեղանքի մասին տեղեկությունների հիմնական աղբյուրը տեղագրական քարտեզն է: Այն յուրաքանչյուր հրամանատարի աշխատանքի անհրաժեշտ և պարտադիր գործիքն է: Ինչպես զորքերի կառավարման ռազմավարական և օպերատիվ մարմինները, այնպես էլ մարտավարական օղակի հրամանատարները մարտական գործողությունների պլանավորման ժամանակ օգտվում են տարբեր մասշտաբների քարտեզներից:

Ներկայումս օպերացիաների ծավալների և դինամիկության շեշտակի աճման, սպառազինության և ռազմական տեխնիկայի նոր տեսակների ու միջոցների ստեղծման ու կիրառման հետևանքով էապես ընդլայնվում է նաև տեղագրատեղեկատվական տեղեկույթի կրողների անվանացանկը: Սկզբունքորեն փոխվում են և տեղեկույթի հավաքման մեթոդներն ու ներկայացման (արտապատկերման) ձևերը: Ընդ որում, հիմնական չափանիշներ շարունակում են մնալ տեղեկույթի ճշգրտությունն ու հավաստիությունը*:

Ինչպես ցույց է տալիս արդի զինված հակամարտությունների միջազգային փորձը, մարտի ժամանակ ենթակա զորքերի կառավարման հուսալիության և արդյունավետության տեսակետից նպատակահարմար է թվային պատկերների օգտագործումը: ՈՒՍտի ՀՀ ՁՈՒ-ի տեղագրատեղեկատվական ապահովումը պարզապես չի կարող հետ մնալ համաշխարհային գիտատեխնիկական առաջընթացից: Երկրատեղեկատվական ապահովումը ներառում է օդատիեզերական, օպտիկաէլեկտրոնային հետախուզությունը, արբանյակային կապը, թվային համակարգչային տեխնոլոգիաները, ինչպես նաև երկրաբաշխության, քարտեզագրության և լուսածանրաչափության (ֆոտոգրամմետրիա) դասական մեթոդները:

Երկրատեղեկատվական ապահովումը ենթադրում է տեղանքի և ռազմական

* Դրանց կարևորությունն է հաստատում Բելգրադում տեղի ունեցած ողբերգությունը, երբ «ոչ հավաստի տեղագրատեղեկատվական տեղեկատվության» պատճառով ՆԱՏՕ-ի Ռազմաօդային ուժերը հրթիռային հարված հասցրեցին Չինաստանի դեսպանատանը:

(մարտական) իրադրության մասին տվյալների շրջանառում այն կապուղիներով, որոնք միանում են երկրատեղեկատվական համակարգերի (ԵՏՀ) տվյալների բազաներին: ԵՏՀ-ն աշխարհագրական կամ տեղագրական քարտեզի և թվային տեսքով արտահայտված, համակարգված ու քարտեզագրական պատկերի համապատասխան կետի հետ կապված մեծ զանգվածով տարաբնույթ տեղեկույթի գուգակցությունն է: Տեղանքի վերաբերյալ թվային տեղեկույթը կարող է պատկերվել էլեկտրոնային, տեղագրական, տեսաաշխարհագրական, ավիացիոն քարտեզների, քաղաքի հատակագծի, սխեմայի, էլեկտրոնային ֆոտոպլանի, բարձունքների, տեղանքի հատկանիշների մատրիցների և այլ տեսքով:

ԵՏՀ երկու կարևոր գործառնությունն են. տվյալների ընդլայնված բազայի հետ ինտեգրված՝ տեղանքի թվային քարտեզի ստեղծումը և թվային քարտեզի տեսանելիացումը, որը օգտվողին տալիս է ինտերակտիվ աշխատանքի հնարավորություն:

Ռազմական նախանշանակման ԵՏՀ-ների զարգացումը: Ներկայիս հիմնական միտումը ռազմական նախանշանակման ԵՏՀ համապատասխանեցումն է կոնկրետ օգտագործողի պահանջներին. պատրաստի ծրագրային արտադրանքը պետք է լրամշակվի կոնկրետ խնդիրների համար: Տարբեր մշակողների ծրագրային արտադրանքի զարգացման օրինակներով հստակ կերպով երևում է, որ եթե նախկինում ԵՏՀ-ն եղել է տրամաբանորեն ավարտուն ծրագրային արգասիքի ոչ մեծ հավաքածու, ապա այժմ ավելի մեծ ուշադրություն է դարձվում գործիքային միջոցների զարգացմանը: Գործիքային միջոցները կարելի է ներկայացնել որպես մոդուլների մի մեծ հավաքածու, որոնցից կարելի է կառուցել բարդ համակարգ՝ կոնկրետ օգտագործողների և խնդիրների համար, ընդ որում, հենվելով ընդհանուր տեղեկութային հիմքի վրա՝ չափանիշների, փոխանակման ձևաչափերի, դասակարգիչների և այլ բաղադրիչների տեսքով: ԵՏՀ-ն հնարավորություն է տալիս ցանկացած կազմակերպության համար ստեղծելու և պահպանելու օպերատիվ իրադրության թվային մոդելներ (ԹՄ): Իրադրության միանշանակ մեկնաբանման համար այդ մոդելների ստեղծման ժամանակ ԵՏՀ-ն պետք է օգտագործի ընդհանուր տվյալներ՝ չափանիշներ, ձևաչափեր, դասակարգիչներ:

Ելնելով նշված խնդիրներից, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ հնարավոր է՝ ա) մշակել հատուկ խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ տարաբնույթ ծրագրային ԵՏՀ-հավելվածներ, բ) ինքնուրույնաբար ընդլայնել բազային ծրագրային արտադրանքի գործառնությունը, գ) ստեղծել կիրառման համար մատչելի էլեկտրոնային-թվային աշխատանքային սեղան, ինչպես նաև ապահովել սարքավորանքի ցանկալի արտաքին տեսքը, դ) ստեղծել էլեկտրոնային տարբերակով փաստաթղթերի ամբողջական փաթեթը, չՉ ՁՈՒ-ի ռազմատեղագրական ծառայությունն ընտրել է «Ինտեգրացիա» ԵՏՀ-ն:

Տվյալ ծրագիրը ապահովում է տեղային կամ բաշխված համակարգչային ցանցի միջոցով մեծ թվով օգտագործողների միաժամանակյա աշխատանքը տարբեր տեսակի քարտեզների, լուսանկարների, տեղանքի հատկանիշների և

քարճրությունների մատրիցների հետ: Քարտեզագրական տվյալների ծավալը կարող է կազմել տասնյակ տերաբայտեր և ապահովել Երկրի մակերևույթի ցանկացած մակերեսի արտապատկերումը: Տվյալները կարող են արտապատկերվել ինչպես երկչափանի, այնպես էլ եռաչափանի համակարգերում:

«Ինտեգրացիա» ԵՏՀ-ն հնարավորություն է տալիս նշագծելու օպերատիվ իրադրությունը, վարելու հեթթապահ քարտեզներ, ձևակերպելու ստանդարտ էլեկտրոնային ու գրաֆիկական փաստաթղթեր (հրամանատարի որոշում, գործողության պլան, թռիչքային առաջադրանքներ և այլն), անցկացնելու հրամանատարաշտաբային մարզումներ և զորավարություններ, վերլուծելու հակառակորդի տեղաբաշխումը և գործողությունները, կատարելու հետագա գործողությունների կանխատեսումներ:

Տեղագրանկարաբաշխական ապահովում: Գործողությունները հաջողությամբ վարելու համար հրամանատարները կարիք ունեն տեղանքի երկրապատկերի մանրակրկիտ ուսումնասիրման: Կատարյալ տարբերակը ամբողջ աշխարհի ժամանակակից թվային քարտեզի առկայությունն է, սակայն միշտ չէ, որ կա համապատասխան տեղեկույթ: ՌԻստի թվային քարտեզների ծավալման չափերը հարմարեցվում են հրամանատարի պահանջներին՝ ըստ իր ենթակայության տակ գտնվող ստորաբաժանման պատասխանատվության գոտու և հետագա հնարավոր գործողությունների շրջանների:

Քարտեզների պատրաստման ժամանակ աշխարհագրական տարածական տեղեկույթի հավաքումը, դրանց նախագծումն ու նկարումը, պահպանումը, տպագրումը և բաշխումը բավականաչափ թանկ գործընթացներ են:

Ռազմական քարտեզագրական արտադրությունը ծավալուն և բարդ աշխատանք է, որը նախկինում կատարվում էր ձեռքով և պահանջում էր բարձրակարգ մասնագետների մեծաքանակ անձնակազմ:

Ներկայումս կարևորվում է քարտեզի ստեղծումը տարածական տվյալների կենտրոնական բազայի հիման վրա: Ընդ որում, աշխատանքի հիմնական նպատակն է տարածական տվյալների այնպիսի բազայի ստեղծումը, որը պարբերական թարմացմամբ հանդերձ կարող է օգտագործվել զինվորական կազմավորումների համար անհրաժեշտ քարտեզագրական արտադրանք ստեղծելու նպատակով: ՌԻստի անհրաժեշտ է մշակել այնպիսի մասնագիտացված հավելվածներ, որոնք ապահովեն տարաբնույթ տարածական տվյալների հասանելիությունն ու դրանց կերպափոխման հնարավորություն: Այդ տեսակի հավելվածներում նույնպես պետք է օգտագործվեն ընդհանուր տեղեկութային ռեսուրսները՝ չափանիշներ, ձևաչափեր, դասակարգիչներ:

Ժամանակակից ԵՏՀ-ները հնարավորություն են տալիս ստեղծելու և վարելու թվային քարտեզագրական տեղեկույթի ու տեղեկատվության փուլերի արխիվային տվյալների բազաներ, կատարելու հարցումների մշակում, գործամասերը և ստորաբաժանումները ապահովելու էլեկտրոնային քարտեզներով, աստղաերկրաբաշխական և ծանրաչափական տվյալներով:

Զորային օպերացիաների պլանավորում և անցկացում: Զինված ուժերում օպերատիվ իրադրությունը արտացոլող քարտեզները ստորաբաժանումների հրամանատարների աշխատանքի հիմնական գործիքներից են: Նախկինում ինչպես ռազմավարական, այնպես էլ մարտավարական մակարդակներում որոշումների կայացմանը օգնում էին թղթե քարտեզները: Սակայն այժմ իրավիճակը էապես փոխվել է: Տեղեկատվական տեխնոլոգիաների արագ զարգացման ու զորքերում դրանց լայնորեն կիրառման հետևանքով ծագում է ավտոմատացված որոնման և օպերատիվ տեղեկույթը թվային քարտեզների վրա անցկացնելու համար թվային (էլեկտրոնային) մշակման ծրագրային ապահովման միջոցների ստեղծման անհրաժեշտություն:

Ավելին. ռազմավարական և օպերատիվ մակարդակներում հնարավորություն է ստեղծվում թվային (էլեկտրոնային) վերլուծական ծրագրերի և «արհեստական բանականության» կիրառմամբ պլանավորելու ու վերլուծելու օպերացիաները և այլ գործողություններ: Գործողությունների ընթացքում պլանի, հրամանի և/կամ օպերատիվ իրադրության տվյալների փոփոխմամբ ու համադրմամբ հնարավոր է թվային վերլուծական ծրագրի կիրառմամբ ստանալ խորհուրդներ՝ գործողություններն ավելի նպատակային դարձնելու համար:

Մարտի «թվային դաշտ», կամ «էլեկտրոնային դաշտ», տերմինով, որը վերջին շրջանում կիրառում են մասնագետները, արտահայտվում են մարտադաշտին անմիջականորեն վերաբերող համապատասխան թվային քարտեզագրական տեղեկույթը և դրա օգտագործման միջոցները: Մարտական գործողությունների շրջանում տիրող օպերատիվ իրադրության վերաբերյալ քարտեզագրական տեղեկույթը մուտքագրվում է սարքում՝ համապատասխան ծրագրի կիրառմամբ: Սարքը վերամշակում է այդ տեղեկույթը և բուն ԵՏՀ տեսքով ներկայացնում օգտագործողին: «Թվային մարտադաշտը» (ԹՄ) զգալի որակական առաջընթաց է ինչպես ռազմավարական, այնպես էլ մարտավարական գործողություններում ԵՏՀ կիրարկման առումով: Սակայն չի կարելի ասել, որ թղթե քարտեզները լրիվ փոխարինվում են թվային տեղեկույթով. խոսքը միայն դրանց համատեղ օգտագործման ու փոխլրացման մասին է: Թղթե քարտեզները դեռ կօգտագործվեն տեսանելի ապագայում, բայց հրամանատարները և կառավարման մարմինները կունենան որոշումների ընդունման տարածական աջակցության լրացուցիչ աղբյուրներ:

Մինևույն ժամանակ, պետք է նշել, որ թղթե քարտեզը օգտագործողին անհրաժեշտ տեղեկույթ ներկայացնելու առումով և կոնկրետ առաջադրանքները կատարելու համար լիարժեք չէ, քանի որ կարող են լինել անհամապատասխանություններ: Մինչդեռ ԵՏՀ-ն հնարավորություն է տալիս ստեղծելու իրադրության այնպիսի թվային մոդելներ, որոնք արտացոլում են օգտագործողի պահանջներին ճշգրիտ կերպով համապատասխանող տեղեկույթը: Բացի այդ, ԵՏՀ-ները, ի տարբերություն թղթե քարտեզներից, տալիս են քարտեզագրական տեղեկույթի եռաչափ արտապատկերման հնարավորություն:

Ռազմական քարտեզին ներկայացվող հիմնական պահանջներից է օպերա-

տիվ իրադրության փոփոխությունների արտապատկերման ապահովումը ժամանակի մեջ: ԵՏՀ-ն պետք է արտացոլի ԹՄ-ները շերտերի տեսքով, որոնք ցույց են տալիս իրադրությունը և տեղանքի տարրերը: Սովորական թղթե քարտեզը չի կարող արագ արտացոլել իրավիճակը: ԵՏՀ-ն կապուղիներով հաղորդում է ընթացիկ իրադրությամբ շերտերը:

Ինքնին էլեկտրոնային քարտեզը կկատարի իր գործառույթները միայն այն դեպքում, երբ ապահովվի համապատասխան գործիքակազմով: Առանց դիտման, պայմանական նշանների ճշգրիտ դասավորվածության ապահովման, տպագրման միջոցների, վերլուծության գործիքների (ԹՄ կառուցման միջոցներ) թվային քարտեզը բավարար չափով պիտանի չէ օգտագործման համար:

Տեղաշարժման վրագետնյա, օդային կամ ծովային օպտիմալ երթուղու որոշումը

Տեղաշարժման վրագետնյա, օդային կամ ծովային օպտիմալ երթուղու որոշումը կապված է ճիշտ ժամանակին ու ճիշտ տեղում անձնակազմի, տեխնիկայի, տարբեր ծառայությունների, օբյեկտների տեղակայումն ապահովելու բարդ խնդիրների հետ: Գրանց լուծման համար ԵՏՀ-ն համարվում է անհրաժեշտ տեխնոլոգիա: Այն ամբողջացնում է բոլոր մակարդակների մեծ թվով աղբյուրներից ստացված տարածական տվյալներ օբյեկտ(ներ)ի գտնվելու վայրի և ընթացիկ իրավիճակի մասին:

ԵՏՀ կիրառության առավել կարևոր ոլորտներն են.

- գործողությունների պլանավորումը և փորձարկումը էլեկտրոնային մոդելավորման խաղերի միջոցով, իրականացման փուլում՝ դրանց օպերատիվ կառավարումը և իրավիճակի վերահսկումը,
- մարտի դաշտի վերաբերյալ տեղեկույթի ազգիծ (*online*) փոխանցումը հրամանատարությանը,
- տեխնիկայի տեղաշարժման պլանավորումը՝ կոնկրետ մարտական իրադրության, տեղանքի վիճակի, ծածուկության, օրվա ժամի, կոնկրետ մարտական տեխնիկայի բնութագրերի և այլ պարագաների հաշվառմամբ,
- ավիացիայի և անօդաչու թռչող ապարատների թռիչքների պլանավորումը՝ հարված հասցնելու, անձնակազմն ու բեռները տեղափոխելու, հետախուզություն վարելու նպատակով,
- տեղաշարժերի կարգացուցակի և երթուղիների օպտիմալացումը,
- պլանով նախատեսված գործողությունների հրնթացս ճշգրտումը,
- հակառակորդի տեղաշարժման առավել հնարավոր երթուղիների որոշումը և դրան հակադեցության միջոցների տեղաբաշխման պլանավորումը:

Տեղանքի ծավալային մոդելավորումը կատարվում է հետևյալ նպատակներով.

- տեղանքի ծավալային մոդելների ձևավորում,
- մասնագիտացված վարժասարքերում (թռիչքային և այլ) եռաչափ մոդելների օգտագործում,

- առաջադրանքի կատարման համար նախատեսված տարածքի բազմակողմանի վերլուծություն՝ ըստ միասնական ծավալային մոդելի,

- օբյեկտի տեղաշարժի արտապատկերում՝ ըստ դրա ընթացքում ֆիքսված հետազոծի և տեղաշարժի պարամետրների:

Շարժական օբյեկտների ուղեվարությունը և երթակարգավարական ուղեկցումը ենթադրում են.

- ուղեվարության և երթակարգավարական ուղեկցման կողային («բորտ-») և «գրպանի» ուղեվարական համակարգերի առկայություն,

- քարտեզի վրա իր տեղադրության, շարժման արագության և ազիմուտի, անցած ճանապարհի, դեպի նշված կետը ազիմուտի և այլ պարամետրների արտապատկերում,

- թանկարժեք և վտանգավոր բեռների տեղափոխման հսկում,

- տեղաշարժվող տասնյակ, անգամ՝ հարյուրավոր օբյեկտների, դրանց վիճակի (տագնապի ազդանշան) միաժամանակյա արտապատկերում քարտեզի վրա:

ՍՈՒ-24Մ ինքնաթիռի կատարելագործման ընթացքում ԵՏՀ տեխնոլոգիաները կիրառվել են թռիչքային տվյալների պատրաստման վրագետնյա ավտոմատացված համակարգերում, որոնք նախատեսված էին արդյունավետության մեծացման, հուսալիության և թռիչքային տվյալների պատրաստման ընթացքում ղեկավարային հաշվարկման տևողության նվազեցման, անձնակազմի կողմից թռիչքային փաստաթղթերի պատրաստման, ուղեվարական և օպերատիվ-մարտավարական իրադրության տվյալների բազայի ստեղծման և աջակցման, ինչպես նաև տեղանքի թվային քարտեզների հետ աշխատելու և այլ խնդիրներ լուծելու համար:

Հարկ է նշել, որ ռազմական գործում ԵՏ տեխնոլոգիաների կիրառման հեռանկարները բավականին լայն են: Ներկայումս դրանք ակտիվորեն զարգացվում են և ներդրվում ՀՀ ՋՈՒ-ի տեղագրական ծառայության ստորաբաժանումներում ու մարտական կառավարման հրամանատարական համակարգերում, հեռանկարում դրանք կկիրառվեն նաև բանակային կորպուսների կառավարման օդակներում: ՀՀ ՊՆ վարչական համայնքում ստեղծվել է ԵՏՀ-ների լսարան՝ հրամանատարական կազմի համար դասընթացներ և հավաքներ անցկացնելու նպատակով: Հետագայում ԵՏՀ տեխնոլոգիաները պարտադիր կերպով կուսումնասիրվեն ռազմաուսումնական հաստատություններում՝ ընդգրկվելով ուսումնական ծրագրերում:

Այսպիսով՝ ԵՏՀ տեխնոլոգիաների կիրառումը հնարավորություն է տալիս ավելի բարձր մակարդակի հասցնելու անհրաժեշտ քարտեզների ու փաստաթղթերի մշակման ու հրատարակման գործընթացները, բարձրացնելու դրանցում փոփոխությունների կատարման օպերատիվության մակարդակը, ապահովելու փաստաթղթերի ճշգրտությունը, որակը, զգալիորեն նվազեցնելու դրանց հրատարակման համար անհրաժեշտ ժամանակը և նյութական ծախսերը:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *В. Иванов, А. Маркус.* Топографическая карта XXI века. «Армейский сборник», 1999, № 9.
2. *В. К. Утекалко, В. В. Бирзгал и др.* Геоинформационные системы военного назначения. Минск, 2009.
3. *Б. О. Билецкий, Э. В. Качан.* О создании программных средств для нанесения оперативной обстановки на цифровые карты. Киев, 2005.
4. «КБ Панорама» (<http://www.gisinfo.ru/>).

ПУТИ РАЗВИТИЯ ТОПОГЕОДЕЗИЧЕСКОГО
И НАВИГАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

*Г. А. МАНУКЯН, полковник, начальник Военно-топографического отдела
ГШ ВС РА*

РЕЗЮМЕ

В статье дан обзор основных направлений применения геоинформационных технологий, рассмотрены примеры их применения в Вооруженных силах РА, в частности—на тренажерах, командных пунктах, поле боя, для планирования или принятия решения на бой, на операцию, при решении аэронавигационных задач. Отмечается, что применение ГИС-технологий, в том числе перспективных, с визуализацией «электронных полей боя», позволит поднять на более высокий уровень процессы разработки и издания соответствующих документов, повысить оперативность внесения изменений, точность, качество и наглядность карт, приказов, планов, решений и т. д., значительно уменьшить время и материальные расходы, необходимые для их подготовки и издания.

THE WAYS OF DEVELOPING TOPOGEODESIC
AND NAVIGATION SUPPORT

*G. A. MANUKYAN, Colonel, Head of the Military-Topographic Department
of the Main Staff of the RA Armed Forces*

SUMMARY

This article provides an overview of the main areas of applying the geoinformation technology. The examples of its application in the RA Armed Forces, particularly on the simulators, in command posts, on the battlefield, for planning or adopting decisions for the battle, an operation, for solving air navigation missions, are examined here. It is noted that the application of the GIS technology, including the next-generation one, with the visualization of «electronic battlefields» will allow to improve the processes of elaborating and issuing the corresponding documents, to increase the efficiency of making up alterations, the accuracy, quality and imagery of maps, orders, plans, solutions, etc., and to significantly reduce the time and material expenses required for them to be prepared and issued.

ՀՀ ՋՈՒՒԻ ԹԻԿՈՒՆՔԻ ՋԱՐԳԱՅՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ ՊԱՇՏՊԱՆԱԿԱՆ ԲԱՐԵՓՈԽՈՒՄՆԵՐԻ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ

*Տ. Շ. ԳԱՄՊԱՐՅԱՆ, գեներալ-մայոր,
ՀՀ ՋՈՒՒԻ Թիկունքի պետ-վարչության պետ*

ՀՀ «Ռազմական դոկտրինը» նախանշում է իրականացվող պաշտպանական բարեփոխումների նպատակներն ու խնդիրներն ըստ ոլորտների: Մասնավորապես՝ թիկունքային ապահովման ոլորտում հստակ ձևակերպված է լուծման ենթակա հետևյալ խնդիրը՝ ապահովել Չինված ուժերի հուսալի, ճկուն, տնտեսապես շահավետ, արագ մատակարարումներն ու ծառայությունների մատուցումը¹:

Թիկունքային ապահովումը ռազմական գործողությունների ապահովման այն տեսակն է, որը ներառում է գործերի նյութական, տրանսպորտային, կենցաղային և այլ պահանջմունքների բավարարմանն ուղղված այն միջոցառումների համակարգը, որն իրագործվում է մարտական պատրաստության վիճակում նրանց պահելու, առաջադրված կամ առօրեական խնդիրները կատարելու համար²:

Թիկունքը, լինելով ՀՀ ՋՈՒՒԻ բաղադրիչ մաս, այն կառավարման մարմինների, ուժերի ու միջոցների համակարգն է, որոնք նախանշանակված են գործերի (ուժերի) թիկունքային ապահովման համար³:

Ըստ այդմ՝ Թիկունքի հրամանատարությունը սահմանել է մինչև 2015 թվականը ՀՀ ՋՈՒՒԻ Թիկունքի զարգացման հետևյալ գերակա ուղղությունները.

– Թիկունքի կառուցվածքի և հնարավորությունների համապատասխանեցում ՋՈՒՒԻ կազմին և կառուցվածքին,

– Թիկունքի ծառայությունների նյութական և տեխնիկական պաշարների համալրում՝ ըստ սահմանված նորմերի,

– քաղաքացիական հիմնարկությունների կողմից զորամասերին տրամադրվող ծառայությունների ծավալի մեծացում՝ տնտեսական գործոնների հաշվառմամբ,

– տնտեսական նպատակահարմարության հաշվառմամբ այն առևտրային կառույցների հետ փոխգործության ընդլայնում, որոնք պայմանագրային հիմունքներով գործերին մատուցում են նյութական և տրանսպորտային ապահովման ծառայություններ,

– առևտրային կազմակերպություններին կենցաղային սպասարկման ծա-

¹ Տես «Հայաստանի Հանրապետության ռազմական դոկտրին»: «Աշխատանքային տեքստեր», 2007, հմ. 4, էջ 55:

² Տես «Военный энциклопедический словарь». М., 2002, с. 1302:

³ Տես նույն տեղում, էջ 1300:

ռաշխուշի, մասնավորապես՝ լվացքի, փոխանցման հետ կապված աշխատանքների ավարտում, ինչը հնարավորություն կտա ժամկետային ծառայության մեջ գտնվող զինվորներին ազատելու նման աշխատանքներից և ապահովելու նրանց լիարժեք մասնակցությունը անձնակազմի մարտական պատրաստմանը:

Այսպիսով՝ ՀՀ ՋՈՒ-ի Թիկունքի հրամանատարությունը ինտեգրում է քաղաքացիական կառույցները թիկունքային ապահովման համակարգին, ինչի նպատակն է լայնորեն ներդրել ազգային տնտեսության ձեռներեցական հատվածի առաջադիմական մեթոդները, կիրառել մրցակցային միջավայրը և դրանով իսկ էապես մեծացնել արտաքին ռեսուրսների ներգրավման, պատվերների կատարման որակի բարձրացման և ժամկետների ու ծախսերի կրճատման հնարավորությունը:

Միջնաժամկետ հեռանկարում նախատեսվում է մոտոհրաձգային գնդերի (բրիգադների) գումարտակները համալրել թիկունքային ապահովման անհրաժեշտ ուժերով և միջոցներով՝ դրանք դարձնելով ինքնավար կառույցներ, որոնք կիրականացնեն գումարտակի ստորաբաժանումների նյութական ապահովման ուղղությամբ բոլոր միջոցառումները (պաշարների պահպանում և մատակարարում, վառելիքի լցավորում, սննդի կազմակերպում, հացաթխում, անձնակազմի լոգանք): Այդ ամենը էապես կբարձրացնի գումարտակի թիկունքային ապահովման մակարդակը, նրան կդարձնի ավելի տարաշարժուն և ինքնակառավարելի:

Գնդի (բրիգադ) թիկունքի համակարգում ենթադրվում է ունենալ նյութական ապահովման ուժեղացված վաշտ (գումարտակ) և դրանով իսկ նվազեցնել գնդի (բրիգադ) թիկունքի կախումը վերակա օղակի թիկունքից:

Անհրաժեշտ է փոխակերպել կորպուսի թիկունքը՝ վերակազմավորելով այնպես, որ հնարավոր լինի դրա կազմի մեջ մտնող զորամասերը ապահովել նաև հատուկ ժամանակաշրջանում:

Մեր կարծիքով՝ անհրաժեշտ է կորպուսի, գնդի, գումարտակի կազմում եղած թիկունքային ապահովման ստորաբաժանումները բոլոր առումներով նախապատրաստել այնպես, որ հատուկ ժամանակաշրջանում դրանք ունակ լինեն միառժամանակ (3-5 օր) ապահովելու պատերազմական հաստիքներով համալրված կազմավորումները: Այս առումով կարևոր է թվում այսպես կոչված ակտիվ պահեստագործի ստեղծումը: Գրանում պետք է ընդգրկված լինեն համապատասխան մասնագիտություններ և բանակային ծառայության փորձ ունեցող անձինք, որոնք կցագրված լինեն մոտակա զորամասին: Հայաստանի պայմաններում նրանք կարող են 2-3 ժամվա ընթացքում համալրել զորամասը: Նպատակահարմար է ամեն տարի կազմակերպել առնվազն մեկ շաբաթ տևողությամբ ուսումնավարժական զորահավաք՝ ըստ նրանց մասնագիտությունների: Մենք այս առաջարկությունը համարում ենք հույժ կարևոր, քանի որ ժամանակակից պատերազմների փորձը ցույց է տալիս, որ ագրեսիայի ենթարկվող պետությունը գործնականում չի ունենում պատրաստվելու ժամանակ:

Թիկունքի բարեփոխումների գերակա ուղղություններից է նաև թիկունքի տրանսպորտային կառուցվածքի կատարելագործումը: Մասնավորապես՝ զորքերին նյութական միջոցների մատակարարումը ավելի ճկուն և հուսալի կերպով կազմակերպելու համար նպատակահարմար է աստիճանաբար անցնել բեռնափոխադրումների բեռնարկղային մեթոդի կիրառմանը: Այդ մեթոդը ներկայումս կիրառվում է ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների ՁՈՒ-երում և Ռ-Ռ ՁՈՒ-ում⁴: Բեռնափոխադրումների բեռնարկղային մեթոդի կիրառման համար անհրաժեշտ է գործարանային պայմաններում՝ միջազգային ստանդարտներին համապատասխան, պատրաստել բեռնարկղներ և վառելիքի փոխադրման ու պահպանման մոդուլներ, որոնք կարելի լինի հեշտությամբ տեղադրել բեռնատար ավտոմեքենաների վրա: Մեթոդի կիրառումը հնարավորություն կտա՝

– ավտոմեքենաները շահագործելու ըստ տարբեր նախանշանակման (ավտոֆորգոն, ավտոցիստեռն, վառելիքայցավորող ավտոմեքենա),

– խաղաղ ժամանակ զորքերում մինչև 40 %-ով կրճատելու ավտոմոբիլային տեխնիկան և վարորդների հաստիքները,

– դաշտային պայմաններում բեռնարկղն օգտագործելու որպես դաշտային պահեստ կամ լցավորման կետ, իսկ ավտոմեքենան շահագործելու մատակարարման խնդիրների լուծման համար,

– հիմնական նորոգման անհրաժեշտության դեպքում նորոգման ուղարկելու միայն թափքը կամ որևէ առանձին ագրեգատ, կամ էլ՝ ամբաշրջանակը:

Պետության ռազմական կազմակերպվածքի զարգացման գերակա խնդիրներից է կառավարման համակարգի միասնականացումն ու արդյունավետ գործառնման ապահովումը: Այդ համակարգի կարևոր բաղադրիչներից է ՀՀ ՁՈՒ-ի Թիկունքի կառավարման ենթահամակարգը:

Այն զորամիավորումների հրամանատարների, շտաբների, կորպուսների հրամանատարների՝ թիկունքի գծով տեղակալների և նրանց ենթակա ստորաբաժանումների պետերի նպատակային գործունեությունն է՝ ուղղված Թիկունքի զորքերում ու հաստատություններում մշտական մարտական պատրաստության պահպանմանը, խաղաղ և պատերազմի ժամանակ զորամիավորումների և զորամասերի ապահովման համար նրանց պատրաստմանը⁵:

Ջարգացած պետություններում Թիկունքային ապահովման համակարգում լայնորեն կիրառվում են ավտոմատացման միջոցների ժամանակակից համալիրներ և տարբեր տեղեկության լուսնային տեխնոլոգիաներ⁶: Այդ ուղղությամբ ՀՀ ՁՈՒ-ի

⁴ Stu B. Васильев. Надежная опора оборонного ведомства. «Грузовик-Пресс», 2006, № 2, ևսև՝ А. Алексеев. Анализ боевого применения авиации США в ходе операции «Решительная сила». «Уголок неба», 2004 (<http://www.airwar.ru/history/locwar/europe/rs/rs.html>):

⁵ Stu Д. Б. Булгаков. Система управления тылом Вооруженных сил: этапы и перспективы развития. «Военная мысль», 2001, № 5:

⁶ Stu А. А. Астанов. К вопросу автоматизации органов управления тылом. «Военная мысль», 2004, № 12:

Թիկունքի վարչությունը կատարել է համակողմանի ուսումնասիրություններ: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ ցանցային ու համակարգչային ծրագրերի ներդրմամբ թիկունքային ապահովման տեղեկության ինթեռնետային արդիականացումը հնարավորություն կտա ԳՇ–կորպուս օղակում էապես մեծացնելու դրա արդյունավետությունը: Թիկունքի ղեկավարության գլխավոր նպատակներից է թիկունքի և օպերատիվ կառավարման այնպիսի համակարգի ստեղծման հայեցակարգի մշակումը, որն ապահովի տեղեկության հաղորդումը ինչպես կառավարման ուղղաձիգով, այնպես էլ հորիզոնական ուղղություններով: Այդ նպատակին հասնելու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է մշակել մի ծրագիր, որը բավարարի հետևյալ պահանջներին.

- գորքերի պատեհաժամ ապահովման նպատակով ԳՇ թիկունքի կառավարման համակարգի և կորպուսների թիկունքների փոխգործության ապահովում,

- գորքերի նյութական միջոցների տեղակայման ու վիճակի մասին տեղեկության հավաքում ու վերլուծություն՝ համակարգի մեջ տվյալների կրկնակի մուտքագրման բացառմամբ,

- աշխատունակության պահպանում ցանկացած պայմաններում և իրադրություններում,

- թիկունքի համակարգված տվյալների այնպիսի ընդհանուր բազայի ստեղծում, որի դեպքում ապահովված լինեն մուտքի վերահսկելիությունը և բազայում առկա տեղեկության փոփոխակումը, որևէ բաղադրատարրի շարքից դուրս գալու պարագայում օպերատիվ տեղեկության փոխանցումը պահեստային ճյուղով և սարքավորանքի ու նախկինում ստացված տվյալների վերականգնումը,

- կառավարման տարբեր օղակների հրամանատարների ու շտաբների համար համակարգի ճարտարապետության շրջանակներում բազային մատչելիության սահմանազատվածություն ինչպես ուղղաձիգ, այնպես էլ հորիզոնական ուղղություններով,

- փոխգործության ընթացքում տվյալների բարձր որակի մշակման ապահովում, և այլն:

Մասնավորապես՝ ռազմավարական, օպերատիվ և մարտավարական մակարդակներում Թիկունքի տեղեկության համակարգերի գործարկումը, ռեսուրսների համընդհանուր տեսանելիությունը, այդ ռեսուրսների լրացումը պլանավորելու նպատակով դրանց առկայության մասին ստորաբաժանումներից ստացվող զեկույցների օպերատիվությունը հնարավորություն կտան ավելի ճկուն, արագ և արդյունավետ աջակցություն ցուցաբերելու գորքերի մարտական գործողություններին, ինչպես նաև հիմքեր կստեղծեն թիկունքի միջոցների և ուժերի օպերատիվ կառավարման արդյունավետությունը մեծացնելու համար: Այդ նպատակով մենք նախատեսել ենք ՀՀ ՁՈՒ-ի ԳՇ Օպերատիվ վարչության, ինչպես նաև ՀՀ ՁՈՒ-ի Կապի և ԱԿՀ վարչության հետ համատեղ մշակել ՀՀ Պաշտպանության նախարարի կողմից արդեն հաստատված վերոնշյալ միջոցառումների կատարման կազմակերպական պլան:

Նշենք, որ պլանավորված է նաև թիկունքի կրտսեր մասնագետների պատրաստման առանձին ուսումնական գումարտակի հիմքի վրա մինչև 2011 թ. կազմակերպել պայմանագրային զինծառայողների և քաղաքացիական անձանց պատրաստում հետևյալ մասնագիտություններով՝ խոհարարներ, ախտահանիչ ջրցնցողային կայանքներն սպասարկող մասնագետներ, վառելիքի ծառայության գծով կրտսեր մասնագետներ: Արդեն մշակված են համապատասխան ուսումնական ծրագրեր:

Այս ամենը ՀՀ ՁՈՒ-ի Թիկունքի հրամանատարությանը հիմք է տալիս պնդելու, որ պաշտպանական բարեփոխումների շրջանակներում թիկունքային ապահովման ոլորտի զարգացումը համահունչ է և տեմպերի ու որակի առումով չի զիջում ՁՈՒ-ի կենսագործունեության այլ ոլորտներում տեղի ունեցող, միջնաժամկետ ու երկարաժամկետ պլաններով նախատեսված գործընթացներին:

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТЫЛА ВС РА В КОНТЕКСТЕ ОБОРОННЫХ РЕФОРМ

*Т. Ш. ГАСПАРЯН, генерал-майор, начальник Тыла ВС РА—
начальник Управления*

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены направления развития системы тылового обеспечения ВС РА на среднесрочную и долгосрочную перспективы. В контексте оборонных реформ проанализированы пути развития системы управления тылом и его транспортной инфраструктуры. Представлены конкретные предложения по внедрению автоматизированных систем управления с целью повышения эффективности функционирования тылового обеспечения в звене ГШ—корпус. В сфере транспортного обеспечения войск предложен постепенный переход на контейнерные методы грузоперевозок с целью обеспечения более гибкой и надежной организации подвоза материальных средств войскам.

В статье также рассмотрены направления работ по привлечению гражданских организаций к оказанию соответствующих услуг войскам. С этой целью Управлением тыла разработан план интеграции гражданских структур в систему тылового обеспечения, что позволит службам тыла шире внедрять в обеспечивающий процесс передовые методы, применяемые предпринимательским сектором национальной экономики, использовать конкурентную среду для привлечения внешних ресурсов, повышения качества и сокращения расходов и сроков выполнения заказов в интересах обеспечения войск.

TENDENCIES OF DEVELOPING THE REAR
OF THE RA ARMED FORCES
IN THE CONTEXT OF DEFENSE REFORMS

*T. Sh. GASPARYAN, Major General, Head of the Logistics of the RA Armed Forces—
Head of the Directorate*

SUMMARY

The article deals with the directions of developing the logistics system of the RA Armed Forces in the middle- and long-term perspectives. The ways of developing the system of logistics management and its transport infrastructure are analyzed in the context of defense reforms. Concrete proposals on introducing automated control systems for increasing the efficiency of logistics functioning in the Main Staff—Corps link are given. As for the sphere of troops' transportation support a gradual transition to the container transportation methods is proposed so as to ensure a more flexible and reliable organization of troops' equipment supply.

This article also examines the directions of activities on getting civil organizations involved in rendering relevant services to the troops. For that purpose the Directorate of Logistics has developed a plan of integrating civil structures into the system of logistics. This will allow the rear services to widely implement advanced methods in the supply process, practised by the business sector of the national economics, as well as to use competitive environment for attracting external resources, increasing quality and reducing the expenses and timing of orders in the interests of the troops' support.

ՄԱՐՏԱԿԱՆ ԵՎ ԹԻԿՈՒՆՔԱՅԻՆ ԱՊԱՀՈՎՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԿԱՏԱՐԵԼԱԳՈՐԾՈՒՄ

Հակատանկային խանդակների հաղթահարման համար նախանշանակված ծանր մեքենայացված կամրջի (ՏՄՄ-3) փորձարկում

ՌԻտունական հետախուզական դիտակետ

ՌԻտունական պարապմունք. սակրավորի ծանր հանդերձանք

«Սատուրն Ռ-Ռ-Ս8» քվային ռադիոռելեային կայան

Քիմիական հետախուզման (1, 2), գամմա- ու ռենտգենյան ճառագայթների հայտնաբերման (3) և ռադիացիոն հետախուզման (4) սարքեր

Չափագրման աշխատանքներ
«Թրիմբլ Ռ-3» ուղեվարական ընդունիչի
և «Լեյկա ԹՍՌ - 305» էլեկտրոնային հեռաչափի կիրառմամբ

Ժամանակակից բուժտեխնիկայով կահավորված
դաշտային հոսպիտալ

**ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ
ՎԵՐԱՆԱՅՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ***

*Վ. Հ. ՏԵՐ-ՍԱԹԵՎՈՍՅԱՆ, պատմական գիտությունների թեկնածու,
ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի պետի խորհրդակալ*

Վերջին տարր տարիներին ԱՊՀ և Արևելյան Եվրոպայի մի շարք պետություններ ձեռնամուխ եղան ազգային անվտանգության համակարգի հաստատութենացմանն ու կառավարման արդյունավետության մեծացմանը: Հիմնականում միջգերատեսչական համագործակցության և միջազգային խորհրդատվությունների միջոցով մշակվեցին ազգային անվտանգության համակարգին առնչվող նոր քաղաքական փաստաթղթեր, որոնք, ունանց պնդմամբ, կարելի է համարել Սահմանադրությունից հետո երկրորդ կարևոր համապետական փաստաթուղթը:

Որոշ երկրներում՝ հայեցակարգ (Մոլդովա, Լատվիա, ՌԴ, Էստոնիա), մյուսներում՝ ռազմավարություն (Բուլղարիա, Լեհաստան, Լիտվա) կոչվող այս փաստաթղթերում ներկայացված են ազգային պետության անվտանգային շահերը և առաջնահերթությունները, խնդիրներն ու սպառնալիքները, հարևան երկրների և միջազգային կազմակերպությունների հետ համագործակցության ձևաչափերը, ինչպես նաև ապագայի տեսլականները: Ե՛վ փաստաթուղթը, և՛ դրա մշակման կամ վերանայման գործընթացն ինքնատիպ են թե՛ կառուցվածքով, թե՛ բովանդակությամբ:

2005–2007 թթ. Վրաստանը (2005 թ.), Հայաստանը (2007 թ.) և Ադրբեջանը (2007 թ.) ընդունեցին ազգային անվտանգության փաստաթղթեր՝ հիմնված իրենց ազգային շահերի և գերակայությունների վրա: Ադրբեջանում և Վրաստանում այդ փաստաթղթերը կոչվեցին հայեցակարգ, իսկ Հայաստանում՝ ռազմավարություն: Դրանք պարունակում են գործունեության միջնաժամկետ և երկարաժամկետ ծրագրեր, որոնք կոչված են հուսալի ու անվտանգ հող նախապատրաստելու Հարավային Կովկասի հանրապետությունների կայուն զարգացման համար: Հարկ է նշել, որ ի տարբերություն Ադրբեջանից և Վրաստանից, որտեղ այդ փաստաթղթերի մշակումը կատարվեց ՆԱՏՕ-ի փորձագետների ու զինվորականների անմիջական մասնակցությամբ, Հայաստանը որդեգրեց միանգամայն այլ՝ միջազգային ուժային կենտրոնների հետ մեթոդաբանական խորհրդատվություն-

* Սույն հետազոտությունը կատարվել է Բերկլիի համալսարանում (Կալիֆոռնիա) 2009–2010 թթ.՝ ԱՄՆ-ի կառավարության «Ֆուլբրայթ» ծրագրի շրջանակներում:

ների, փորձաքննությունների և Հայաստանում հանրային քննարկումների ուղին:

Այդ փաստաթղթերի ընդունմանը և գործարկմանը հաջորդող տարիներին տեղի ունեցան մեծ ինտենսիվությամբ մի շարք գործընթացներ, որոնք առաջ բերեցին նշված փաստաթղթերի վերահիմաստավորման կամ նոր աշխարհաքաղաքական զարգացումների քաղաքական արտասպառնական խնդիրներ: Հողվածում Հայաստանի օրինակով ներկայացվում են այն պայմանները, գործոններն ու հանգամանքները, որոնք պետության համար անհրաժեշտ են դարձնում «Ազգային անվտանգության ռազմավարություն» փաստաթղթի վերանայումը, փոփոխումը կամ լրամշակումը:

2005–2007 թթ. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ընթացքում ձևավորվեց նման քաղաքական փաստաթղթերի ստեղծման գործում պետական մարմինների նոր տրամաչափի, ձևաչափի ու բովանդակության աշխատանքային հարաբերությունների ավանդույթ: Ուշագրավ է փաստաթղթի ու դրա նախագծի մշակման, հանրային ու մասնագիտական քննարկումների, այսինքն՝ արտերկրում և Հայաստանում փորձաքննությանն ու հաստատմանը նախորդած ամբողջ շրջանում, միջգերատեսչական հանձնաժողովի հաջողված փորձը¹: Այդուհանդերձ, դժվար չէ պատկերացնել, որ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մշտապես զարգացող քաղաքական տեսակետների համակարգ է, հետևաբար պահանջում է մշտական կիրառական ուսումնասիրություններ՝ դրա իրականացման ընթացքը գնահատելու և զարգացման հեռանկարները ճշգրտելու առումով:

Արագ փոփոխվող աշխարհաքաղաքական ու տարածաշրջանային իրողությունները պետական կառույցներին պարտադրում են շարունակաբար աշխատել ազգային անվտանգության քաղաքականության կատարելագործման և այդ ոլորտում մեթոդաբանական, տեսական ու գործնական նոր գիտելիքներ, հմտություններ և փորձ ձեռք բերելու ուղղությամբ: Պետական և անհատական մակարդակով «անվտանգություն» հասկացությունն ունի տարբեր մեկնաբանություններ: Հարկ է նշել, որ «անվտանգություն» հասկացությունը մեր օրերում 1960–1980-ական թվականների համեմատությամբ բավականին լայն իմաստ է ստացել²: «Անվտանգություն» հասկացությունը, ինչպես և քաղաքագիտության մեջ լայնորեն քննարկվող մի շարք այլ հասկացություններ (պետություն, գաղափարախոսություն, ժողովրդավարություն), արժանացել է մեծաթիվ ուսումնասիրությունների: Ընդամենի ձևավորվել են «անվտանգություն» հասկացությունը մեկնաբանող առնվազն վեց տարբեր դպրոցներ³: Պահպանողական ընկալմամբ՝

¹ Տես Հ. Քոքսլին, Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման ուղեգրությունը տարածաշրջանային անվտանգության մարտաբաղադրության համատեքստում: Ե., 2008, էջ 19–236:

² Տես Lawrence Freedman. The concept of security. «Encyclopaedia of government and politics», ed. by Mary Hawkesworth and Maurice Kogan, 2nd ed. London, New York, 2004, Vol. 2, P. 752:

³ Տես Steve Smith. The contested concept of security. «Critical Security Studies and World Politics», ed. by Ken Booth. Boulder, 2002:

անվտանգությունն ունի արտաքին ուղղվածություն և կողմնորոշված է դեպի արտաքին սպառնալիքի բացահայտում ու չեզոքացում, այսինքն՝ այն կարելի է բնորոշել որպես վտանգակենտրոն: Այս մոտեցումը գերիշխել է Ադրբեջանի և Վրաստանի ազգային անվտանգության փաստաթղթերում: Անվտանգության նկատմամբ մեկ այլ հայեցակարգային մոտեցում ենթադրում է մրցունակության բարձրացման և ռեսուրսների ներբերման շնորհիվ զարգացմանը նպատակաուղղված ռազմավարության մշակում, այսինքն՝ ուղղված դեպի անվտանգ զարգացում: Դա բնորոշ է ԱՄՆ-ին, մի շարք եվրոպական պետությունների, ինչպես նաև ՀՀ-ին: Անվտանգությունը, անշուշտ, ունի բազմաթիվ չափումներ՝ ռեալիստական, նոր ազատական հաստատութենական, սոցիալիստական, ֆունկցիոնալիստական և նոր ֆունկցիոնալիստական, սոցիալ-կոնստրուկտիվիստական, նոր մարքսիստական, հետմոդեռնիստական, ֆեմինիստական, քննական, ազգագրական, միգրացիոն, տնտեսական և շրջակա միջավայրի պահպանման: Սակայն գործնական և մեթոդաբանական առավելագույն կիրառելիության ապահովման նպատակով ազգային անվտանգության ոլորտի փաստաթղթերի մշակումը կատարվում է, որպես կանոն, սպառնալիքներն ըստ ներքին և արտաքին հատկանիշների դասակարգելու հիման վրա:

Ներկայացնենք այն հանգամանքները, որոնք որոշում կայացնողների համար կարևոր են ազգային անվտանգության գերակայությունները վերանայելու, վերստուգելու ու թարմացնելու և ազգային անվտանգության փաստաթղթում արտացոլելու տեսանկյունից: Սույն աշխատության մեջ բերված վերլուծություններն ու առաջարկությունները դիտարկվում են հայ իրականության համատեքստում, բայց դրանցից մի քանիսը կարող են կիրառելի լինել սառեցված հակամարտություններ ունեցող նաև այլ հետխորհրդային պետությունների դեպքում:

Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայման փուլում հարկ է՝

1. մշտազնմման ենթարկել ու վերազնահատել Հայաստանի տարածաշրջանային և արտատարածաշրջանային շահերն ու նպատակները,
2. գնահատել Հայաստանի արտաքին քաղաքականությունը, դաշնակցային պարտավորությունները և պաշտպանունակության պրոբլեմները,
3. սահմանել այնպիսի կարգ, ըստ որի ազգային անվտանգության ռազմավարության վերաբերյալ յուրաքանչյուր զեկույց ներկայացվի և՛ գաղտնի, և՛ բաց ձևաչափերով:

Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության մշակման նպատակներից մեկն էր համակարգել ու իրականացնել Հայաստանի պետականության զարգացման և անվտանգային քաղաքականության ոլորտում ռազմավարական որոշումների ընդունման համակարգի կատարելագործման կարճաժամկետ ու երկարաժամկետ ուղենիշները: Սակայն մշտապես առկա է նոր խնդիրների ի հայտ գալու կամ նախկինում գոյություն ունեցող խնդիրների լուծման հավանականություն, որի իրացման դեպքում կարող է ստեղծվել նոր իրավիճակ: ՌՖՍԽ

նոր խնդիրները կարող են համալիր ազդեցություն ունենալ ազգային անվտանգության վրա և, կախված իրենց կարևորությունից, սովերել այն խնդիրները, որոնք ժամանակին ձևավորվել են ըստ եղած սպառնալիքների կամ կենսական շահերի: Մենք առանձնացրել ենք մոտեցումների ու հասկացությունների մի համակարգ, որը կարող է կիրառվել ազգային անվտանգության փաստաթղթերի փորձաքննության ժամանակ:

Բնական ու տեխնաժին բնապահպանական աղետները կարող են մեծ ազդեցություն գործել ազգային անվտանգության վրա: Դրանք կարող են կտրուկ կերպով փոխել մի ամբողջ սերնդի կամ պետության ճակատագիրը: Հնարավոր կլինի զգալիորեն նվազեցնել այդ աղետների անսպասելիության աստիճանը և կործանարար հետևանքները, եթե Հայաստանի ազգային անվտանգության խորհուրդը (ԱԱԽ) մշակի ճգնաժամի կառավարման հուսալի քաղաքականություն: Հակաճգնաժամային միջոցառումների պլանավորումը, որը հաճախ դիտվում է որպես ոչ կարևոր աշխատանք, պետք է մղվի առաջին պլան:

Կարծիք կա, որ բնական ճգնաժամի կառավարումը պահանջում է երկարաժամկետ ներդրումներ, որոնք կարող են ընդհանրապես չօգտագործվել: Ազգային անվտանգության տեսանկյունից դա ոչ ճշգրիտ և ոչ ֆունկցիոնալ պահանջ է⁴: 2007 թ. ԱՄՆ-ը հանգեց այն եզրակացությանը, որ պետք է վերանայի իր ներքին անվտանգության ռազմավարությունը՝ կարևորելով հավանական աղետներին պատրաստությունը⁵:

Ազգային անվտանգության գերակայությունները կարող են փոխվել նաև այն դեպքում, երբ իշխանության է գալիս նոր վարչակազմ: Տեսականորեն թեկնածուների համար ընտրարշավը լավ հնարավորություն է ազգային անվտանգության խնդիրները քննարկելու համար ընտրողներին ու քաղաքական համակարգին ներկայանալու և նոր քաղաքական թիւնը ներկայացնելու համար: Մյուս կողմից՝ որոշ խոստումներ, որոնք թեկնածուներն անում են ընտրազանգվածին գոհացնելու և հակառակորդներին մարտահրավեր նետելու համար, սովորաբար կերպավորվում են սպասելիքների: Հետագայում դրանք հաճախ դառնում են «հիանալի նյութ մամուլի ներկայացուցիչների համար, որոնք պատրաստ սպասում են, որ հակասություններ գտնեն ազգային անվտանգության ռազմավարությանը զբաղվող քաղաքական գործիչների ասածների և իրականում արածների միջև»⁶:

Որոշ երկրներում տարածված է այն պրակտիկան, երբ նորընտիր կամ վերընտրված նախագահը պաշտոնավարման անցնելուց հետո երեք-չորս ամսվա ընթացքում խորհրդարանին է ներկայացնում ազգային անվտանգության ռազ-

⁴ Տես *Sam C. Sarkesian, John A. Williams and Stephen J. Cimbala. US National Security: Policymakers, Processes and Politics. Boulder, 2008, P. 135:*

⁵ Տես «New Security Strategy Emphasizes Disaster Preparedness» (http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/10/09/AR2007100901026_pf.html):

⁶ *Clark A. Murdock. Improving the Practice of National Security Strategy: A new Approach for the Post-Cold War World. Washington, 2003, P. 37.*

մավարության նոր կամ վերանայված փաստաթղթի նախագիծը: Նորընտիր նախագահը կազմում է ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայման կամ նորի մշակման աշխատանքային խումբ, որը ԱԱԽ-ի աշխատակազմի ներգրավմամբ պետք է նախագծի և մշակի ազգային անվտանգության նոր ռազմավարություն:

Կարևոր է նաև ազգային անվտանգության իրականացման վերաբերյալ գերատեսչությունների կողմից ամենամյա հաշվետվությունների ներկայացման ավանդույթը: Ազգային անվտանգության նոր փաստաթուղթը և դրա մշակման գործընթացը նպաստում են պետական մարմինների գործունեության արդյունավետության մեծացմանը և ամրագրում են նոր ու թարմացված պարտավորություններ: Այսպիսով՝ ազգային անվտանգության փաստաթուղթը վերածվում է մեծամասշտաբ հասարակական մասնակցությամբ ներպետական երկխոսությունների հարթակի: Իրենց ուրույն ռազմավարական հայացքներն ունեցող նոր առաջնորդները կարող են հենվել որակյալ մարդկային ռեսուրսների ներգրավման և մրցակցության խրախուսման վրա: Ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայումն ու թարմացումը նաև երաշխավորում են մրցակցությունն ախտորդ և նոր իշխանությունների միջև:

Նպատակահարմար է ազգային անվտանգության նոր փաստաթուղթը ներկայացնել նաև նախորդ վարչակազմի փորձաքննությանը, եթե վերջինս ցանկություն ունենա նոր իշխանություններին ներկայացնելու այն դասերը, որոնք քաղել էր իր իշխանության օրոք: Սա գուցե փոքր-ինչ անիրատեսական թվա, քանի որ նախորդ վարչակազմը կարող է քաղաքական հակամարտության մեջ գտնվել նորի հետ, սակայն ԱԱԽ-ի աշխատակազմը կարող է այս հարցում առանցքային դեր կատարել: Ընդ որում, ԱԱԽ-ի աշխատակազմը կարող է ի մի բերել, համեմատել և քննադատական վերլուծության ենթարկել նախորդ վարչակազմի գործերն ու թերացումները, ձեռքբերումներն ու ձախողումներն այնպես, որ նոր վարչակազմն ավելի լավ կողմնորոշվի ազգային անվտանգության նոր քաղաքականության պլանավորման գործում:

Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը փորձաքննության է ներկայացվում նաև այն ժամանակ, երբ բարձրացվում է ազգային անվտանգության բաղադրիչներից կամ նպատակներից մեկի իրականացման հարցը: Օրինակ՝ հնարավոր է, որ հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հարցում վերափոխվեն Թուրքիայի վերաբերյալ այն ձևակերպումներն ու արտահայտությունները, որոնք առկա են ՀՀ «Ազգային անվտանգության ռազմավարության» մեջ:

Միևնույն ժամանակ, անվտանգային գերակայությունները կարող են այնքան կտրուկ կերպով փոխվել, որ նոր քաղաքական իշխանությունը հնացած կամ ոչ կարևոր համարի նախկին գնահատականները: Այնուամենայնիվ, որոշ միտումներ շարունակում են պահպանել իրենց նախկին առանձնահատկությունները, և որոշ չափումներում ազգային անվտանգության առանձին խնդիրներ կարող են դիտվել ավելի շատ որպես քաղաքական հնարավորություններ, քան

սպառնալիքներ: Ազգային անվտանգության փաստաթղթում այս փոփոխությունները պետք է ստանան իրենց արտացոլումը:

Ազգային անվտանգության փաստաթղթի վերանայման անհրաժեշտության մասին խոսելիս Լոուենտալը կատարում է հետևյալ հարցապնդումը. «Արդյո՞ք այդ գործընթացը ենթադրում է նպատակների և շահերի, միջոցների, միջավայրի առանձին գործոնների վերասահմանում, թե՞ այդ բոլորը հարկավոր է դիտարկել միասին»⁷: Տվյալ կարևոր դիտողությունն արվել է դեռ 1990-ական թվականներին, երբ ԱՄՆ-ում կատարվում էր հետաառըպատերազմյան միտումների գնահատում: Լոուենթալի տարբերակումը, որը կիրառվում է ազգային անվտանգության ռազմավարության վերաձևակերպման դժվարին գործընթացի ժամանակ, պարունակում է մեզ համար կարևոր մի քանի հստակեցում: Մեր օրերում նպատակները, շահերը, միջոցները, միջավայրը, կարելի է ավելացնել նաև՝ իշխանության ձևն ու կառուցվածքը, հասարակությունը, ինչպես նաև գաղափարախոսությունը ենթակա են կտրուկ և ոչ միշտ ներդաշնակ փոփոխման: Սակայն որոշ դեպքերում մի հատկանիշ կարող է հանգեցնել մեկ ուրիշի և ակտիվ երկխոսություն խթանել թե՛ քաղաքական որոշումների կայացման, թե՛ հասարակական մակարդակներում:

Ումանք նույնիսկ պնդում են, թե Հայաստանի ազգային անվտանգության քաղաքականությունը հիմնված է անփոփոխ շահերի, միջոցների ու միջավայրի վրա: Այդ տեսակետը հիմնականում շարժառիթավորում է ուժային քաղաքականությունը և ծնում տարբեր մարտահրավերների հանդեպ ցածր մակարդակի դիմադրողականությամբ մի կարծրացած համակարգ: Ազգային անվտանգության ռազմավարության զարգացումը և հաստատութենացումը անհրաժեշտություն են՝ պայմանավորված այն հանգամանքով, որ պետություններն ու հասարակությունները դառնում են ավելի ու ավելի փոխկապված:

Ազգային անվտանգության համակարգի արդյունավետ կառավարման համար պետությունները պետք է կարողանան հարմարվել իմացական և սովորութային պահանջումքներին: Նոր խնդիրներն ու սպառնալիքները գնահատելու, դրանց առաջնահերթությունները որոշելու և լուծումը նախանշելու կարողությունը ազգային անվտանգության քաղաքականության պլանավորման պահանջներից մեկն է: Այն հանգամանքը, որ նոր մարտահրավերները և խնդիրները «պակաս սուր և պակաս հրատապ են», քան հները, քաղաքական որոշում կայացնողների համար դժվարացնում է այդ հարցերի վրա կենտրոնանալը և հասարակական աջակցություն ստանալը⁸: Նախորդ ազգային անվտանգության քաղաքականության հանդեպ «նոստալգիան» կարող է խանգարել քաղաքական որոշում կայացնողներին և ստիպել նրանց թերագնահատել ի հայտ եկող սուր խնդիրները:

Նոր ռազմավարական առանցքների որոնումների ժամանակ պետության

⁷ Mark M. Lowenthal. «National Security» As a Concept: Does It Need To Be Redefined? «CRS Report for Congress», 1993, P. 3.

⁸ Տես նույն տեղում, էջ 5:

նախագահի դերը վճռորոշ է այն առումով, որ նա պետք է թույլ չտա, որ ռազմավարական անորոշությունը առաջ բերի իռացիոնալ տարակարծություն, հիմնական ու երկրորդական սպառնալիքների կոնյունկտուրային փոխատեղում, քաղաքական մտորումների «խառնաշփոթ» ու հապճեպություն: Պետության նախագահի կառավարելու հմտությունները կարևոր դեր կարող են ունենալ նաև «կուրորեն և հապշտապ երկարաժամկետ նոր պարտավորություններ»⁹ ստանձնելու հարցում, քանի որ այդ պարտավորություններից ազատվելու համար մեծ ռեսուրսներ կպահանջվեն: Քիչ հավանական է, որ մի օր ազգային անվտանգության գերակայություն համարվող խնդիրների ու դրանց միջև մրցակցության պակաս զգացվի: Այդ առումով պետության առաջնորդի առջև ծառանում է մի դժվար խնդիր, այն է՝ տարբերակել ազգային շահերը և ազգային անվտանգության խնդիրները, քանի որ ոչ ամեն ազգային շահ կարող է համարվել ազգային անվտանգության խնդիր¹⁰: Եթե դա արվում է անհամամասնորեն, ապա ազգային անվտանգության ապահովման օրակարգը կարող է գերծանրաբեռնված լինել զգալի ռեսուրսներ պահանջող խնդիրներով: Երբեմն անվտանգային քաղաքականության մեջ ճապաղորեն որոշարկված ազգային շահերը գերակայում են ազգային անվտանգության խնդիրների նկատմամբ:

Մասնագիտական կազմակերպությունները, փորձագիտական շրջանները, պետութենամետ քաղաքացիները, նախկինում պետական պաշտոններ վարած անձինք հակված են արտահայտելու տարատեսակ կարծիքներ ազգային անվտանգության ռազմավարության վերանայման ու կատարելագործման վերաբերյալ: ԱԱԽ-ի աշխատակազմը պետք է խթանի նման նախաձեռնությունները և բարենպաստ պայմաններ ստեղծի դրանց ներդրման համար:

Պաշտոնավարման անցնելուց հետո մի քանի ամսվա ընթացքում պետության նախագահը պետք է ԱԱԽ-ի քարտուղարին հանձնարարի վերանայել ԱԱՌ-ի իրականացման քաղաքականությունն ըստ արված առաջարկությունների: Ամեն մի նախագահ, ինչպես արդեն վերը նշվեց, ցանկանում է ազգային անվտանգության համակարգը հարմարեցնել իր կառավարման ոճին: Ըստ այդմ, ԱԱԽ-ի աշխատակազմը՝ քարտուղարի համակարգմամբ, պետք է հաղթահարի նաև հավասարակշռության պակասը, քաղաքական ինտեգրման գործընթացի դժվարությունները և միջոցներ գտնի որոշումների ճշգրտման համար՝ նախագահի հնարավորինս սակավ մասնակցությամբ: Այդ կարևոր առաքելությունը ԱԱԽ-ի աշխատակազմը պետք է իրականացնի մեծ բժախնդրությամբ, խորաթափանցությամբ և հուսալիությամբ: ԱԱԽ-ի քարտուղարը պետք է ապահովի, որ ազգային անվտանգության քաղաքականության ոլորտում ամեն մի գործող անձ հնարավորություն ունենա հայտնելու իր կարծիքը, ներկայացնելու մտքեր, ծրագրեր ու տարբերակներ, պարտադրելու իր վերլուծությունները և առաջար-

⁹ Theodore C. Sorensen. Rethinking National Security. «Foreign Affairs», 1990, Vol. 69, № 3, P. 6.

¹⁰ Տես նույն տեղում:

կելու տարբերակներ, որոնք, իր կարծիքով, հարկ է հաշվի առնել՝ խուսափելու համար այն «բամբասանքներից ու ներքին տարածայնություններից, որոնք կարող են դուրս սպրդել և հայտնի դառնալ մամուլին»¹¹: Այնուամենայնիվ, ԱԱԽ-ի աշխատակազմը պետք է նաև վերլուծի ու համակարգի ստացված տեղեկույթը, նախապատրաստի իր տարբերակները և ներկայացնի նախագահին:

ԱԱԽ-ի աշխատակազմը պետք է անհրաժեշտաբար ուշադրություն հատկացնի համակարգված փաստաթղթերի կազմման ու վերահսկողական մեխանիզմների ձևավորման հարցին: Նա պետք է նաև կատարի իր հաջորդ՝ ոչ պակաս կարևոր, գործառույթը, այն է՝ վերահսկի որոշումների ընդունմանը հաջորդող գործընթացը՝ համոզված լինելու համար, որ որոշումները ճշգրտորեն կատարվում են, և որ կատարողները տեղյակ են, թե ինչ որոշումներ են դրանք, ինչ տրամաբանություն է թաքնված դրանցում և ինչպիսիք պետք է լինեն հետևանքները: Այլապես պետական մարմինները հակված են հետևելու գործողությունների ընթացքին ըստ իրենց հայեցողության¹²: ԱՄՆ-ի նախագահներ Ջերալդ Ֆորդի և ավագ Ջորջ Բուշի՝ ազգային անվտանգության գծով խորհրդական Բրենտ Սկոուրթոֆոր մի առիթով նշել է, որ «քաղաքական պլանների իրագործումը կառավարական ամբողջ գործընթացի համար խեղճ որբուկ է», և որ «ԱԱԽ-ում պետք է լինի մեկը, որ բավականաչափ ժամանակ և համբերություն տրամադրի հեռագրերի ու հուշագրերի վրայով անցնելուն, վարչարարների հետ զրույցներ ունենալուն, որպեսզի վստահեցնի, որ իրականում կատարվողը հենց այն է, ինչ Նախագահը կարծում էր, որ տեղի կունենա, երբ ինչ-որ թուղթ էր ստորագրում»¹³:

Եզրակացություններ

Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետությունների համար այն հիմնական ուղենիշն է, որով առաջնորդվում են բոլոր բնագավառներում՝ թե՛ արտաքին և անվտանգային քաղաքականության, թե՛ տնտեսական բարեփոխումների, թե՛ ժողովրդավարացման: ՌԻստի ազգային անվտանգության հստակ և ճկուն ռազմավարության մշակումն ու իրականացումը քսանմեկերորդ դարի սկզբին դարձել են մեծ անհրաժեշտություն: Հարավային Կովկասի երեք անկախ պետություններն էլ այս ասպարեզ մուտք գործեցին գրեթե միաժամանակ: Անշուշտ, կարելի է պնդել, որ ԱԱՌ-ի մշակումն ու ընդունումը ազգային անվտանգության քաղաքականության նախագծման և իրականացման միայն առաջին քայլն է, որը Հայաստանին կօգնի հաղթահարելու ավելի ժողովրդավարական հասարակության կերտման գործում ծագող դժվարությունները: Ազգային անվտանգության քաղաքականությունը պետք է հիմնված լինի ռազմավարական կանխատեսման ու պլանավորման, այդ քաղաքականության իրականացման

¹¹ Lawrence J. Korb, Keith D. Hahn. National Security Policy Organization in Perspective. Washington, 1981, P. 5.

¹² Տես նույն տեղում, էջ 6:

¹³ Նույն տեղում, էջ 9:

համար պատասխանատու կառույցներում բարեփոխումների իրականացման, ինչպես նաև ԱԱՌ-ի փորձաքննության շարունակվող գործընթացի վրա*:

Կարծում ենք, որ Հայաստանի համար այս ուղղությամբ շոշափելի արդյունքների հասնելու հնարավոր մոդելներից մեկն այն է, որ մեծանա ԱԱԽ-ի դերը, այն դառնա միջգերատեսչական համագործակցության, քաղաքականության պլանավորման ու վերահսկման առանցքային օղակ: Թեև Նախագահ Սերժ Սարգսյանը հետևողական գտնվեց՝ ազգային անվտանգության հետ կապված որոշումների ընդունման գործընթացում ՀՀ ԱԱԽ-ը և նրա աշխատակազմը առաջնային պլան մղելով, սակայն ներկա դրությամբ ԱԱԽ-ի աշխատակազմին հարկավոր են հավելյալ մասնագիտական ռեսուրսներ իր պարտականությունների ավելի արդյունավետ կատարման համար: Մյուս կողմից՝ ԱԱԽ-ի ներկայիս քարտուղարը, կատարելով ՀՀ Նախագահի հանձնարարականները, ձգտում է այդ կառույցին նոր ձև և էություն հաղորդելու՝ այն պետական կառուցվածքի և որոշումների ընդունման գործընթացի անբաժան մաս դարձնելու համար: Նպատակահարմար է, որ ԱԱԽ-ը շարունակաբար վերակազմակերպվի ազգային անվտանգության հետ կապված որոշումների ընդունման մշակույթի զարգացման նպատակով: Վերջում հարկ է հավելել, որ Նախագահի՝ ազգային անվտանգության հարցերով խորհրդականի պաշտոնի թափուր լինելու հանգամանքը խոչընդոտում է ԱԱԽ-ի համակարգի արդյունավետ գործունեությանը:

* Վերջին տարիներին ՆԱՏՕ-ի ԱԳ-ԳԾ շրջանակներում «Պաշտպանության ռազմավարական վերանայում» (*Strategic Defense Review*) գործընթացի շնորհիվ ձևավորվել է միջգերատեսչական մասնագիտական ռեսուրս, որը կարող է օգտագործվել ԱԱՌ-ի վերանայման ժամանակ (ռազմավարական վերանայման մասին հանգամանորեն տես *L. Այվազյան*, Պաշտպանական բարեփոխումները ռազմավարական պլանավորման համատեքստում. մեթոդաբանություն և մոտեցումներ: «Հայկական բանակ», հմ. 4, 2008): Այդ ուղղությամբ որոշակի աշխատանքներ են կատարվել ՀՀ ՊՆ ԱՌ-ՀԻ-ում. մասնավորապես՝ ԱՌ-ՀԻ-ի մասնագետները մասնակցել են մի շարք միջազգային աշխատանքային սեմինարների ու քննարկումների:

ПОЛИТОЛОГИЯ БЕЗОПАСНОСТИ

**ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕСМОТРА
СТРАТЕГИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА***

*В. А. ТЕР-МАТЕВОСЯН, кандидат исторических наук,
Советник Начальника ИНСИ МО РА*

РЕЗЮМЕ

В статье обсуждаются вопросы и принципы пересмотра первой «Стратегии национальной безопасности» Армении, принятой в 2007 г. Кроме политического значения этого документа, для достижения соответствующей реализации первого в истории документа национальной

* Данное исследование было проведено в Университете Беркли (Калифорния), в 2009—2010 гг., в рамках Программы «Фулбрайт» Правительства США.

безопасности по-прежнему необходимы значительная организационная доработка, более институционализованная ответственность. В статье дается глубокий анализ теоретических вопросов, касающихся различных моделей разработки и управления системой обеспечения национальной безопасности. Оценивается нынешний формат управления национальной безопасностью Армении, приводятся как его преимущества, так и недостатки, а также даются конкретные структурные и политические рекомендации по системным реформам, нацеленным на значительное улучшение системы управления политикой национальной безопасности.

POLITICAL SCIENCE OF SECURITY

REVIEW PERSPECTIVES OF THE RA NATIONAL SECURITY STRATEGY*

*V. H. TER-MATEVOSYAN, PhD in History, Advisor to the Commandant,
INSS, MOD, RA*

SUMMARY

The article focuses on review perspectives of Armenia's first National Security Strategy which was elaborated and adopted in 2007. Notwithstanding the political importance of that document, a significant organizational redesign and more institutionalised commitment are still required to advance the competent implementation of the first ever national security document. The article gives an in-depth analysis of theoretical issues concerning the different models of elaboration and management of the system of ensuring national security. It evaluates the current format of national security management of Armenia, demonstrates both its advantages and shortcomings and makes specific structural and policy recommendations toward systemic reforms targeted at significant improvement of the management system of national security policy.

* This research was carried out in the University of California, Berkeley, in 2009—2010, as a part of the «Fulbright Visiting Scholar» program of the US Government.

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆՆ ՈՒՂՂՎԱԾ
ՍՊԱՌՆԱԼԻՔՆԵՐԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՆ, ԿԱՆԽԱՏԵՍՄԱՆ
ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱԿԱԶԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ՄՈՂԵԼ*
Կ. Ռ. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, գնդապետ, ՀՀ ՁՈՒ-ի կապի գործերի պետ – կապի
և ԱԿՀ վարչության պետ, Ա. Գ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, փոխգնդապետ, ԱԿՀ բաժնի
պետ, Ա. Ա. ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ, փոխգնդապետ, տեխնիկական գիտությունների
թեկնածու, ԱԿՀ բաժնի ծրագրավորման բաժանմունքի պետ**

Առաջարկվում է ազգային անվտանգության համար սպառնալիքների (ԱԱՍ-ներ) գնահատման, կանխատեսման և դրանց հակազդեցության մի մոդել, որը հնարավորություն է տալիս ԱԱՍ-ների չեզոքացման պայմաններն ու միջոցները ուսումնասիրելու՝ արտաքին ուժերով, ներքին ռեսուրսներով և ուղեկցող հանգամանքներով պայմանավորված բազմաչափ գործոնների վերլուծությամբ:

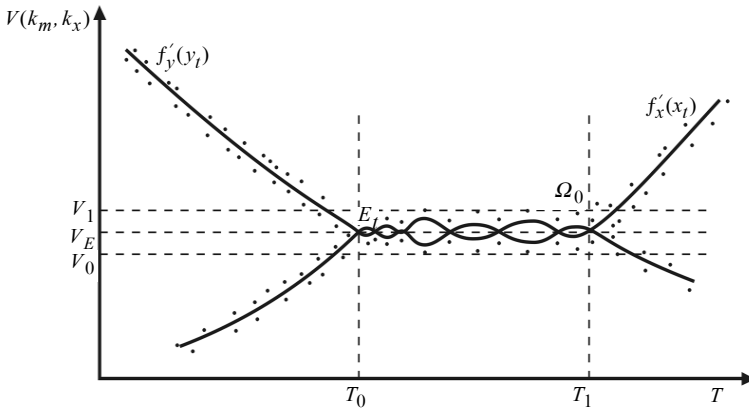
Սպառնալիքը կարող է լինել ինչպես տնտեսական, այնպես էլ ռազմական բնույթի, պատահական կամ օբյեկտիվ (օրինակ՝ տնտեսական ճգնաժամ), ժամանակավոր կամ քրոնիկական և այլն:

Ընդունենք, որ ազգային անվտանգության ապահովման երկարատև հուսալի հիմք կարող է լինել առաջին հերթին տնտեսական սպառնալիքների պատեհաժամ և արդյունավետ կանխումը: Ընդ որում, եթե ԱԱՍ-ների և դրանց կանխման միջոցների միջև չկա հաստատուն հավասարակշռություն, ապա մեծ է լինում ռազմական գործողություններ սկսվելու կամ պետությունը հետզհետե խամաճիկային կոռուստացված կազմավորման վերածվելու ռիսկը:

* Հոդվածը հրատարակվում է քննարկման կարգով: Հեղինակները ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիքներին դիմակայելու ունակությունը գնահատում են ըստ պետության տնտեսական ցուցանիշների ու գործընթացների՝ չբացառելով այլ մոտեցումներ: Ենթադրվում է թեմայի հետազոտման զարգացում:

Ենթադրվում է, որ մոդելի չափազանց բարդացումը, այսինքն՝ ինչպես նշանակալից, այնպես էլ ոչ էական կապերի ու կախումների արտացոլման փորձը, կխանգարի բացահայտելու և առանձնացնելու այն հիմնական կարգավորող պարամետրները, գործընթացներն ու օրինաչափությունները, որոնք պայմանավորում են ԱԱՍ-ների կանխման բնույթը, դինամիկան և առանձնահատկությունը:

Դիցուք ունենք սպառնալիքի առանձին Y_t դեպք, որը ներկայացված է համապատասխան մոտարկող $f'_y(y_t)$ կորով, որը պետք է նվազող լինի, որովհետև մենք դիտարկում ենք այն դեպքը, երբ տեղի ունի տվյալ սպառնալիքի չեզոքացմանն ուղղված հակազդեցության $f'_x(x_t)$ միջոցների աճում: Երկու ֆունկցիաներն էլ մոտարկված են ըստ այն ժամանակային միջակայքների համապատասխան կետերի բազմության, որոնք տարանջատված են ազդեցության և հակազդեցության փաստացի դինամկայությունն արտացոլող T_0 ու T_1 պահերով (նկ. 1):

Նկ. 1. X_t միջոցներով հակազդեցությունը Y_t սպառնալիքներին $V(k_m, k_x)$ -ը Y_t սպառնալիքի և դրա կանխման X_t միջոցների հարաբերական մեծությունների սանդղակն է, T -ն՝ ժամանակային սանդղակը

Եթե Y_t սպառնալիքը (մարտահրավերը) չեզոքացվում է X_t միջոցով (հակազդեցությամբ), ապա $f'_y(y_t)$ և $f'_x(x_t)$ կորերը, եթե տեղի ունի դրանց համաձայնեցում, պարտադիր կերպով կհատվեն որևէ E_t կետում՝

$$f'_x(x_t^{(E)}) = f'_y(y_t^{(E)}),$$

որտեղ $f'_x(x_t^{(E)}) = k_x k_m Z_x^{(E)}$, $f'_y(y_t^{(E)}) = k_m Z_y^{(E)}$, $k_x = Z_y^{(E)} / Z_x^{(E)}$,

$Z_y^{(E)}$ -ը և $Z_x^{(E)}$ -ը E_t կետում $f'_y(y_t^{(E)})$ -ի և $f'_x(x_t^{(E)})$ -ի արժեքներն են՝ արտահայտված դրամական ձևով,

k_m -ը մասշտաբավորման գործակիցն է, k_x -ը՝ համաձայնեցման:

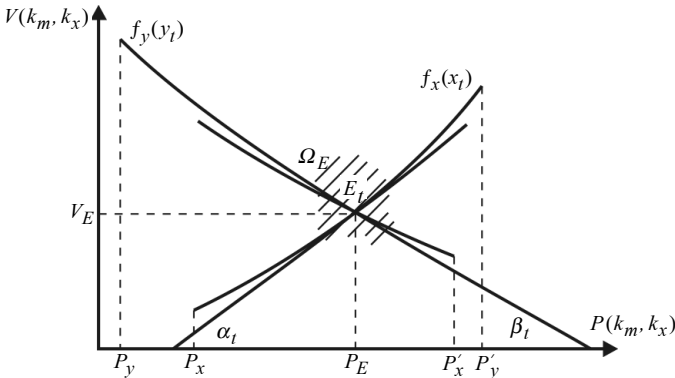
E_t -ն դինամկայության սկզբնակետն է և որոշում է այն (T_0, T_1) միջակայքը, որը բնութագրում է X_t -ի և Y_t -ի արժեքների տատանումների Ω_0 տիրույթը:

ԱԱՍ-ն էապես կախված է E_t հավասարակշիռ կետի տատանումների

դինամիկայից, այսինքն՝ այն բանից, թե որքանով է հաստատուն ձեռք բերված հավասարակշռությունը:

Համատեղենք T_0 և T_1 կետերը, ըստ մնացած կետերի կառուցենք մոտարկող $f_y(y_t)$, $f_x(x_t)$ ֆունկցիաները և E_t կետում անցկացնենք դրանց շոշափողները (նկ. 2):

Որքան ավելի երկարատև է անկյունների միջև $\alpha_t > \beta_t$ հարաբերակցությունը, այսինքն՝ մեծ է հարաբերակցության կայունությունը, այնքան փոքր է սպառնալիքների ապակայունացնող փուլաշրջանների հետագա առաջացման հավանականությունը:

Նկ. 2. E_t հավասարակշիռ կետի կայունության պայմանը $P(k_m, k_x)$ -ն ԱԱՍ-ի վիճակների դիրքերի սանդղակն է

E_t հավասարակշիռ կետի կայունությունը նախանշում է Y_t սպառնալիքին հակազդեցության համար անհրաժեշտ X_t միջոցների նվազագույն օպտիմալ մակարդակը, ինչն էական է ռեսուրսների անբավարարության պարագայում:

$\{Y_i\}$ սպառնալիքների և դրանց հակազդեցության $\{X_i\}$, $i = 1, 2, \dots, I$ միջոցների բազմության փոխազդեցության վերլուծությունից հետո ստացված $\{E_i\}$ հավասարակշիռ կետերի բազմությունը կազմում է հավասարակշռության կետերի տատանման Ω_E տիրույթը: Այն արտացոլում է ԱԱՍ-ների դինամիկան, բնույթը և յուրահատկությունը, ազդեցիկ միտումների և ուղղությունների գոյությունը:

Ω_E տիրույթում $\{E_i\}$ կետերի քառասյին լայնաթափ տատանումներով պայմանավորված քրոնիկական անկայուն հավասարակշռության առկայությունը ազդում է տնտեսական և քաղաքական կայունության վրա:

Մասնավոր հատվածում կատարվող ներդրումների տատանումները ուղղակիորեն մակաձվում և հարուցվում են՝ պայմանավորված կայունության վիճակով: Վերջինս կախված է այն բանից, թե որքանով կարող են $\{X_i\}$ միջոցները $\{E_i\}$ ժամանակին և որակյալ կերպով չեզոքացնել հաստատուն հավասարակշռության ($\alpha_i > \beta_i$) ապահովմամբ $\{Y_i\}$ սպառնալիքները, որի դեպքում Ω_E տիրույթում չեն ձևավորվում ապակայունացնող տատանողական փուլաշրջաններ:

Տվյալ փուլաշրջանների առաջացման հիմնական հետևանքը հապաղումով կատարվող և ներածին (ինքնակարգավորվող) փուլաշրջանային տատանումներ (ԼՓՏ) հարուցող մակաձված մասնավոր ներդրումների ինտենսիվության տատանումներն են: Մասնավոր ներդրումները կազմում են ազգային եկամտի էական, երբեմն՝ որոշիչ մասը:

F_i -ով նշագրենք այն ֆունկցիան, որը T_i պահին ըստ $k_m = f_k(k_m)$, $T_i = F_i(P_i)$ մասշտաբավորման համապատասխան գործակցի կերպավոխում է ԱԱՍ-ների P_i վիճակի դիրքը: (P_y, P_x) միջակայքն անվանենք $\tau_z = (ABS(F_i(P_x) - F_i(P_y))) / (F_i(P_E^{(T)}) - F_i(P_y))$ -ի հապաղման միջակայք, որտեղ τ_z -ը հակազդեցության պահի հապաղման գործակիցն է:

$(P_{y'}, P_{x'})$ միջակայքն անվանենք հետազդեցության, կամ իներցիոնության, միջակայք: Հետազդեցության գործակիցը հավասար է $\tau_p = (F_i(P_{y'}) - F_i(P_E^{(T)})) / (F_i(P_{x'}) - F_i(P_E^{(T)}))$ -ի և բնութագրում է դիմակայության դադարման վիճակը: Կայունության գործակիցը սահմանենք որպես

$$\tau_u = (F_i(P_E^{(T)}) - F_i(P_E^{(T_0)})) / (F_i(P_{x'}) - F_i(P_y)):$$

Որքան τ_z -ն ու τ_p -ն մոտ են 1-ին, այնքան արդյունավետ է դիմակայությունը: Եթե $\tau_p > \tau_z$, ապա դիմակայության ավարտական փուլում ձեռնարկված միջոցներն ավելի արդյունավետ են, քան սկզբնական փուլում, և պետք է ենթադրել, որ տվյալ տեսակի սպառնալիքի առաջացման հավանականությունը ավելի կնվազի:

$\varepsilon_i = e^{\tau_u(\tau_z - \tau_p)}$ -ով նշագրենք հակազդման գործակիցը՝ $0 \leq \varepsilon_i \leq 1$: Որքան դրա արժեքը մոտ է 1-ին, այնքան ավելի մեծ հաջողությամբ է չեզոքացված սպառնալիքը:

$\gamma_i = \beta/\alpha$ հարաբերությունն անվանենք հավասարակշիռ կայունության գործակից և այն համարենք E_i հավասարակշիռ կետի կայունության հիմնական ցուցիչ:

ԱԱՍ-ը կապված է այն բաղադրամասերի կամ աղբյուրների $M(t)$ բազմության անվտանգության ապահովման հետ, որոնք $D(t)$ ազգային եկամտի ձևավորման հիմքն են՝

$$D(t) = f'(M(t)), M(t) = \{m_i(t), g_i, L_i, \eta_i, s_i, K_i\}, i = 1, 2, \dots, n,$$

որտեղ՝

$g_i = (0, 1)$ -ը որոշում է m_i աղբյուրի պատկանելությունը տվյալ պետությանը, L_i -ն արտահայտված դրամական միավորներով դրա առկա ռեսուրսն է (ներուժը),

η_i -ն առաջնահերթությունն է ազգային շահերի տեսանկյունից, $0 \leq \eta_i \leq 1$,

s_i -ն խառը կապիտալի բաժնեմասն է, $0 \leq s_i \leq 1$,

K_i -ն խառը կապիտալի մասնակիցների բարեկամականությունն է,

$K_i = \sum K_d^{(i)}$, որտեղ $-1 \leq K_d^{(i)} \leq 1$, d_k -ն մասնակիցների թիվն է:

Որպես աղբյուրներ կարող են դիտարկվել այնպիսի բաղադրամասեր, ինչպիսիք են՝ բնակչությունը (աշխատուժը), կառավարման մարմինները (նախա-

գահ, խորհրդարան), հուճքը, ձեռնարկությունները (սարքավորանքը), տարածքը, զենքը, ճանապարհային հաղորդակցությունները, դրամական (տարադրամային) պահուստները, էներգետիկ ռեսուրսները և այլն:

Ազգային եկամուտը որոշենք $D(t) = P_t^{(d)} + U_t^{(d)} + G_t^{(d)}(R_t^{(d)})$ բանաձևով, որտեղ՝

$P_t^{(d)}$ -ն սպառման ծավալն է,

$U_t^{(d)}$ -ն՝ մասնավոր հատվածում կատարվող մակաձված ներդրումները,

$G_t^{(d)}$ -ն՝ անկախ ներդրումները (պետական ծախսեր),

$R_t^{(d)}$ -ն՝ տարադրամային պահուստները, ռեսուրսները:

Համարենք, որ կծագի Y_t սպառնալիք, եթե ըստ որևէ m_i աղբյուրի առկա է հետևյալ վտանգը.

- L_i -ի կամ K_i -ի արժեքների նվազման,
- s_i -ի նվազման, եթե $K_i < 0$:

Y_t սպառնալիքը կարելի է ներկայացնել որպես $Y_t = (y_1, y_2, \dots, y_k)$ վեկտոր, որտեղ y_i -ն սպառնալիքի տեսակն է, $0 \leq y_i \leq 1$, $\sum_{(i)} y_i = 1$: Սպառնալիքի մեծությունը որոշվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$f_t(Y_t) = (y_1(t), y_2(t), \dots, y_k(t)),$$

որտեղ $y_i(t) = y_i f_t(Y_t)$, $\sum_{(i)} y_i(t) = f_t(Y_t)$:

Կառուցենք $W_y^{(y)}$ մատրիցը՝

$$W_y^{(y)} = \begin{vmatrix} W_{11}^{(y)}(t) & W_{12}^{(y)}(t) & \dots & W_{1k}^{(y)}(t) \\ W_{21}^{(y)}(t) & W_{22}^{(y)}(t) & \dots & W_{2k}^{(y)}(t) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ W_{n1}^{(y)}(t) & W_{n2}^{(y)}(t) & \dots & W_{nk}^{(y)}(t) \end{vmatrix}$$

Եթե $W_{ij}^{(y)} > 0$, ապա դա նշանակում է, որ y_j տեսակի սպառնալիքը $y_j(t) W_{ij}^{(y)}$ ուժով ազդում է m_i -րդ աղբյուրի վրա:

$X_t = (x_1, x_2, \dots, x_r)$ հակազդեցության միջոցը, որտեղ x_j -ը միջոցի տեսակն է, $0 \leq x_i \leq 1$, $\sum_{(i)} x_i = 1$, նույնպես վեկտոր է, և դրա մեծությունը որոշվում է հետևյալ արտահայտությունից՝ $f_t(X_t) = (x_1(t), x_2(t), \dots, x_r(t))$: Նմանապես կառուցենք $W_x^{(x)} = || W_{ij}^{(x)}(t) ||$ մատրիցը, $1 \leq i \leq n$, $1 \leq j \leq r$: Եթե $W_{ij}^{(x)}(t) > 0$, ապա դա նշանակում է, որ x_j տեսակի միջոցը հնարավորություն է տալիս m_i -րդ աղբյուրին ուղղված սպառնալիքներին հակազդելու $x_j(t) W_{ij}^{(x)}$ ուժով:

m_i աղբյուրին ուղղված սպառնալիքը կորոշվի $f_t(y_t^{(y)}) = f_t(Y_t) \sum_{(j)} W_{ij}^{(y)}$ արտահայտությունից:

m_i աղբյուրին ուղղված սպառնալիքին հակազդեցությանը նպատակաուղղված միջոցը հավասար է՝ $f_t(x_t^{(x)}) = f_t(X_t) \sum_{(j)} W_{ij}^{(x)}$:

m_i աղբյուրին ուղղված սպառնալիքին E_t հավասարակշիռ կետում հակազդեցություն ապահովելու համար պետք է կատարվի $k_x f_t(X_t^{(x)}(E_t)) \geq f_t(Y_t^{(y)}(E_t))$ պայմանը, այսինքն՝ հակազդեցության մեծությունը կորոշվի որպես՝

$$f_t(X_t(E_t)) \geq f_t(Y_t(E_t)) \sum_{(j)} W_{ij}^{(y)} / (k_x \sum_{(j)} W_{ij}^{(y)}):$$

Y_t արտաքին սպառնալիքը կարող է բխել իր $D_t = \{d_1(t), d_2(t), \dots, d_s(t)\}$ աղբյուրներից, որոնք իրենց հերթին կարող են դառնալ X_t հակազդեցության միջոցների ներգործության օբյեկտ: Ընդ որում, եթե գոյություն ունի արտաքին ուժերի E_d անկայուն հավասարակշիռ կետ, ապա այն իր հերթին կարող է հարուցել Y_t սպառնալիք:

Կառուցենք $H_t = \| |h_{ij}(t)| \|$ մատրից, $h_{ij}(t) \geq 0, 1 \leq i \leq n, 1 \leq j \leq r$: Ընդամին, եթե $h_{ij}(t) > 0$, ապա դա նշանակում է, որ $x_j(t) \in X_t$ միջոցը $m_i \in M_t$ աղբյուրով ձևավորվում է՝ $h_{ij}(t) \Delta L'_i(t)$ մեծությամբ, որտեղ $\Delta L'_i(t) \leq K_x(L_i - L_i^{(p)})$, $L_i^{(p)}$ -ը m_i -րդ ռեսուրսի շեմային արժեքն է:

Միջոցը աղբյուր է՝ ինչ-որ ձևով կերպափոխված գործողության: Օրինակ՝ փողը փոխակերպվում է գնումների, զենքը՝ զորքերի, հաստատությունները՝ մասնագետների և այլն: Իր հերթին, միջոցը կարող է դառնալ նաև մեկ այլ միջոցի ձևավորման աղբյուր: Կախված սպառնալիքի տեսակից՝ կարելի է ձևավորել հակազդեցության աղբյուր-միջոց զանազան այլընտրանքային գույզեր, որոնք ունենան տարբեր բնութագրիչ պարամետրներ:

Y_t սպառնալիքների վեկտորը $A^{(y)}$ մատրիցի կիրառմամբ կերպափոխենք X_t միջոցների վեկտորի՝ $Y_t = A^{(y)}(X_t)$.

$$A^{(y)} = \left\| \begin{array}{cccc} a_{11}(t) & a_{12}(t) & \dots & a_{1k}(t) \\ a_{21}(t) & a_{22}(t) & \dots & a_{2k}(t) \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1}(t) & a_{n2}(t) & \dots & a_{nr}(t) \end{array} \right\|,$$

որտեղ $a_{ij}(t) = \Delta y_i(t) / \Delta x_j(t)$ -ը հակազդեցության կերպափոխման գործակիցն է:

$y_i(t)$ սպառնալիքի ազդեցությունը կարող է արտահայտվել մատրիցի $W_y^{(y)}(i_{\text{սյուն}})$ սյունակի միջոցով՝

$$y_i(t) \rightarrow W_y^{(y)}(i_{\text{սյուն}}) = \begin{pmatrix} W_{1i}^{(y)}(t) \\ W_{2i}^{(y)}(t) \\ \dots \\ W_{ni}^{(y)}(t) \end{pmatrix}$$

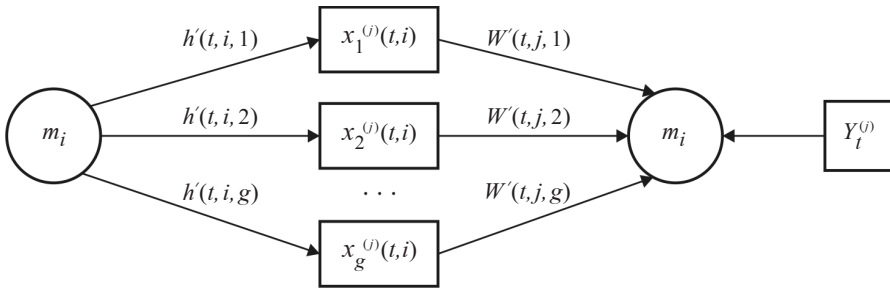
և դրա յուրաքանչյուր $W_{ji}^{(y)}(t)$ տարրի համար իրականացվում է $\Delta x_j(t)$ մեծությամբ հակազդեցություն, որը պայմանավորված է մատրիցի $W_x^{(x)}(i_{\text{սյուն}})$ տողով՝

$$\Delta x_j \rightarrow W_x^{(x)}(i_{\text{սյուն}}) = (W_{j1}^{(x)}(t), W_{j2}^{(x)}(t), \dots, W_{jr}^{(x)}(t)):$$

$m_i(t, g_i, L_i, \eta_i, s_i, K_i)$ աղբյուրի՝ $h(t, i, j), 1 \leq i \leq n, 1 \leq j \leq r$, հակազդեցություն ձևավորելու ունակությունը անվանենք դրա $\mu_t(i)$ կառավարելիություն: Եթե $s_i = 1$, ապա $\mu_t(i)$ -ն հասնում է իր առավելագույն արժեքին՝ $\max \mu_t(i)$ -ի: Քանի որ

բաժնեմասային մասնակցության դեպքում m_i աղբյուրը սահմանափակվում է s_i արժեքով և կարող է արգելափակվել $K_i < 0$ դեպքում, ապա $\mu_i(i)$ -ի արժեքը փոփոխվում է $0 \leq \mu_i(i) \leq 1$ սահմաններում:

Դիցուք $Y_i^{(j)} \subseteq Y_i$ -ն m_j աղբյուրին ուղղված այն սպառնալիքների բազմությունն է, որոնց հակազդեցության համար գործի է դրված $M^{(j)}(t) = \{m_1^{(j)}(t), m_2^{(j)}(t), \dots, m_e^{(j)}(t)\} \subseteq M(t)$ աղբյուրների բազմության համար ձևավորված $X_i^{(j)} \subseteq X_i$, $X_i^{(j)}(i) = \{x_1^{(j)}(t, i), x_2^{(j)}(t, i), \dots, x_g^{(j)}(t, i)\}$ միջոցների բազմությունը: $X_i^{(j)}$ բազմությունն անվանենք փոխանցումային:

Նկ. 3. m_i և m_j աղբյուրների միջև $X_i^{(j)}(i)$ փոխանցումային բազմության միջոցով իրականացվող փոխադարձ կապը

$h'(t, i, e) \in H_i$ -ով, $0 \leq e \leq g$, նշագրենք H_i մատրիցի այն տարրերը, որոնք որոշում են ձևավորվող միջոցում փոխանցումային բազմության $x_e^{(j)}(t, i)$ -րդ տարր հանդիսացող m_i -րդ աղբյուրի ունեցած բաժնեմասը, իսկ $W'(t, j, e) \in W_x^{(j)}$ -ով՝ m_j աղբյուրին ուղղված սպառնալիքին տվյալ միջոցով հակազդեցության բաժնեմասը: x_g միջոցի համար m_i աղբյուրից m_j աղբյուր փոխանցումային թիվը անվանենք $\omega_g = W'(t, j, g) / h'(t, i, g)$ -ն: Որքան մեծ է $W'(t, j, g)$ -ը, այնքան m_i աղբյուրն արդյունավետ կերպով է նպաստում m_j աղբյուրին ուղղված սպառնալիքին հակազդեցությանը: Որքան փոքր է $h'(t, i, g)$ բաղադրիչը, այնքան նա սակավ միջոցներ է ծախսում այդ հակազդեցության ժամանակ: Որքան մեծ է փոխանցումային թիվը, այնքան նախընտրելի է օգտագործել m_i աղբյուրի օգտագործմամբ իրականացվող միջոցները:

m_i և m_j աղբյուրների միջև $X_i^{(j)}(i)$ փոխանցումային բազմության տարրերի քանակը նշանակենք $g'(t, i, j)$ -ով: Այդ դեպքում $C_x^{(j)} = \|C_{ij}(t)\|$ փոխանցումային

մատրիցի տարրը կորոշվի $C_{ij}(t) = \sum_{k=1}^{g'(t,i,j)} w_k$ արտահայտությամբ:

$p(C_{ij}(t))$ -ով նշանակենք այն բանի հավանականությունը, որ $W'(t, j)$ միջոցը, հենվելով $C_{ij}(t)$ -ի վրա, կչեզոքացնի սպառնալիքը: p_n -ը անվանենք նախնական շեմային հավանականություն: Փոխանցումային մատրիցը կերպափոխենք

ըստ p_n -ի նորմավորված $C_n^{(0)} = \|C_{ij}(t)\|$ կապակցվածության մատրիցի, որտեղ $\forall C_{ij}, p_n(C_{ij}) \leq p_n \rightarrow C_{ij} = 0$:

Հակազդեցության կերպափոխման $a_{ij}(t)$ գործակցի մեծությունը պայմանավորված է $W_x^{(0)}(j_{\eta n \eta})$ միջոցների համախմբով և կախված է այն ձևավորող աղբյուրների μ_t կառավարելիության աստիճանից՝

$$a_{ij}(t) = f_a(W_x^{(0)}(j_{\eta n \eta}), \sum_{(k)} \mu_t(k)),$$

որտեղ $\forall k \exists X_t^{(e)}(k) \neq \emptyset, e \leq n$ -ը աղբյուրների կապակցվածությունը որոշող ոչ դատարկ փոխանցումային բազմություն է:

m_i աղբյուրի հակազդեցության միջոցի կաթվածահարություն անվանենք այն իրավիճակը, երբ դրա համար գոյություն ունի թեկուզ մեկ ոչ դատարկ փոխանցումային բազմություն, և որի համար կատարվում է $L_i > 0$ պայմանը, սակայն $K_i < 0$ -ի պատճառով $\mu_t(i) = 0$: $\Delta X'(t) \in X_t$ -ով նշագրենք վերը նշված պայմանին բավարարող աղբյուրների բազմությունը:

m_j աղբյուրին ուղղված սպառնալիքի կանխման համար անհրաժեշտ միջոցները արտահայտենք $C_x^{(0)} - f_x(x_t^{(0)}) = k_x \sum_{(i)} \Delta L_i^{(s)}(t) C_{ij}(t)$ փոխանցումային մատրիցի տարրերի միջոցով: Այստեղ $\Delta L_i^{(s)}$ -ը m_i -րդ աղբյուրի օգտագործած ռեսուրսն է: Այդ դեպքում Y_t սպառնալիքին հակազդեցության նպատակային ֆունկցիան, եթե տեղի ունի $k_x \sum_{(j)} \sum_{(i)} \Delta L_i^{(s)}(t) C_{ij}(t) \geq f(Y_t)$ պայմանը, կպատկերվի հետևյալ կերպ՝

$$\min k_x \sum_{(i)} \Delta L_i^{(s)}(t), \text{ որտեղ } \forall i \Delta L_i^{(s)}(t) > 0:$$

Կապակցվածության նորմավորված $C_n^{(0)}$ մատրիցի տարրերը կարգավորենք ըստ դրանց արժեքների նվազման և կառուցենք հետևյալ կարգաշարքը՝

$$C_0 = \{C_0(1, i(1), j(1)), C_0(2, i(2), j(2)), \dots, C_0(v, i(v), j(v))\},$$

որտեղ $\forall k C_0(k, i(k), j(k)) > 0, C_0(k, i(k), j(k)) > C_0(k+1, i(k+1), j(k+1))$:

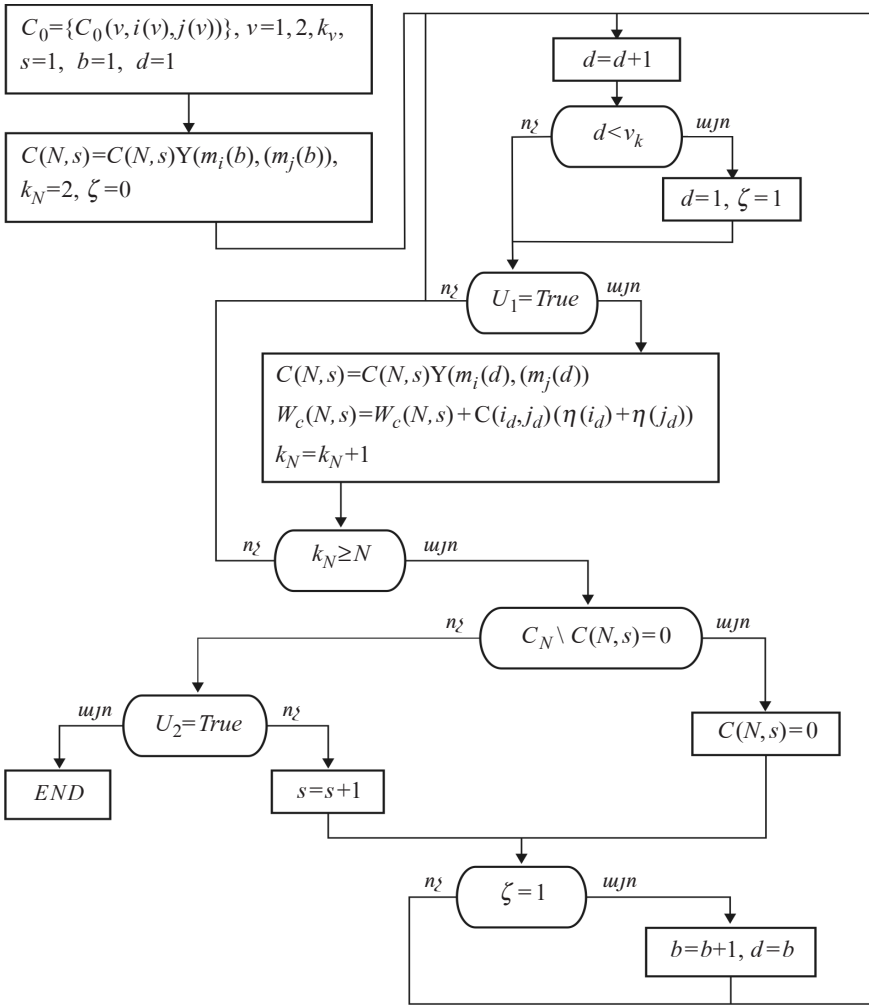
Ըստ $C_0 - \{C(N, s)\}, s = 1, 2, \dots, S$ կարգաշարքի կառուցենք կապակցված N -չափանի ենթաբազմությունների բազմություն¹: Որևէ $m_i(d)$ կամ $m_j(d)$ աղբյուր s -ային հաշվարկելի ենթաբազմությունում ներառելու U_l պայմանը կորոշվի հետևյալ կերպ².

$$\begin{aligned} & ((m_i(d) \cup C(N, s) = 0) \& (m_j(d) \cup C(N, s) \neq 0)) | \\ & ((m_i(d) \cup C(N, s) \neq 0) \& (m_j(d) \cup C(N, s) = 0)) , \end{aligned}$$

այսինքն՝ եթե երկու աղբյուրներից թեկուզ մեկը առկա է $C(N, s)$ -ում, ապա երկրորդը՝ բացակայողը, ներառվում է ընթացիկ s -րդ ենթաբազմության մեջ:

¹ Ա. Ե. Բարության, Ա. Ա. Մուրադյան, Տեղեկատվական համակարգի վրա խաթարիչ ազդեցությունների նույնակամացման և չեզոքացման մի մոդել՝ նախատեսված այդ համակարգի օպտիմալ կառավարման համար: «ՀԲ», 2008, հմ. 2-3:

² А. А. Мурадян. Исследование устойчивости информационной базы данных кадров на основании анализа характера ротационных потоков. «Математические вопросы кибернетики и вычислительной техники». Е., 2009, № 32.

Նկ. 4. Կապակցված աղբյուրների N -չափանի ենթաբազմությունների ընտրության բլոկ-սխեմա

Նկ. 4-ում պատկերված է առավել կապակցված աղբյուրների N -չափանի ենթաբազմությունների ընտրության ու հաշվման բլոկ-սխեման: U_2 ալգորիթմի գործառնան ավարտի պայմանը որոշվում է հետևյալ պահանջների կատարման դեպքում³.

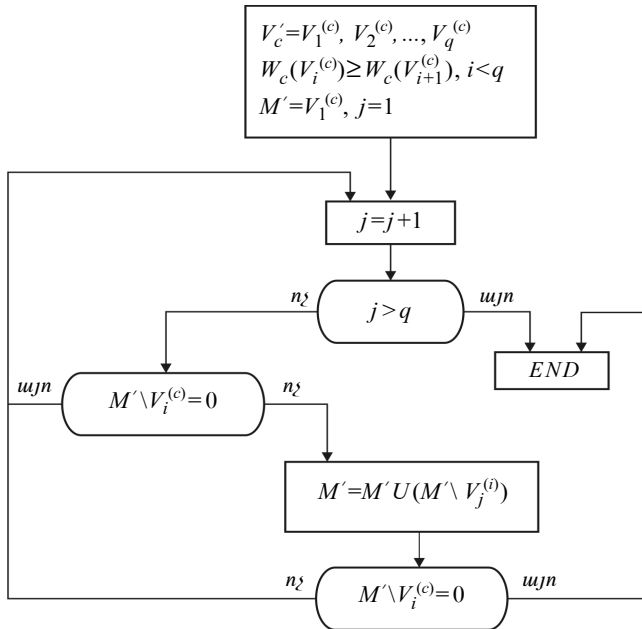
- ցանկացած m_i աղբյուր պետք է առկա լինի թեկուզ մեկ s -րդ հաշվված $C(N, s)$ ենթաբազմությունում, այսինքն՝ $\forall i \leq n \exists C(N, s), i \in C(N, s) \subset C_N$,

³ Ա. Ե. Բաբուրյան, Ա. Հ. Աբրյան, Ա. Ա. Մուրադյան, Ռիսկի խմբերի հաշվարկումը և կանխատեսումը ըստ տվյալների տեղեկության բազայի: «ՀԲ», 2006, հմ. 3:

• b ինդեքսի արժեքը, որը որոշում է ձևավորվող ենթաբազմության մեջ նախապես բեռնվող աղբյուրների զույգը, պետք է լինի՝ $b = k_{օպտ}(v_k - 1)$, որտեղ $0 \leq k_{օպտ} \leq 1$ -ը օպտիմալ բավարարության գործակիցն է: $k_{օպտ} = 1$ դեպքում տեղի է ունենում գերազանցում:

C_N բազմությունը կանոնավորենք ըստ $W_c(N, s)$ -ի, $s = 1, 2, \dots, s_k$, համապատասխան արժեքների նվազման: Կստանանք $V'_c = V_1^{(c)}, V_2^{(c)}, \dots, V_q^{(c)}$ կարգաշարք: Դիցուք $V_i^{(c)}$ -ը համապատասխանում է $W_c(N, k)$, իսկ $V_j^{(c)}$ -ը՝ $W_c(N, e)$ -ին, այսինքն՝ եթե $W_c(N, k) \geq W_c(N, e)$, ապա $i \leq j$:

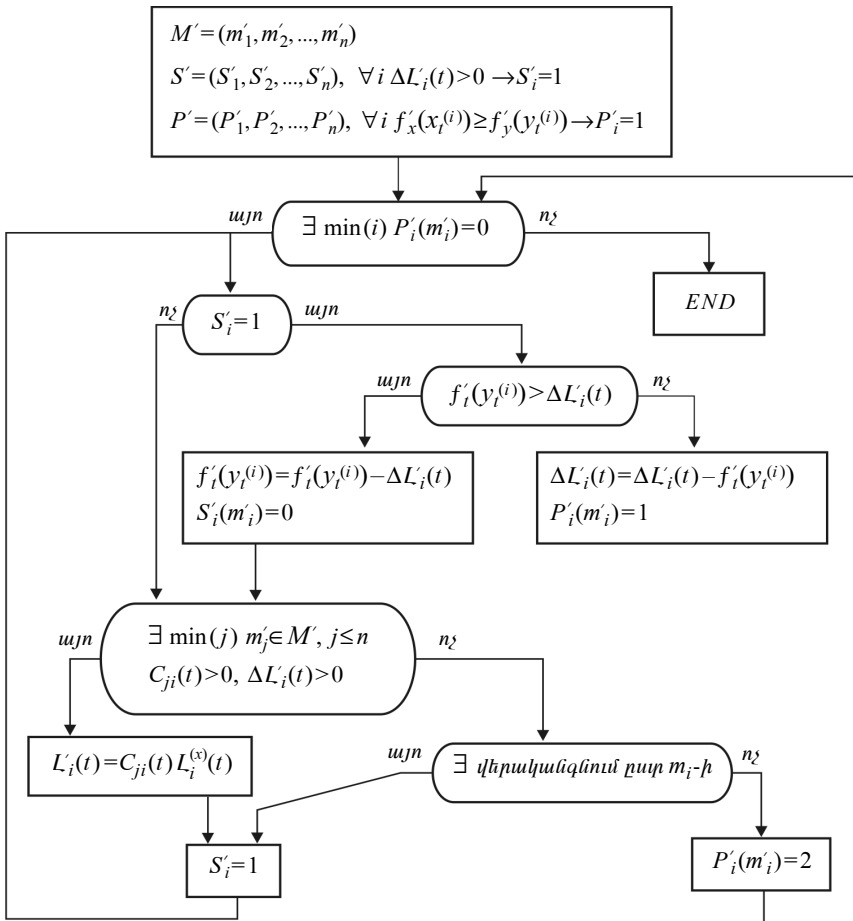
Կառուցենք $M' \in M$ կարգաշարքը՝ հաջորդաբար կարդալով $V'_c = \{V_i^{(c)}\}$ բազմության համապատասխան տարրերը: Ընդունենք, որ $V_i^{(c)} = \{m'(i, j, k)\}$, որտեղ i -ն որոշում է պատկանելությունը համապատասխան $V_i^{(c)}$ -ին, j -ն միանշանակ կերպով համապատասխանում է m_j աղբյուրին, այսինքն՝ $m'(i, j, k) = m_j$, իսկ k -ն դրա կարգային համարն է: Այդ դեպքում M' կարգաշարքի ձևավորման բլոկ-սխեման կլինի հետևյալը (տես նկ. 5):

Նկ. 5. $M' \in M$ աղբյուրների առաջնահերթության կարգաշարքի ձևավորման բլոկ-սխեմա

Ստացնենք աղբյուրների վիճակի $S' = (S'_1, S'_2, \dots, S'_n)$, $S'_i = (0, 1)$ վեկտորը: $S'_i = 0$, եթե $\Delta L'_i(t) > 0$: Որոշենք դիրքերի վեկտորը՝ $P' = (P'_1, P'_2, \dots, P'_n)$, $P'_i = (0, 1)$: Եթե կա m_i աղբյուրին ուղղված սպառնալիք, այսինքն՝ հակազդեցության միջոցները դեռ չեն չեզոքացրել այն, ապա՝ $P'_i = 0$: Եթե հակազդեցության խնդիրը լուծվել է, ապա $\forall i P'_i = 1$:

Նկ. 6-ում բերված է հակազդեցության միջոցների իրացման մի ալգորիթմի բլոկ-սխեմա, որը յուրաքանչյուր տեսակի սպառնալիքի համար որոշում է աղբյուրների առաջնահերթությունը և ռեսուրսների մեծությունը: Ռ-եսուրսի վերականգնումն ըստ m_i աղբյուրի կիրառվում է, եթե առկա է համապատասխան $C_{ji}(t)$ -ով պարզեցվող m_j , որը կարիք ունի $\Delta L'_i(t)$ -ով ձևավորվող միջոցի, ընդամին դրա ներուժն սպառված է՝ ($\Delta L'_i(t)=0$): Խնդիրը m_i -ից մինչև n դատարկ ռեսուրս ունեցող $m_\psi(\delta)$ ՝ աղբյուրը եղած այն $m_i(\delta), m_1(\delta), m_2(\delta), \dots, m_\psi(\delta)$ աղբյուրների հաջորդականության որոշումն է, որոնք ձևավորում են δ երթուղին՝ $C(i, \delta_1) - C(\delta_2, \delta_1) - C(\delta_3, \delta_2) - \dots - C(\delta_\psi, \delta_{\psi-1})$: Այստեղ $C(\delta_{k+1}, \delta_k) \in C_x$ -ը պայմանավորում է երթուղով միմյանց սահմանակից $m_k(\delta)$ և $m_{k+1}(\delta)$ աղբյուրների կապակցվածությունը:

Նկ. 6. Հակազդեցության միջոցների իրացման ալգորիթմի բլոկ-սխեմա

Որպես արդյունք, $\Delta L'_\psi(t)$ ռեսուրսը կերպափոխվում է $\Delta L'_i(t)$ -ի: Եթե նախկինում ռեսուրսների կերպափոխման ժամանակ առկա հապաղումները Y_i սպառնալիքի գոյության ժամանակի համեմատությամբ անտեսվում էին, ապա ռեսուրսի վերականգնման դեպքում դրանք պետք է հաշվի առնել: $\tau(\delta, i, p_\psi)$ -ով նշագրենք այն ժամանակային հապաղումը, որն ի հայտ է գալիս, երբ ռեսուրսը կերպափոխվում է $m_\psi(\delta)$ աղբյուրից m_i աղբյուրի՝ δ երթուղով: Հակազդեցությունը ռեալ է, եթե կատարվում է $\tau(\delta, i, p_\psi) \leq F_i(P_E^{(T_i)})$ պայմանը:

Դիցուք ունենք $M_B = (m_1^{(B)}, m_2^{(B)}, \dots, m_n^{(B)})$ վեկտոր, որի նկատմամբ անհրաժեշտ է իրականացնել վերականգնում ըստ $m_i^{(B)}$ -ի: Ընդունենք, որ $m_i^{(B)} = 1$ և $\forall j$, եթե $C_{ij}(t) > 0$, ապա $m_j^{(B)} = 2$: k -րդ կարգի ճակատ անվանենք աղբյուրների բազմությունը՝ $M_B(k) = \{m_s^{(B)}(k)\}$, $s = 1, 2, \dots, k_s$, $\forall e, e \leq k_s$, $m_s^{(B)}(k) = k$: Եթե $m_d^{(B)}(k-1)$ աղբյուրը պատկանում է $(k-1)$ -րդ կարգի ճակատին, ապա $m_d^{(B)}(k-1) = k-1$ և $C(m_d^{(B)}(k-1), m_s^{(B)}(k)) > 0$, $C(m_d^{(B)}(k-1), m_s^{(B)}(k)) \in C_x^{(t)}$:

Փաստորեն, k -րդ կարգի ճակատ կարող է ձևավորել ոչ փակ երթուղիների բազմության k -րդ տարրը:

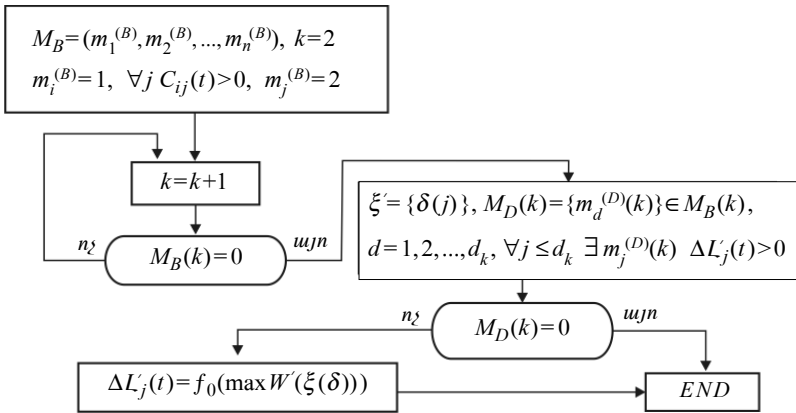
Ըստ k -րդ կարգի ճակատի $M_D(k)$ հասցումների բազմություն անվանենք այն $M_D(k) = \{m_d^{(D)}(k)\} \in M_B(k)$, $d = 1, 2, \dots, d_k$, աղբյուրների բազմությունը, որոնց համար կատարվում է $\forall j \leq d_k \exists m_j^{(D)}(k)$, $\Delta L'_j(t) > 0$ պայմանը, այսինքն՝ վերջնաձև կոմների բազմության բոլոր աղբյուրներն ունեն ոչ դատարկ ռեսուրս: $T^{(v)}(\delta, k)$ -ով նշագրենք այն ժամանակը, որն անհրաժեշտ է $\delta \in \xi(k)$ երթուղու վերականգնման համար: Այստեղ $\xi(k)$ -ն k -րդ քայլին առաջացած երթուղիների բազմությունն է, եթե $m_s^{(B)}(k) \in \delta$ երթուղուն և $m_s^{(B)}(k) = m_j^{(D)}(k)$, այսինքն՝ ունենք $m_s^{(B)}(k) \in M_D(k)$:

$\delta \in \xi(k)$ երթուղին կարող է փակ լինել, եթե՝

- $T^{(v)}(\delta, k) > F_i(P_E^{(T_i)})$, այսինքն՝ հակազդեցությունը հապաղում է,
- $k+1$ քայլում $m_s^{(B)}(k+1) \in \delta$ գոյություն չունի,
- k -րդ քայլում ստեղծվել է $m_j^{(D)}(k) \in M_D(k)$ աղբյուր:

Այն բանից հետո, երբ բոլոր երթուղիները կփակվեն, $\xi' = \{\delta'(j)\}$, $j = 1, 2, \dots, \delta_j$, բազմություններում դրանցից առանձնացնենք այն երթուղիները, որոնք փակվել են ըստ երրորդ պայմանի, այսինքն՝ ըստ հասցման: Դիցուք $(m'(\delta, i, e), m'(\delta, i, e+1)) \in \delta$ -ը երկու սահմանային աղբյուրներ են, որոնք պատկանում են հասցման ժամանակ k -րդ քայլում փակված $\delta'(j) \in \xi'$ երթուղուն, որտեղ $m'(\delta, i, e) = m_s$, իսկ $(m'(\delta, j, e+1) = m_r, (m_s, m_r) \in M(t))$: $W'(\delta, e) = C_{sr}(t) \Delta L'_{r'}$ -ով նշագրենք այն ցուցիչը, որը ռեսուրսի վերականգնումը գնահատում է ըստ $(e, e+1)$ սահմանային գույգի: Որքան մեծ է C_{sr} -ի արժեքը, այնքան ավելի արդյունավետ է օգտագործվող ռեսուրսի մեծության համեմատությամբ հակազդեցության ներգործությունը: Յուրաքանչյուր $\delta'(j) \in \xi'$ երթուղի գնահատենք ըստ $W'(\delta) = \sum W'(\delta, e)$ երթուղու արդյունավետության ցուցանիշի: $\max W'(\xi(\delta))$ -ով կորոշվի $m_i^{(e)}$ ռեսուրսի վերականգնման համար առավել արդյունավետ երթուղին (տես նկ. 7):

Նվազագույն չափով կապակցված աղբյուրները կազմում են ռիսկի խմբեր՝ $\Psi(M(t)) = \{\psi_n, \psi_{n-1}, \dots, \psi_{n-d}\}$, որտեղ $\psi_n = m'_n \in M'$: Փաստորեն, ռիսկի խումբը

Նկ. 7. Աղբյուրի ռեսուրսի վերականգնման օպտիմալ երթուղու որոշման բլոկ-սխեմա

որոշվում է M' հաշվված կարգաշարքի վերջին s տարրերով: s -ի արժեքը կախված է ռեսուրսի մեծությունից: Դիցուք որևէ Y_i սպառնալիք ուղղված է ռիսկի խմբի մեջ մտնող m_i և m_j աղբյուրներին: Ընդ որում, այդ սպառնալիքին հակազդեցության միջոցը պայմանավորված է միաբաղադրատարր $C_{ij}(t)$ աղբյուրով և համապատասխան $\Delta L'_i(t)$ ռեսուրսով: Հապաղման τ_z գործակցով արտահայտված հակազդեցության միջոցների հապաղման հետ կապված՝ սպառնալիքը կարող է մասամբ իրագործվել և նվազագույնի հասցնել $\Delta L'_i(t) = f'_i(C_{ij})$ -ը:

$\Phi(X) = \{\Phi_i(W_x^{(t)}, H_t, M(t, \Phi), \Delta L(\Phi), p(\Phi), \tau(\Phi))\}$ -ով նշանակենք Y_i սպառնալիքի կանխման այլընտրանքային տարբերակների բազմությունը, որոնցից յուրաքանչյուրը $W_x^{(t)}, H_t$ մատրիցներով բնորոշվող միջոցների համախումբ է, ծախսում է $M(t, \Phi)$ աղբյուրների $\Delta L(\Phi)$ ռեսուրսը և հակազդեցություն է իրականացնում $t \leq \tau(\Phi)$ ժամանակում $p(\Phi)$ հավանականությամբ:

Օպտիմալ հակազդեցություն ձեռնարկելու ռազմավարությունը պետք է.

- ընտրի, հիմնավորի և ձևավորի առավել օպտիմալ $\Phi_{օպտ} \in \Phi(X)$ տարբերակը, որը բնութագրվում է ծախսվող ռեսուրսների նվազագույնությամբ և Y_i -ի չեզոքացման տեսակետից բավարարությամբ,
- ապահովի Ψ_i ռիսկի խմբերի պաշտպանությունը C_x փոխանցումային մատրիցի և ΔL_i ռեսուրսների աճման շնորհիվ,
- հետագա սպառնալիքները կանխելու նպատակով որոշի զավթման D_i օբյեկտները:

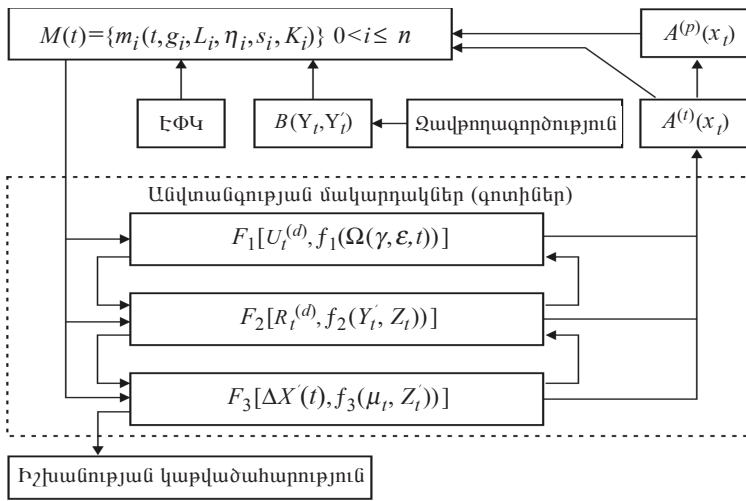
ԱԱՍ-ներին հակազդեցության համեմատաբար երկարատև հաստատուն որակական այն վիճակը, որը սահմանափակված է որոշ կարգավորող պարամետրի (պարամետրների խմբի) շեմային արժեքներով և հնարավորություն (շանս) է տալիս ձեռնարկելու սպառնալիքների չեզոքացման այլընտրանքային միջոցներ, անվանենք անվտանգության մակարդակ, կամ գոտի:

Թեև անվտանգության մակարդակները կարող են զուգահեռաբար ակտի-

վացվել, հակազդեցության որակական վիճակի բուն փոփոխմանը բնորոշ է փուլերի հաջորդականությունը:

Որպես անվտանգության առաջին մակարդակ առաջարկենք այն մակարդակը (նկ. 8), որը կարգավորվում է մակաձված $U_t^{(d)}$ մասնավոր ներդրումների շեմային արժեքներով և որպես նպատակային գործառույթ լուծում է հետևյալ խնդիրները.

- ապահովում է E_t հավասարակշիռ կետի հաստատունությունը, որը գնահատվում է հավասարակշիռ հաստատունության γ_t գործակցով,
- հնարավորություն է տալիս ընտրելու հետագա սպառնալիքների կանխման համար այնպիսի այլընտրանքային կանխարգելիչ միջոցներ, որոնք արտահայտվում են հակազդեցության ε_t գործակցով:

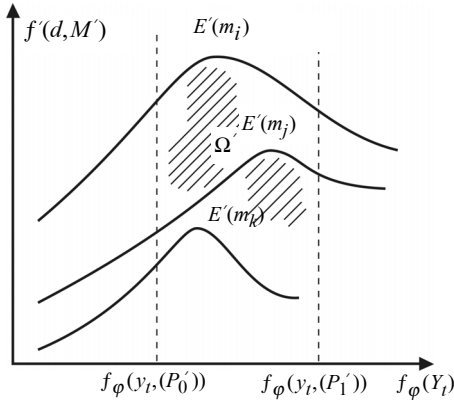

Նկ. 8. Անվտանգության մակարդակների փոխգործության բլոկ-սխեմա

ԱԱՄ-ներին հակազդեցության ճիշտ ռազմավարության իրականացումը հանգեցնում է այն բանին, որ մասնավոր ներդրումներից ստացվող շահույթի մի մասն ուղղվում է անվտանգության գոտու դիմադրողականության մակարդակի բարձրացմանը: Ընդ որում, վերին շեմի գերազանցման դեպքում՝ $U_t^{(d)} > U_p^{(d)}$, հնարավոր է $\{d'_k(t)\}$, ($g=1$) արտաքին աղբյուրների վրա տնտեսական գրոհ, այսինքն՝ $\exists t M_{t+1} \setminus M_t = \{m'_j(t+1)\} \in D_t$:

Դիցուք առկա է Y_t սպառնալիք՝ ուղղված աղբյուրների $M'_t = \{m'_i(t, 0, L_i, \eta_i, s_i, K_i)\}$ բազմությանը, որտեղ, համաձայն $\forall i$ պայմանի, տեղի ունի $0 < s_i < 1$, $K_i = \sum_{(d)} K_d^{(i)}$, այսինքն՝ յուրաքանչյուր աղբյուրում առկա է $s_i L_i$ բաժնեմասային կապիտալ: Մակաձված մասնավոր $U_t^{(d)}$ ներդրումների հետևանքով բաժնեմասային մասնակիցների դաշտը կընդլայնվի, ընդամին նրանց թիվը կարտահայտվի m_i աղբյուրի բնութագրերից կախված $f'(d, m'_i)$ ֆունկցիայով: Մտցնենք

$0 \leq f_{\varphi}(Y_t) \leq 1$ ֆունկցիան, որը բնութագրում է Y_t սպառնալիքի աստիճանը: Չնայած սպառնալիքի աճմանը մինչև $f_{\varphi}(y_t(P'_0))$ արժեքը՝ սնանկացման ռիսկն ավելի փոքր է, քան ներդրումների հաջողության հավանականությունը: Համապատասխանաբար՝ դիտվում է $f'(d, m'_i)$ ֆունկցիայի արժեքների աճում (տես նկ. 9):

Նկ. 9. m_i , m_j և m_k աղբյուրների համար սպառնալիքի աստիճանից բաժնեմասային կապիտալի կողմերի թվի փոփոխման կախումը

m_i , m_j և m_k աղբյուրների համար E' կետում տեղի է ունենում Y_t սպառնալիքի չեզոքացում՝ շնորհիվ հակազդեցության կոլեկտիվ միջոցների: Պետք է ենթադրել, որ կայունության հավասարակշիռ E' կետի հիմնական հատկանիշներից են՝

- դրա հաստատունության ուղիղ կախումը բաժնեմասային կապիտալի կողմերի (բաժնետերերի)՝ $f'(d, M'_i)$ ֆունկցիայով տրվող թվից,
- դրա փոխմիարժեք արտապատկերումը հավասարակշիռ՝ հաստատունության E կետում՝ $E'(m_i) = \varphi_0(E(m_i))$: E' -ի հաստատունությունը ուղղակիորեն կախված է E -ի հաստատունությունից

և համապատասխանում է բաժնեմասային կապիտալի մասնակիցների օպտիմալ թվին. $\Omega' = \varphi'(f'(d, M'))$. Հավասարակշռության խախտումը հանգեցնում է Y_t -ի մեծացմանը, $U_t^{(d)}$ ներդրումների ու $f'(d, M')$ ֆունկցիայի արժեքի նվազմանը: Վերջին հաշվով, աղբյուրը վերահսկվում է՝ $Y_t(f'(d, M')=1)$: Հետևաբար, անվտանգության առաջին մակարդակի հիմնական խնդիրներից է նաև բաժնեմասային կապիտալի մասնակիցների դաշտի լայնքի օպտիմալացումը:

Չի կարելի անվտանգության մակարդակը հասցնել իր ստորին շեմային արժեքներին, քանի որ այդ իրավիճակից դուրս գալու համար անբավարար ռեսուրսների պայմաններում կիրառվում են միջոցներ, որոնց բնորոշ են $C_{ij}(t)$ -ի մեծ արժեքներ, այսինքն՝ կապակցվածության նորմավորված մատրիցի ձևավորումը կարող է կատարվել ըստ $p_n \rightarrow 0$:

Դիցուք $p(C_{ij})$ -ն այն բանի հավանականությունն է, որ հակազդեցությունը կկարողանա չեզոքացնել m_i աղբյուրին ուղղված $f_t(y_t^{(j)})$ սպառնալիքը՝ m_i աղբյուրի ձևավորած միջոցների գործադրմամբ, այսինքն՝ $0 \leq p(C_{ij}) \leq 1$: Որքան մեծ է C_{ij} -ը, այնքան քիչ են ծախսվում միջոցները և մեծ է հակազդեցության արդյունավետությունը, բայց, դրա հետ մեկտեղ, հակազդեցության միջոցը դառնում է ավելի ռիսկային, այսինքն՝ $p(\max C_{ij}) \rightarrow 0$: Պարզաբանենք հետևյալ օրինակով: Դիցուք Y_t սպառնալիքը թշնամի պետության ռազմատենչ կուսակցության՝ իշխանության ձգտող լիդերն է, որին ձեռնադրում է այդ պետության ներքին անկայունությունը, որն արտահայտվում է իր E_d հավասարակշիռ կետի անկայուն-

նությամբ: Y_t արտաքին սպառնալիքը կարող է վերացվել մի որոշ բազմությամբ այլընտրանքային տարբերակների կիրառմամբ: C_n կապակցվածության նորմավորված մատրիցի սահմանափակ արժեքների դեպքում սպառնալիքին հակադեցության համար կարող է ընտրվել Φ_1 տարբերակը: Ընդ որում, ծախսվող միջոցները, որոնք պայմանավորված են այնպիսի աղբյուրներով, ինչպիսիք են բնակչությունը, զենքը, հասարակական կարծիքը, առևտրային գործընկերները, պայմանագրերը և այլն, կարող են կազմել $L_1(t)$: Դիցուք ռեսուրսների գերա-ծախսի հետևանքով հնարավոր է անվտանգության գոտու կորսում: Դրա կանխման համար կապակցվածության մատրիցի նորմավորման ավելի ցածր մակարդակում ընտրվում է Φ_2 այլընտրանքային տարբերակը՝ $L_2(t) \ll L_1(t)$ ծախսերով և հակադեցության $p(\Phi_2) \ll p(\Phi_1)$ ռիսկով: Φ_2 տարբերակը կարող է լինել, օրինակ, հատուկ ծառայությունների կողմից տվյալ առաջնորդին ավտոմթարի միջոցով ֆիզիկապես վերացնելու փորձ: Այս ձեռնարկման ձախողման դեպքում Y_t սպառնալիքը կարող է բազմակի աճել հասարակական կարծիքի փոփոխման, պատժամիջոցների կիրառման և այլ պատճառներով:

Հակադեցության միջոցների օգտագործման օպտիմալ ռազմավարությունը կանխում է կապակցվածության նորմավորված մատրիցի ցածր մակարդակների համար $A^{(p)}(x_t)$ ծայրահեղ շեմային միջոցների ձեռնարկման պայմանների առաջացումը:

$U_t^{(d)} < U_n$ հասնելու դեպքում ակտիվանում է անվտանգության երկրորդ մակարդակը (տես նկ. 8): Հակադեցության միջոցներին աջակցության համար օգտագործվում են դրամական (տարադրամային) պաշարները և այլ ռեսուրսներ: Այդ իրավիճակը բնութագրվում է զգալի տնտեսական լարվածությամբ, որը կառավարության կողմից ժողովրդականություն չվայելող այնպիսի միջոցների ձեռնարկման հետևանք է, ինչպիսիք է, օրինակ, շոկային թերապիան: Բացի Y_t արտաքին սպառնալիքներից, ի հայտ են գալիս և ուժեղանում են նաև Y_t' ներքին սպառնալիքները՝ ապակառուցողական քաղաքական շարժումների, գործադուլների, ուսանողական հուզումների, արժեզրկման և այլ տեսքով: Դրանք կարող են փոխազդել համաձայնաբար և ապակառուցողաբար: Բացի այդ, կարող է էապես աճել Z_t պետական պարտքը:

Անվտանգության երրորդ մակարդակն օգտագործվում է այն դեպքում, երբ $R_t^{(d)} < R_n$, այսինքն՝ երբ պետության ռեսուրսները գրեթե սպառվել են, և որպես սպառնալիքին հակադեցության հիմնական աղբյուր կիրառվում են այն միջոցները, որոնք ստացվում են $M(t)$ աղբյուրների վաճառքից կամ դրանցում իր մասնակցության s բաժնի նվազումից: Դա նշանակում է, որ նվազում է μ_t կառավարելիությունը, և $\Delta X(t) \subset X_t$ միջոցների մի մասն անցնում է արտաքին, թեկուզև՝ բարեկամական, ուժերի վերահսկողության տակ: Անկառավարելի $\Delta X(t)$ միջոցների առկայության հետևանքով մտցնենք ազգային շահերի $k^{(n)}$ ցուցիչը՝ $-1 \leq k^{(n)} \leq 1$, որը բնութագրում է ազդեցության՝ հակազդեցության գնահատումը՝ պետության համար դրանց կարևորության տեսակետից և առաջ է բերում $Y_t'(k^{(n)})$

ներքին սպառնալիքներ: Օգտագործվող միջոցների արդյունավետությունը գնահատենք որպես $k^{(n)}V^{(n)}$, որտեղ $V^{(n)}$ -ը արտացոլում է դրանց կիրառման վերջնական արդյունքը՝ արտահայտված դրամական միավորներով:

Դիցուք որևէ արտաքին բարեկամական ուժ, օգտագործելով $\Delta X'(t)$ ներուժը, իրականացնում է զավթողականություն, որը գնահատվում է որպես $V_B^{(n)}$: Պետության տեսակետից այս գործողությունները բնութագրվում են $k^{(n)}V^{(n)}$ -ով և $k^{(n)} < 0$ -ի դեպքում կարող են ստանալ բացասական արժեքներ: Անվտանգության երրորդ մակարդակին բնորոշ է $Z'_i = \sigma_k(V_B^{(n)})V^{(n)}(1 - k^{(n)})$ պայմանին բավարարող չափով փոխհատուցում տրամադրելու հնարավորությունը: Այստեղ σ_k -ն հարաբերության գործակիցն է՝ $\sigma_k \geq 1$: Հարկ է հաշվի առնել՝ որքան մեծ է $\Delta X'(t)$ -ը և համապատասխանաբար փոքր է μ_i -ը, այնքան փոքր է σ_k -ն, և նույնիսկ բարեկամական ուժերն սկսում են պակաս հաշվի նստել տվյալ պետության հետ:

Պետությունը $\mu_i < \mu_n$ շեմին հասնելու դեպքում կորցնում է իր պաշտպանական բնագծերը: Ընդ որում, հարաբերության գործակցի արժեքն սկսում է փոփոխվել $0 < \sigma_k < 1$ սահմաններում և ստանում է «ողորմության» տեսք: Եթե կառավարությունը փորձում է մնացած ինչ-որ միջոցներ օգտագործելով մեծացնել μ_i -ը, ապա իրեն ենթարկում է $\Delta X'(t)$ -ի կողմից աջակցվող ներքին Y'_i սպառնալիքների հետևանքով տապալված լինելու վտանգի (իշխանության կաթվածահարություն):

Պաշտպանական բնագծերի առկայության դեպքում հարևան պետությունների հետ հարաբերությունները կառուցվում են հիմնականում փոխշահավետության հիմքի և ներդրումներում բաժնեմասային մասնակցության վրա: Անվտանգության գոտիների կորուստը կարող է փոխել «խաղի կանոնները», ինչի հետևանքով աղբյուրների անմիջական զավթումը կդառնա ավելի շահավետ:

МАТЕМАТИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ БЕЗОПАСНОСТИ

МОДЕЛЬ ОЦЕНКИ, ПРОГНОЗИРОВАНИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГРОЗАМ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ГОСУДАРСТВА

*К. Р. МУРАДЯН, полковник, начальник Войск связи ВС РА—начальник
Управления связи и АСУ ВС РА, А. Г. ГЕВОРКЯН, подполковник, начальник Отдела
АСУ ВС РА, А. А. МУРАДЯН, подполковник, кандидат технических наук,
начальник Отделения программирования Отдела АСУ*

РЕЗЮМЕ

Предлагается модель оценки, прогнозирования и противодействия угроз национальной безопасности (УНБ), которая даст возможность исследовать условия и меры по нейтрализации угроз в плане анализа многомерных факторов, обусловленных наличием внешних сил, внутренних ресурсов и сопутствующих обстоятельств. В основе модели

лежит анализ динамики колебаний равновесной точки. Устойчивость ее колебаний, оцениваемая разницей углов, образованных касательными в точке пересечения соответствующих кривых, определяет характер противостояния и вероятность появления повторных дестабилизирующих циклов угроз. Посредством совокупности матриц, задающих и связывающих между собой множество угроз и мер по их предотвращению, а также предлагаемого алгоритма выборки и считывания многомерных отношений решается задача выбора оптимальной стратегии противодействия УНБ с минимизацией затрат, при которых обеспечивается устойчивый, регулируемый и прогнозируемый характер колебаний равновесной точки противодействия.

MATHEMATICAL MODELING OF SECURITY

THE MODEL OF ASSESSING, FORECASTING AND COUNTERACTING THE THREATS TO THE STATE'S NATIONAL SECURITY

K. R. MURADYAN, Colonel, Head of the Communications Troops of the RA Armed Forces—Head of the Directorate of the Communications and ACS of the RA Armed Forces, A. G. GEVORKYAN, Lieutenant-Colonel, Head of the ACS Department of the RA Armed Forces, A. A. MURADYAN, Lieutenant-Colonel, PhD in Technical Sciences, Head of the Branch of Programming of the ACS Department of the RA Armed Forces

SUMMARY

A model of assessing, forecasting and counteracting the threats to national security (TNS) is proposed which gives an opportunity to study the conditions and measures for neutralizing threats in terms of the analysis of multidimensional factors conditioned by the available external forces, internal resources and concomitants. The analysis of oscillation dynamics of an equilibrium point underlies this model. The stability of its oscillations assessed by the difference of angles formed by the tangents at the point of intersection of the corresponding curves determines the nature of opposition and the probability of emergence of repeated destabilizing cycles of threats. The problem of choosing the optimal strategy to counteract the TNS while minimizing the costs ensuring stable, regulated and predictable nature of the oscillations of an equilibrium point of counteraction is solved through a set of matrices defining and linking the majority of threats and measures for their prevention, as well as the proposed algorithm of sampling and reading of multidimensional relations.

**«ՁՈՂԻ ԿԵՐՊԱՐԸ»՝ ՈՐՊԵՍ ԱԳՐԲԵՋԱՆԻ
ՔԱՐՈՉՉՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾԻՔ ԳԱՐԱԲԱՂՅԱՆ
ՀԱԿԱՍՏԱՐՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՏԵՔՍՏՈՒՄ**

Է. Բ. ԱԹԱՆԵՍՅԱՆ, սասիրանյ, ՀՀ հայրուկ հանձնարարություններով
դեսպանի գրասենյակի պատասխանատու*

Ղարաբաղյան հակամարտության հարցում ադրբեջանական քարոզչության առանցքային բովանդակային տեղաշարժն ու դրանից բխող մարտավարական վերաձևակերպումները պայմանավորված են «գոյի գաղափարի» նկատմամբ պաշտոնական Բաքվի կողմից ցուցաբերվող վերաբերմունքի կտրուկ փոփոխությամբ: Ինչպես հայտնի է, տեղեկատվական-քարոզչական առումով Ղարաբաղյան հակամարտության սկզբնական փուլն անցավ հայկական կողմի համար ավելի բարենպաստ պայմաններում: Օգտվելով Կրեմլի հռչակած ազատականացման և վերակառուցման ուղեգծից՝ ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչությունը վերստին հանդես եկավ ստալինյան ազգային քաղաքականության վերանայման և պատմական արդարության վերականգնման պահանջով:

Դրան հետևած իրադարձություններն ու ադրբեջանահայության դեմ ծայր առած բռնությունը միջազգային տարբեր հասարակական-քաղաքական շրջաններում ամրապնդեցին հայության՝ որպես խորհրդային բռնապետությանը ձեռնոց նետած և պատմական արդարության վերականգնման համար պայքարի ելած փոքր ազգի վարկը:

Հայանպաստ տրամադրություններն ավելի լայն դրսևորումներ ստացան 1989 թ.՝ Հայաստանի հյուսիսարևելյան շրջաններում տեղի ունեցած ավերիչ երկրաշարժից հետո, երբ հանրապետության տարածքի շուրջ 40 %-ը վերածվեց աղետի գոտու, որի վերականգնման ծրագրերը մեծապես կախված էին թե՛ արտաքին ֆինանսավորումից, թե՛ Ադրբեջանի տարածքով կատարվող արտաքին բեռնափոխադրումներից¹:

1980-ական թվականների վերջին և 1990-ական թվականների սկզբին միջազգային քաղաքական-տեղեկատվական դաշտում օգտագործվող «բազմա-

* Հեղինակը 1999–2007 թթ. տարբեր պաշտոններ է զբաղեցրել ԼՂՀ Նախագահի աշխատակազմում, 2007–2009 թթ. եղել է ԼՂՀ արտաքին գործերի նախարարի տեղակալ:

¹ Տես «16 лет назад в Армении произошло землетрясение, унесшее жизни 25 тысяч человек». РИА «Новости», 7 декабря 2005 г. (<http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0183/panorm01.php#1>):

չարչար հայ ժողովուրդ» ձևակերպումն ընկալվում էր ոչ միայն և ոչ այնքան որպես հայության դաժան անցյալով պայմանավորված քարոզչական կլիշե, որքան Սպիտակի երկրաշարժի, ինչպես նաև Սունգախթում և այլուր տեղի ունեցած հայկական ջարդերի պատկերների ու պատմությունների հետևանք: Հակառակ միջազգային հանրության սպասումների՝ հայկական կողմի քաղաքակիրթ հարցադրումներին Բաքվի իշխանությունները Կրեմլի թողությունները պատասխանեցին սադրանքներով և աղբբեջանահայության նկատմամբ դաժան զանգվածային բռնություններով: Ոտնահարելով հայության մարդկային և քաղաքացիական տարրական իրավունքները՝ Բաքուն հիմնախնդիրը հետևողականորեն որակում էր իբրև «դրսի հակախորհրդային ուժերի» և «վերակառուցման ներքին ընդդիմախոսների» կողմից հրահրված ազգամիջյան բախումների և կրոնական անհանդուրժողության փորձ: Այդպիսով Բաքուն ձգտում էր իրեն վերապահել այդ ուժերի դեմ ամենայն խստությամբ պայքարելու իրավունքը՝ հանդես գալով ոչ թե իր, այլ ավելի մեծ, տվյալ պարագայում՝ խորհրդային, հասարակարգի շահերի «նվիրյալ պաշտպանի» դիրքերից:

Նման գործելակերպը լինելու էր աղբբեջանական արտաքին քաղաքական ու քարոզչական ձեռագիրը նաև հետագայում՝ մի շարք աշխարհաքաղաքական փոփոխություններից հետո: Աղբբեջանական քարոզչությունը 1980-ականների վերջերին ներքին սպառնալից համար որդեգրեց Հայկական հարցի վերաբերյալ ձևավորված թուրքական քարոզչության ավանդական «պետություն–անշնորհակալ փոքրասանություն» մոտեցումը, որից բխում էր, որ «աղբբեջանցիների հացը ուտող» հայերը սադրանքներ են հրահրում «իրենց հյուրընկալված» երկրի դեմ՝ հույս ունենալով «Աղբբեջանի թշնամիների օգնությամբ կյանքի կոչել «Մեծ Հայաստան» ստեղծելու իրենց վաղեմի տարածքային նկրտումները»²: Կենցաղային ընկալման մակարդակով լայն տարածում ստացավ «մագոլխիստ հայեր» արտահայտությունը, որը, հավասարեցնելով զոհերին և դահիճներին, իբր նպատակ ուներ բացահայտելու ԱդրխՄՀ-ում հայերի դեմ սանձազերծված զանգվածային բռնությունների և կամայականությունների «իրական» կազմակերպիչներին:

Խորհրդային օրինականության պահապանի դիրքերից հանդես գալու քաղաքական ուղեգիծը վերանայվեց, երբ Խորհրդային Միության փլուզումը, Ղարաբաղյան ճակատում աղբբեջանական զինուժի կրած պարտություններն ու ներքաղաքական անկայունությունն ստիպեցին Բաքվին իր իսկ քարոզչության հայեցակարգային մոտեցումները հարմարեցնել առկա քաղաքական իրողություններին:

1993 թ. Աղբբեջանում ստեղծված բարդ քաղաքական իրավիճակի և ռազմաճակատում անբարենպաստ զարգացումների պայմաններում Հեյդար Ալիևի վարչակազմը դիմեց «զոհի կերպարի քարոզչությանը»: Շրջադարձային փոփոխությամբ փաստորեն արձանագրվում էր, որ.

1. ռազմական գործողություններ սանձազերծած Բաքվին այդպես էլ չհաջող-

² Տես, օրինակ, «Опальный лучший футболист Армении, или Какое отношение имеет «Нефтьчи» к «геноциду армян?» 13.01.2010 (<http://ru.trend.az/life/sitylife/1617362.htm>):

վեց արտաքին և ներքին քաղաքական հարթակներում ձևավորել համապատասխան տեղեկատվական, քաղաքական և ռազմաքաղաքական ներուժ՝ ՀՀ-ի և ԼՂՀ-ի հետ ռազմաքաղաքական մրցակցությունում հաղթելու համար,

2. նորաստեղծ և դեռևս չկայացած ադրբեջանական պետականությունն ի վիճակի չէր ապահովելու Ղարաբաղյան հիմնախնդրի լուծումն ուժային եղանակով,

3. ի տարբերություն հստակ շարժառիթավորում ունեցող հայկական հասարակությունից, Ադրբեջանի բնակչության ճնշող մեծամասնության համար Ղարաբաղյան հակամարտությունը այդպես էլ չդարձավ «հայրենական պատերազմ»: Ավելին. բազմազգ ադրբեջանական հասարակությունում, որը գրկվել էր էթնոքաղաքական իրողություններն արտացոլող միասնական գաղափարախոսական հենքից, հետզհետե ուժեղանում էին կենտրոնաձիգ մղումները, հատկապես՝ ավարների, լեզգիների և թալիշների շրջանում:

4. 1993 թ. ամռան սկզբներին ակտիվ քաղաքականության ասպարեզ վերադարձած և նույն թվականի հոկտեմբերի 3-ին Ադրբեջանի նախագահ ընտրված Հեյդար Ալիևին չհաջողվեց բեկում մտցնել պատերազմում, ավելին՝ նրա օրոք արձանագրված մարդկային և տարածքային կորուստները շատ ավելի մեծ էին, քան Այազ Մութալիբովի և Աբուլֆազ Էլչիբեյի նախագահության ընթացքում ունեցած կորուստները: Ռազմական գործողությունները շարունակելն արդեն լրջորեն վտանգում էր հենց իր՝ Հեյդար Ալիևի իշխանության կայունությունը:

1994 թ. մայիսի 12-ին զինադադար կնքելով՝ Ադրբեջանը, փաստորեն, ամրագրեց Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը գոնե տեսանելի ապագայում ուժային մեթոդներով լուծելուց հրաժարվելու իր պատրաստակամությունը: Ռազմական գործողություններին հետևած վերաիմաստավորումն ուներ ներքաղաքական «աստառ» և մասնակի բնույթ³, քանի որ միտված էր քննադատելու ոչ թե ռազմական եղանակով քաղաքական խնդիր լուծելու գործելաոճը, այլ նախորդ իշխանությունների ոչ պատշաճ նախապատրաստվածությունը ռազմական գործողություններին: Ըստ Ադրբեջանում ընդունված պաշտոնական վարկածի՝ «բանակաշինության ոլորտում իրականացված սխալ քաղաքականության հետևանքով» ադրբեջանական Ձինված ուժերը «ձախողվեցին», ինչի հետևանքով «հայերը զավթեցին ադրբեջանական տարածքների 20 %-ը, ավելի քան մեկ միլիոն մարդ դարձավ անօթևան, և մի քանի տասնյակ հազարը զոհվեցին»⁴: Ըստ հիշյալ վարկածի՝ իրավիճակը փոխվեց միայն Հեյդար Ալիևի իշխանության վերադառնալուց հետո՝ 1993 թ., երբ թափ առավ բանակաշինությունը և «համապատասխան պայման-

³ Ամերիկյան «Բոստոն Գլոբ» («The Boston Globe») հանդեսի վկայությամբ՝ «պատերազմական գործողությունների ամբողջ ընթացքում Ադրբեջանում գործող և ոչ մի քաղաքական կազմակերպություն իր ձայնը չբարձրացրեց հակամարտության խաղաղ կարգավորման օգտին, մինչդեռ թե՛ Ադրբեջանի նախագահ Հեյդար Ալիևը, թե՛ ընդդիմության ղեկավարները պնդում էին Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության ռազմական լուծման անհրաժեշտությունը» (տես «The Boston Globe», June 21, 1993):

⁴ Հեյդար Ալիևի պաշտոնական կայքէջ (http://www.heydar-aliyev.org/index_ru.jsp):

ներ ստեղծվեցին բանակում իրավիճակը դրական հունով զարգացնելու համար»⁵:

Այսինքն. մի կողմ դնելով հակամարտության արմատներն ու կենտրոնանալով իր իսկ անհաջողությունների պատճառների և պատերազմի հետևանքների վրա՝ Բաքվի նոր վարչակազմն ուրվագծեց տեղեկատվական-քաղաքական դաշտում իր հետագա անելիքների ռազմավարությունը, որում Ադրբեջանին վերապահված էր արևմտյան հասարակական-քաղաքական շրջանների համար հասկանալի «գոհի կերպարը»:

Որպես այդպիսին՝ «գոհի կերպարը» նոր երևույթ չէր ադրբեջանական քաղաքական-քարոզչական մտքի համար, այն մասնակիորեն շահարկվել էր Ղարաբաղյան հակամարտության մի շարք դրվագներում: Քարոզչական առումով դրանցից ամենահղվածն ու արդյունավետը, թերևս, հայկական ջարդերից հետո՝ 1990 թվականի հունվարի 20-ին, խորհրդային բանակի Բաքու մտնելու հետ կապված իրադարձություններն էին: «Խորհրդային բռնապետության դեմ Ադրբեջանի ազգային-ազատագրական պայքարի» առասպելը լիարժեք կերպով շրջանառության մեջ դրվեց միայն ԽՄԷՄ պահպանման հարցով 1991 թվականի մարտի 17-ի հանրաքվեին ադրբեջանցիների ակտիվ մասնակցությունից և նույն թվականի փետրվար-մայիս ամիսներին Մոսկվայի հետ համատեղ իրականացված «Կոլցո» օպերացիայից հետո՝ «Ադրբեջանի անկախության համար շահիրությանը» հաղորդելով ներկայիս գաղափարախոսական արժեքը:

Որպես «գոհի կերպարի» կիրառման այլ դրվագներ, մասնավորապես, հիշատակվում են 1988 թ. փետրվարյան ջարդերի նախօրեին Սումգայիթում այսպես կոչված «ադրբեջանցի փախստականների» հայտնվելը, հակամարտության հետևանքով Հայաստանից ադրբեջանցիների արտագաղթը, իբր Հայաստանում սպանված 215 (կամ 216) ադրբեջանցիների ցուցակը, Խոջալուի իրադարձությունները, ռազմական գործողությունների ընթացքում ԼՂՀ տարածքը լքած ադրբեջանցիների գործոնը և այլն: ՌՖՆՆԱ-ով որոշակի քարոզչական ներուժ՝ դրանք, այնուամենայնիվ, հայ-ադրբեջանական ռազմական հակամարտության կողմերից ընդամենը մեկին առնչվող և որոշակի շեշտադրումներ ստացած դրվագներ էին, որոնք բխում էին բուն ռազմական գործողությունների դինամիկայից և ամբողջությամբ համապատասխանում էին հենց Ադրբեջանի կողմից «ազգամիջյան պատերազմ» հորջորջված երևույթի մասին միջինացված պատկերացումներին:

Հակամարտությունը փոխադարձ զիջումների հիման վրա կարգավորելու հեռանկարից խուսափող Բաքուն գնաց հիմնախնդրի բարդացման՝ այն քաղաքական և ժամանակագրական ավելի լայն շրջանակների մեջ դնելու ճանապարհ:

⁵ Նույն տեղում: Նախորդ իշխանությունների վարած քարոզչության ցայտուն նմուշ է 1992 թ. հոկտեմբերին Ադրբեջանի բանակի ստեղծման տարեդարձի կապակցությամբ անցկացված գորահանդեսն ու ռուսաստանյան «Կոմերսանտ» («Коммерсантъ») հանդեսի հետևյալ հրապարակումը. «Հանրապետության զինված ուժեր ստեղծելու մասին որոշումը նախագահ Այազ Մուրադիբեկովը Ժողովրդական ճակատի ճնշման ներքո ընդունել էր 1991 թ. հոկտեմբերի 9-ին: ...Գործնականում զինված ուժերի ստեղծումն սկսվել է 1992 թվականին՝ Ժողովրդական ճակատի և նախագահ Աբուլֆազ Էլչիբեյի իշխանության գալուց հետո» (տես *Игорь Шеголев*. Армия отпраздновала первую годовщину создания. «Коммерсантъ», 10 октября 1992 г.):

հով: Պրորբեմը պահանջում էր անցած պատերազմի հետևանքով երկրի առջև ծառայած խնդիրները և պատմական իրողությունների աղբրեջանական տարբերակը միասնական գաղափարախոսական հենքի վրա միավորող համապարփակ հայեցակարգ, որը երկարաժամկետ հեռանկարում հնարավորություն տար պարտության մասին խոսելով գնալու դեպի հաղթանակ: Ինքնորոշման խնդիրը որպես միջազգային իրավունքի երկու ճանաչված սուբյեկտների միջև տարածքային վեճ ներկայացնելու ռազմավարություն որդեգրելով՝ Բաքուն ձգտում էր արտաքին աշխարհին համոզել, թե Ադրբեջանը հերթական անգամ ենթարկվել էր Հայաստանի զինված ուժերի դեմ, որի հիմքում պատմական աղբրեջանական հողերի նկատմամբ հայության վաղեմի տարածքային նկրտումներն են:

Հակամարտության էությունը, ձևաչափն ու պատճառահետևանքային տրամաբանությունը աղավաղող այս բանաձևը ժամանակի ընթացքում ստացավ նաև պետաիրավական ամրագրում: Այսպես, Ադրբեջանի նախագահի կողմից 1998 թ. մարտի 26-ին ընդունված և յուրաքանչյուր տարվա մարտի 31-ը աղբրեջանցիների ցեղասպանության զոհերի հիշատակի օր հռչակող հրամանագրում բացահայտորեն ամրագրված էր, որ Հայաստանը՝ որպես պետություն ստեղծվել է «պատմական աղբրեջանական տարածքում», աղբրեջանցիների տեղահանման հետևանքով, և որ «աղբրեջանական տարածքների գավթման անբաժանելի մասն էր ցեղասպանության քաղաքականությունը»⁶: «Ցեղասպանագործ» հայերի մասին թեզը հետագայում իր պատմաքաղաքական «ամրագրումն» ստացավ լեռնական հրեաների նկատմամբ իբր հայերի կողմից իրագործված ցեղասպանության պնդումներով, երբ 20-րդ դարի սկզբին զանգվածային կոտորածի ենթարկված հայերի դիակները ներկայացվում են որպես հրեաների դիակներ⁷:

Նշված փաստաթղթում որպես հայերի կողմից կատարված ոճրագործություններ են որակվում, մասնավորապես, 1905–1907 թթ. հայ-թաթարական բախումները, 1918 թ. Բաքվի մուսավաթական ապստամբության ճնշումը, 1948–1953 թթ. Հայաստանի աղբրեջանական բնակչության մի մասին Կուր–Արաքսյան դաշտավայր տեղափոխելու վերաբերյալ ԽՍՀՄ Սինիստրների խորհրդի 1947 թ. որոշումը, 1992 թ. Խոջալուի գրավումը ԼՂՀ ՋՈՒ-ի կողմից⁸:

Ըստ աղբրեջանական աղբյուրների և, մասնավորապես, նախագահ Հ. Ալիևի ազգային խնդիրներով պետական խորհրդական Հիդյաթ Օրուջևի՝ «20-րդ դարում հայերի կողմից աղբրեջանցիների նկատմամբ իրականացված ցեղասպանությունների հետևանքով զոհվել է մոտ 2,5 մլն աղբրեջանցի»⁹:

⁶ Հրամանագրի տեքստն ամբողջությամբ տես «Государственная комиссия по делам военнопленных, заложников и без вести пропавших граждан» կայքէջում (<http://www.human.gov.az/?sehife=etrafli&dil=ru&sid=MTMyMjMzMTA4MTMyNjE1Mw==>):

⁷ Տես Հ. Ս. Քրսևիջյան, Անվտանգության քաղաքագիտական պրոբլեմներ. ԽՍՀՄ վերակառուցում–Վարաբադ, Հայաստան, Անդրկովկաս–Աֆղանստան: Ե., 2009, էջ 371–372:

⁸ Տես «Государственная комиссия по делам военнопленных, заложников и без вести пропавших граждан» կայքէջը:

⁹ Thomas De Waal. Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. New York, 2003, P. 97.

Այսպիսով՝ Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը աղբրեջանական հանրության առջև կերպափոխվում էր որակապես նոր և ավելի բարդ՝ «պատմական աղբրեջանական տարածքների հիմնախնդրի», որի լուծումը, բնականաբար, պահանջելու էր ավելի մեծ ջանքեր, ներուժ և ժամանակ: Կիրառական քաղաքականության առումով Ղարաբաղյան խնդրի բաղձալի լուծումը, փաստորեն, հանվում էր իշխանության եկած վարչակարգի անմիջական պատասխանատվության ոլորտից և թողնվում աղբրեջանցիների սերունդներին: Միևնույն ժամանակ, փորձ էր արվում ցեղասպանության գաղափարը դարձնելու աղբրեջանական ինքնության և աշխարհընկալման կարևոր մի տարր, ընդամին հիմնական շեշտը դրվում էր Խոջալուի՝ իբրև հայերի կողմից իրականացվող ոճրագործ քաղաքականության նորօրյա ցայտուն օրինակի վրա¹⁰:

Քարոզչության ոլորտում կատարվող սկզբունքային փոփոխությունները կատարվում էին արտաքին քաղաքականության ոլորտում ձեռնարկվող համապատասխան քայլերին զուգահեռ: Չիրաժարվելով երրորդ ուժի օգնությամբ Ղարաբաղյան հակամարտության իր համար բարենպաստ լուծում ապահովելու ավանդական գործելաոճից՝ Աղբրեջանը Հեյդար Ալիևի օրոք, գոնե ժամանակավորապես, հրաժարվեց իր նախորդների քաղաքական մոդելներից: Աբուֆազ Էլ-չիբեյի հակառուսական քաղաքական-քարոզչական ուղեգծից հետո Բաքուն որոշակի քայլեր ձեռնարկեց Ռուսաստանի հետ մերձենալու ուղղությամբ և 1994 թ. սեպտեմբերի 20-ի Միլի մեջլիսի որոշմամբ անգամ անդամակցեց ԱԳՀ-ին: Միևնույն ժամանակ, Բաքուն սկզբունքորեն մերժեց Ղարաբաղյան կարգավորման գործում հատուկ դերակատարություն ունենալու և տարածաշրջանում հիմնականում ռուսաստանյան խաղաղապահներ տեղակայելու Մոսկվայի գաղափարը¹¹:

Այդ ամենի հետևանքով Հեյդար Ալիևը միջազգային նախաբանային կոնսուրգիումի հետ կնքեց այսպես կոչված «դարի պայմանագիրը»՝ թե՛ ՌԳ, թե՛ Արևմուտքի և, առաջին հերթին՝ ԱՄՆ-ի հետ հարաբերություններում պահպանելով որոշակի ազատություն և հույս ունենալով Ղարաբաղյան հիմնախնդիրը դարձնել գերտերությունների հետ քաղաքական առուծախի առարկա:

«Ձոռի կերպարի» խնդիրն իր յուրահատուկ զարգացումն ստացավ աղբրեջանա-թուրքական հարաբերությունների համատեքստում: Թուրքմենստանի նախկին նախագահ Սաֆարմուրադ Նիյազովից ընդօրինակած «մեկ ազգ–մեկ պետություն» բանաձևն¹² առաջարկելով իբրև Թուրքիայի հետ հարաբերությունների սկզբունք՝ Բաքուն փաստորեն Անկարայի պետական-քաղաքական շրջանների վրա դրեց իր «ոտնահարված իրավունքների» վերականգնման բեռի մի մասը՝ եռանդով լծվելով Հայոց ցեղասպանության հերքման գործըն-

¹⁰ Այդ մասին ավելի հանգամանորեն տես *Г. Котанджян. О некоторых особенностях азербайджанской этнополитики. Ук. соч., сс. 397—411:*

¹¹ Տես *Эльчин Ахмедов. Армяно-азербайджанский конфликт и ОБСЕ. «Военное знание», ноябрь—декабрь 1998 г., изд. 5 (34), сс. 94—95:*

¹² Տես *Левон Мелик-Шахназарян. Один народ—два экспансионистских государства. «Голос Армении», 17 марта 2009 г.:*

թացին¹³: Ընդհանուր առմամբ, առաջարկվող ուղեգիծը գաղափարախոսական առումով ավելի քան համահունչ էր Ադրբեջանի և Թուրքիայի ազգայնական-պանթյուրքական ուժերի հայեցակարգային մոտեցումներին, ինչը երաշխավորում էր նրանց բարյացակամությունը Ադրբեջանի նոր իշխանությունների նկատմամբ: Այդպիսով Ադրբեջանն ստացավ ոչ միայն Թուրքիայի տեղեկատվական-քաղաքական ներուժն իր ծրագրերում օգտագործելու հնարավորություն, այլև որոշակի գործուն լծակներ՝ հետագայում թուրք-հայկական հարաբերությունների կարգավորման գործընթացի վրա ազդելու համար:

Նույն տրամաբանությամբ Ադրբեջանը կառուցեց նաև հարաբերությունները իսլամական աշխարհի և, մասնավորապես, «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության (ԻԿԿ) հետ: Բաքվի ակտիվ ջանքերի շնորհիվ ԻԿԿ-ն Ղարաբաղյան հակամարտության վերաբերյալ Հայաստանին դատապարտող իր առաջին բանաձևերն ընդունեց դեռ 1992 թ. հունիսի 18-ին, ապա՝ 1994 թ. սեպտեմբերի 7–9-ը: Հետագայում կազմակերպության օրակարգում «ղարաբաղյան» բանաձևերն ու հատուկ անդրադարձներն ստացան պարբերական բնույթ: Այսպես, 2010 թ. մայիսին Գուշանբեում կայացած ԻԿԿ անդամ պետությունների արտաքին գործերի նախարարների խորհրդի 37-րդ նստաշրջանն ընդունեց Ղարաբաղյան հիմնախնդրին վերաբերող երեք բանաձև, որոնցում կազմակերպությունը ՀՀ-ն որակում էր իբրև «գավթիչ», իսլամական երկրներին և հաստատություններին կոչ անում ֆինանսական և տնտեսական աջակցություն ցուցաբերել Ադրբեջանին, ինչպես նաև դատապարտեց «ադրբեջանական տարածքներում պատմական իսլամական հուշակոթողների կործանումը հայկական ագրեսիայի հետևանքով»¹⁴:

«Ջոհի կերպարի» խաղարկմանը յուրահատուկ հնչողություն տվեցին նաև իսլամական դավանաբանական դրույթներով քողարկված ծավալապաշտական շեշտադրումները: Այսպես, 1998 թ. վերջերին Բաքվում կայացած «Իսլամական քաղաքակրթությունը Կովկասում» միջազգային գիտաժողովում արված իր ելույթում Հեյդար Ալիևը մասնավորապես նշեց. «Այժմ Հայաստան կոչվող տարածքը՝ Արևմտյան Ադրբեջանը, այն է՝ Էրիվանի, Գեյչալի, Չանգիբասարի և Չանգեզուրի շրջանները (մահալները), դրանք բոլորը ադրբեջանցիների, մամեդականների բնակության շրջաններ էին... Ցավոք, մահմեդականները քշված են այդ տարածքներից: ...Չեմ կարծում, թե այդ տարածքներում իսլամն ընդմիշտ է ջնջվել: Իսլամը կրկին վերադառնալու է այնտեղ, որտեղ եղել է: Ես դրան հավատում եմ: Ես հավատում եմ, որ այդ տարածքների տերերը՝ մահմեդականները, այնտեղ կվերադառնան: Այդ իսկ պատճառով տվյալ տարածքները երբեք չի կարելի ջնջել իսլամի քարտեզից»¹⁵:

¹³ Տես, օրինակ, «Октай Асадов: «Проблема Турции—проблема Азербайджана, проблема Азербайджана—проблема Турции»». «1News.Az», 24.04.2010 (<http://www.1news.az/politics/20100424113754847.html>):

¹⁴ «Министры иностранных дел ОИК приняли три резолюции по Нагорному Карабаху». «Trend.az», 19.05.2010:

¹⁵ «Выступление Г. Алиева перед участниками международного симпозиума

Հետագա տարիներին պաշտոնական Բաքուն ապահովեց «գոհի կերպարի» իրավաքաղաքական ամրագրման ավելի լայն շրջան՝ փորձելով համապատասխան ձևակերպումներ անցկացնել միջազգային կառավարական (ՄԱԿ, ԵԽԽՎ, ՆԱՏՕ) և ոչ կառավարական կազմակերպությունների միջոցով: Հատուկ նշանակություն էր տրվում այսպես կոչված «Խոջալուի ցեղասպանության» իրողությունը միջազգային և ներքին լսարաններին ներկայացնելու խնդրին: Համալիր քաղաքականության շրջանակներում 2003 թ. դեկտեմբերի 18-ին «Հայաստանի ՁՈՒ-ի կողմից ադրբեջանական ժողովրդի դեմ գործած հանցագործությունների հետաքննման և իրավական գնահատական տալու նպատակով»¹⁶ Ադրբեջանում ստեղծվեց հատուկ քննչական խումբ, որի կազմում ընդգրկվեցին ԱդրՀ Գլխավոր դատախազության, ՆԳՆ և ԱԱՆ-ի ներկայացուցիչներ: 2005 թ. մայիսի 5-ին քրեական գործը հանձնվեց Ադրբեջանի Հանրապետության զինվորական դատախազության վարույթ: Գործում որպես ցեղասպանության հանցակազմ պարունակող են որակվում նաև Մարտունու շրջանի Կարադաղլու գյուղի ազատագրմանն առնչվող իրադարձությունները¹⁷:

Դրա հետ մեկտեղ պաշտոնական Բաքուն չիրաժարվեց տեղեկատվական պատերազմում նախկինում բազմիցս փորձարկված իր քարոզչական հնարներից, այդ թվում՝ միջազգային քաղաքական իրադրությամբ պայմանավորված հարցադրումները Ղարաբաղյան հիմնախնդրի վրա տարածելու փորձերից: Այսպես. վերջին մեկ և կես տասնամյակների աշխարհաքաղաքական զարգացումներին զուգահեռաբար Ադրբեջանը պարբերաբար բարձրաձայնել է «Լեռնային Ղարաբաղին խաղաղության պարտադրման», «Լեռնային Ղարաբաղում օրինականության վերականգնման և ահաբեկչական ենթակառուցվածքների ոչնչացման» անհրաժեշտության մասին: Նույն ուղեգծի շրջանակներում ԼՂՀ տարածքը բազմիցս հողովվել է միջազգային հանրության օրակարգում հայտնված մի շարք բացասական երևույթների համատեքստում. «զանգվածային ոչնչացման զենքի լաբորատորիաներ», «միջուկային նյութերի դամբարանադաշտեր», «թմրանյութերի անօրինական շրջանառություն», «մարդավաճառություն», «մարդկային օրգանների անօրինական վաճառք», «փողերի լվացում», «մարդու իրավունքների զանգվածային ռոտահարում», «պատմամշակութային արժեքների ոչնչացում», «հրկիզումներ և բնապահպանական ահաբեկչություն», մինչև անգամ՝ «աջակցություն Զրդական բանվորական կուսակցությանը» և «համագործակցություն ծայրահեղական իսլամական կազմակերպությունների, այդ թվում՝ «Ալ-Քաիդայի», հետ»:

«Ձոնի կերպարի» հետևողական կիրառումը ներքին հակասություններ պարունակող, պատմական, քաղաքական և իրավական թույլ հիմնավորումներ ունե-

«Исламская цивилизация на Кавказе». «Бакинский рабочий», 15 декабря 1998 г.

¹⁶ «В связи с учиненными в Ходжалы и Гарадаглы трагедиями против армян возбуждено уголовное дело по статье «геноцид». 4 августа 2005 г. (<http://www.day.az/print/news/politics/28989.html>).

¹⁷ Տես նույն տեղում:

ցող և քարոզչական հնարների և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների լայն կիրառմանն ապավինող Ադրբեջանին հնարավորություն էր ընձեռում քարոզչական դաշտում հասնելու որոշակի հաջողությունների: Այսպես, ռուսաստանյան քաղաքագետ Ս. Մարկեդոնովի գնահատմամբ հետխորհրդային Ադրբեջանին «զոհի կերպարի» օգնությամբ հաջողվեց հիմնականում ձերբազատվել Սումգայիթի և Բաքվի ջարդերը հրահրած երկրի համբավից, ինչպես նաև Ղարաբաղյան հակամարտությունը ներկայացնել իբրև ավելի բարդ խնդիր, քան «հայ ժողովրդավարների» պայքարը «ադրբեջանցի ազգայնական-կոմունիստների» դեմ¹⁸:

Նշված կողմնակի ահազանգերը խիստ մտահոգիչ են հատկապես այսօր՝ Ադրբեջանի ներկայիս նախագահ Իլիամ Ալիևի կողմից պարբերաբար հնչեցվող ռազմատենչ հայտարարությունների ֆոնի վրա: Փաստորեն, Բաքվի հետևողական քարոզչական հարցադրումների միջոցով միջազգային հանրության լայն շրջանների համար հետզհետե ավելի «հասկանալի» է դառնում ռազմական գործողությունների հնարավոր վերսկսումը՝ ստանալով երկար սպասված արդարությունը օր առաջ վերականգնել ցանկացող «զոհի» անբակտեի իրավունքի երանգավորումներ:

¹⁸ Sbu Сергей Маркедонов. Кавказский «плачущий мужчина»? «АПН Казахстана. Проект Института национальной стратегии», 31.03.2006 (<http://www.apn.kz/publications/print286.htm>):

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

«ОБРАЗ ЖЕРТВЫ»

КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДЫ АЗЕРБАЙДЖАНА В КОНТЕКСТЕ КАРАБАХСКОГО КОНФЛИКТА

Э. Б. АТАНЕСЯН, *ответственный канцелярии посла РА по особым поручениям*

РЕЗЮМЕ

На начальных этапах возникновения Карабахской проблемы азербайджанская сторона в отношении мирных политических требований армянского населения Нагорного Карабаха демонстративно выступала с позиций необходимости «восстановления в НК социалистической законности», пытаясь придать проводимой ею репрессивной политике выдавливания армянского элемента видимость борьбы с происками противников коммунистического строя и перестройки. Изменение геополитических реалий в регионе Южного Кавказа вследствие распада Советского Союза и провала военно-силовых методов решения Карабахской проблемы заставило официальный Баку в корне пересмотреть свои базовые постулаты антиармянской пропаганды. Прежде всего речь идет о взятии на вооружение «образа жертвы» с акцентированием односторонних последствий конфликта с целью обеспечения Азербайджану симпатий международного

сообщества уже после установления режима прекращения огня. В рамках поставленной задачи Азербайджан за прошедшие годы разработал и запустил в политико-информационный оборот ряд концептуальных установок, призванных не только подменить суть Карабахской проблемы, но и создать соответствующий информационный фон для предъявления Республике Армения как обвинений в «осуществлении геноцида азербайджанцев», так и территориальных претензий в целях оправдания возможного возобновления военных действий.

Данное обстоятельство требует от РА и НКР активизации усилий по нейтрализации далеко идущих планов азербайджанской пропаганды.

INFORMATION SECURITY

«THE IMAGE OF A VICTIM» AS A TOOL FOR AZERBAIJAN'S PROPAGANDA IN THE CONTEXT OF THE KARABAKH CONFLICT

E. B. ATANESYAN, Administrative Aide of the RA Special Envoy

SUMMARY

In the initial stages of the onset of the Karabakh problem the Azerbaijani side opposed ostentatiously the peaceful political demands of the Armenian population of Nagorno Karabakh from the position of necessity of «restoring socialist legality in Nagorno Karabakh», trying to give an appearance of a struggle against the plots of opponents of the Communist regime and Perestroika to the adopted repressive policy of forcing out the Armenian element. The changes in geopolitical realities in the South Caucasus region owing to the collapse of the Soviet Union and the failure of coercive methods of solving the Karabakh problem, motivated official Baku to radically review its basic postulates of the anti-Armenian propaganda. The matter, first of all, is in adopting «the image of a victim» with emphasis on the one-sided conflict aftermath for the international community to take a liking to Azerbaijan after establishing the ceasefire regime. Azerbaijan has elaborated and launched within the framework of this objective a number of conceptual regulations in the political and information circulation for the past years. These statements are designed not only to change the essence of the Karabakh problem, but also to shape a relevant information background both for bringing charges against the Republic of Armenia for «committing a genocide against the Azeris», and presenting territorial claims aimed at justifying the possible resumption of hostilities.

This circumstance requires the activation of efforts of the Republic of Armenia and Nagorno Karabakh Republic on neutralizing the far-reaching designs of the Azerbaijani propaganda.

**ՍԵՐՊԵՆՏԻՆԻՏՆԵՐԻ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒՄԸ ՄԻՋՈՒԿԱՅԻՆ
ՌԵԱԿՏՈՐՆԵՐԻ ԵՎ ՊԱՇՏՊԱՆԻՉ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ
ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՆՊԱՏԱԿՈՎ**

*Ռ. Գ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ, երկրաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր, ԵՊՀ միներալոգիայի, պեդոլոգիայի և երկրաքիմիայի
ամբիոնի վարիչ, ՀՀ ՊՆ ԱՌՀԻ-ի «Հայկական բանակ» ՌԳՀ
գիտախորհրդարկական խորհրդի անդամ, Մ. Ռ. ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ,
ԵՊՀ երկրաբանության և աշխարհագրության ֆակուլտետի
միներալոգիայի, պեդոլոգիայի և երկրաքիմիայի ամբիոնի դասախոս*

Յուրաքանչյուր միջուկային կայանքի բաղադրիչ մասը կենսաբանական պաշտպանությունն է, որն իրագործվում է սպասարկող անձնակազմի և հետազոտողների համար աշխատանքի անվտանգ պայմանների ապահովման նպատակով: Մեծ թվով առոմային էլեկտրակայանների և տար-

բեր միջուկային էներգիական կայանքների կառուցումը առաջ է բերում դյուրասարվող և էժան պաշտպանիչ համակարգերի ստեղծման խնդիր:

1. Ռեակտորների պաշտպանության համար նախատեսվող նյութերին ներկայացվող պահանջները: Ռեակտորների պաշտպանության հիմնական նշանակումը γ -ճառագայթման և նեյտրոնների բաժնաչափերի հզորությունների նվազեցումն է մինչև սահմանային թույլատրելի մեծություններ: Քանի որ նեյտրոնների և γ -քվանտների հոսքերը թուլանում են պաշտպանիչ նյութի առոմների կամ միջուկների հետ փոխազդեցության շնորհիվ, ապա բարձր մակարդակի պաշտպանիչ հատկություններն առաջին հերթին պայմանավորված են նյութի բաղադրությամբ:

Նեյտրոնների հոսքերը թուլանում են արագ նեյտրոնների դանդաղեցման և դանդաղեցված կամ դանդաղ նեյտրոնների կլանման հետևանքով: Նեյտրոնների առավել արդյունավետ դանդաղեցուցիչ է ջրածինը, քանի որ մեկ բախման հետևանքով նեյտրոնների էներգիայի նվազումը հակառակ համեմատական է բախվող մասնիկների զանգվածին: Նեյտրոնի և ջրածնի միջուկի՝ պրոտոնի զանգվածների մոտավոր հավասարության հետևանքով ջրածնով նեյտրոնի ցրման մեկ գործողության ժամանակ նեյտրոնի էներգիան միջին հաշվով նվա-

գում է կիսով չափ: Սակայն այն դեպքում, երբ նեյտրոնների էներգիան $En \geq 1$ Մէվ, ջրածնով նեյտրոնների առաձգական ցրման հատույթը, ուստի և ջրածնի դանդաղեցնելու ունակությունը փոքր են: Եթե պաշտպանիչ համակարգերում օգտագործվեն միջին և մեծ ատոմական զանգված ունեցող տարրեր, օրինակ՝ երկաթ, բարիում և այլն, ապա ոչ առաձգական ցրման պրոցեսների հետևանքով արագ նեյտրոնները կսկսեն նվազեցնել իրենց էներգիան մինչև այնպիսի արժեքներ, որոնց դեպքում նեյտրոնների առաձգական ցրման հատույթը մեծ կլինի: Մինչև ջերմային էներգիաներ նեյտրոնների դանդաղեցումից հետո դրանք մեծ հավանականությամբ կկլանվեն ինչպես ջրածնի, այնպես էլ միջին և ծանր տարրերի միջուկներով: Ջերմային նեյտրոնների ավելի ինտենսիվ կլանման համար պաշտպանիչ համակարգերի մեջ կարող են ավելացվել այնպիսի տարրեր, ինչպիսիք են բորը կամ լիթիումը:

Ցանկացած տեսակի γ -ճառագայթման* կլանումը տեղի է ունենում պաշտպանիչ համակարգը կազմող տարրերի ատոմական էլեկտրոնների հետ γ -քվանտների փոխազդեցության հետևանքով: Այդ իսկ պատճառով նեյտրոնների հոսքերի արդյունավետ թուլացման համար պաշտպանիչ համակարգի կազմության մեջ պետք է լինեն մեծ խտությամբ ու ատոմական զանգվածով նյութեր:

Քանի որ գործնականում բոլոր տարրերի միջուկների կողմից ջերմային և վերջերմային նեյտրոնների կլանումն ուղեկցվում է γ -ճառագայթման առաջացմամբ, ուստի ցանկալի չէ պաշտպանիչ համակարգերում կիրառել այնպիսի տարրեր, որոնք մեկ կլանման ընթացքում արձակում են մեծ քանակությամբ և մեծ էներգիաներով γ -քվանտներ: Նեյտրոն կլանած միջուկը դառնում է ռադիոակտիվ, իսկ դա խիստ դժվարացնում է պաշտպանիչ համակարգի ապասարման հետ կապված աշխատանքները: Ուստի այդ համակարգից ցանկալի է բացառել այն տարրերը, որոնք նեյտրոնների կլանման ժամանակ առաջացնում են երկարակյաց իզոտոպներ: Քանի որ դժվար է բավարարել այդ պահանջները, նպատակահարմար է պաշտպանիչ համակարգի մեջ ներառել ջերմային և վերջերմային նեյտրոնների կլանման մեծ հատույթ ունեցող տարրեր, որոնց կիրառման դեպքում γ -ճառագայթում չի առաջանում:

Ռեակտորի պաշտպանության մեծ արդյունավետություն ունեցող նյութի կազմության մեջ պետք է լինեն ջրածնապարունակ նյութեր և ծանր տարրեր, ինչպես նաև բոր՝ կլանման γ -ճառագայթումը նվազեցնելու համար: Այս բոլոր նյութերը կարող են պաշտպանության համար կիրառվել՝ իրար հաջորդող շերտերի կամ հավասարաչափ խառնուրդի տեսքով: Բետոնը հենց այդպիսի՝ տարբեր զանգվածային թվերով տարրերից բաղկացած, հավասարաչափ խառնուրդ է: Բետոնի ջրածնապարունակ բաղադրատարրը ջուրն է, որը քիմիապես կապված

* Նկատի ունենք ռեակտորի ակտիվ գոտում վառելիքի միջուկների տրոհման ժամանակ առաջացող γ -ճառագայթումը, նեյտրոնների ոչ առաձգական ցրումն ուղեկցող γ -ճառագայթումը, պաշտպանական համակարգերի, ակտիվ գոտու և ռեակտորային կայանքի կառուցվածքի կազմության մեջ մտնող տարրերի միջուկների կողմից ջերմային և վերջերմային նեյտրոնների զավթման ժամանակ առաջացող γ -ճառագայթումը:

է պնդացած ցեմենտով կամ առկա է բետոնի լցանյութերի բաղադրության մեջ: Ծանր նյութերը բետոնի մեջ են ավելացվում հանքաքարերի (մագնետիտ, հեմատիտ, լիմոնիտ, բարիտ և այլն) կամ մետաղական լցանյութերի (կոտորուք, դրոշմման թափոններ, պողպատե մետաղամնացուկ և այլն) տեսքով:

2. Բեպոնում ջրի կոնցենտրացիայի ազդեցությունը դրա պաշտպանիչ հատկությունների վրա: Բետոնը ցեմենտից և ջրից բաղկացած պնդացած խմորով իրար հետ կապված լցանյութերից (ավազ, խիճ և այլն) պատրաստվող կազմություն է: Որպես կանոն, բետոնի պատրաստման համար օգտագործվում է որոշ նվազագույն քանակությամբ ցեմենտ, որը հնարավորություն է տալիս ստանալու նորմալ թանձրությամբ խառնուրդ, իսկ բետոնը դառնում է բավականին ամուր և խիտ: 2,2–2,5 տ/մ³ ծավալային կշռով բետոնի պատրաստման համար սովորաբար օգտագործվում է մոտ 15 կշռային % ցեմենտ, իսկ ծանր բետոնների պատրաստման ժամանակ ցեմենտի կշռամասը ավելի փոքր է: Ծախսվող ցեմենտի քանակությամբ է պայմանավորված բետոնի շաղախման համար անհրաժեշտ ջրի քանակությունը. բետոնի նախագծման ժամանակ առաջադրվում է ջրացեմենտային հարաբերությունը՝ Ջ/Ց-ն: Շինարարական և պաշտպանիչ տեխնիկայում օգտագործվող բետոնների համար Ջ/Ց-ն կազմում է 0,6–0,85: Հիդրատացման ընթացքում շաղախման ջրի մի մասը բետոնում կապվում է ցեմենտով, մի մասը մտնում է ալյումինի հիդրոսիլիկատների կազմության մեջ (ցիոլիտային ջուր), իսկ մյուս մասը մնում է բետոնի մեջ՝ մակակլանված և մագակալան տեսքով: Համարվում է, որ ցեմենտը իր կշռի մոտավորապես 30 %-ի չափով է կապում ջուրը: Ցեմենտով քիմիապես կապված ջուրը մինչև 100 °C-ից մի փոքր ավելի ջերմաստիճան տաքացնելու դեպքում հետզհետե դուրս է գալիս ցեմենտից, եթե բետոնը պատրաստված է պորտլանդցեմենտից, մագնեզիական և արգնահողային ցեմենտներից: Այդ պրոցեսը կտրուկ կերպով արագանում է, երբ բետոնը տաքացվում է մինչև 300–400 °C:

Բետոնի մեջ ջրի կոնցենտրացիան որոշելու համար ջուր-ջրային հետազոտական ռեակտորի կիրառմամբ կատարվել է մի գիտափորձ, որի միջոցով որոշվել են արագ նեյտրոնների հոսքերի ռելաքսացիայի երկարությունը* և գետի ջրազերծված ավազի հետ սերպենտինային դոմդողառուբերոյիդային դոմդողի խառնուրդներում նեյտրոնների կուտակման բաժանաչափային գործոնները: Սերպենտինը պարունակում է մինչև 14 կշռային % բյուրեղացման ջուր, և դրա նստացումը ջրազերծված ավազով հնարավորություն է տալիս ստանալու բետոնի մեջ ջրի՝ գործնականում բոլոր հնարավոր կոնցենտրացիաները: Խառնուրդների քիմիական բաղադրությունը միանգամայն բավարար կերպով մոդելավորում է ծանր բետոնների կազմությունը: 0,28 կշռային %-ով կոնցենտրացիայով ջուր պարունակող գետի ավազի և սերպենտինիտային դոմդողի խառնուրդի միջով արագ նեյտրոնների անցման ժամանակ առաջացող ճառագայթման սպեկտրները հնարավորություն են տալիս եզրակացնելու,

* Այսինքն՝ այն ճանապարհը, որը նեյտրոնն անցնում է ռելաքսացիայի ժամանակի ընթացքում:

որ այդպիսի նյութի մեջ տեղի է ունենում դանդաղող նեյտրոնների կուտակում, ընդ որում, արագ նեյտրոնների սպեկտրը «փափկանում» է մինչև ~ 3 ՄԷՎ էներգիաների տիրույթում:

Գամմա-ճառագայթումը սովորաբար ավելի հաճախ, քան նեյտրոնները, որոշում է ռեակտորի բետոնային պաշտպանության անհրաժեշտ հաստությունը: Ծանր բետոնը ($2,2-2,3$ տ/մ³ ծավալային կշռով) համեմատաբար թեթև տարրերի մեծ պարունակության շնորհիվ ավելի լավ թուլացնում է նեյտրոնների, քան γ -քվանտների հոսքերը: Բետոնի պարտադիր բաղադրիչները՝ թթվածինը, կալցիումը և սիլիցիումը, մույնպես դանդաղեցնում են միջանկյալ նեյտրոնները: Այդուհանդերձ, ցանկալի է մեծացնել բետոնի մեջ ջրածնի պարունակությունը, որովհետև դա ավելի է թուլացնում բոլոր էներգիաներով և, հատկապես՝ միջանկյալ էներգիաներով նեյտրոնների հոսքերը: Հետազոտությունների արդյունքներով որոշվել է, որ բետոնից կամ քիմիական բաղադրությամբ դրան մասն նյութից պատրաստված պաշտպանիչ շերտի հետևում նեյտրոնների կուտակման բաժնաչափային գործոնը խիստ կախված է ջրի՝ որպես ջրածնի միջուկների գործնականում միակ կրողի կոնցենտրացիայից: Ավելի հեշտ և էժան է որպես պաշտպանիչ նյութ օգտագործել հատուկ բետոնը, որը պարունակում է լցանյութի բաղադրության մեջ քիմիապես կապված ջուր, որը չի վերանում բետոնը մինչև որոշակի ջերմաստիճաններ տաքացնելու դեպքում: Որպես այդպիսի նյութ կարող է ծառայել սերպենտինիտային բետոնը, որի լցանյութը սերպենտին միներալ պարունակող սերպենտինիտի լեռնային ապարն է:

3. Սերպենտինը և դրա հապկությունները: Սերպենտին միներալը պատկանում է մագնեզիումի ջրային սիլիկատների խմբին և ունի $3 \text{ MgO} \cdot 2 \text{ SiO}_2 \cdot 2 \text{ H}_2\text{O}$ քիմիական բանաձևը: Բյուրեղային կառուցվածքով այն դասվում է բարդ միներալների շարքը: Սերպենտինում օքսիդների պարունակությունը հետևյալն է. MgO ՝ 43,0, SiO_2 ՝ 44,1 և H_2O ՝ 12,9 կշռային %, բաղադրատարրերի միջև հարաբերակցության տատանումը աննշան է: Խառնուկների տեսքով միշտ առկա են երկաթի FeO և Fe_2O_3 օքսիդները, ինչպես նաև NiO -ն: Սերպենտինի գույնը մուգ կանաչից մինչև կանաչավուն սև է, կարծրությունը՝ 2,4–3,0, խտությունը՝ 2,5–2,7 գ/սմ³, սեղմման ամրությունը 400–625 կգ/սմ³ կարգի է:

Սերպենտինն ունի բարձր ջերմաստիճաններում քիմիապես կապված ջրի 10–13 %-ը պահելու ունակություն: Կատարված հետազոտությունների հիման վրա կարելի է անել հետևյալ եզրակացությունները: Սերպենտինիտային նյութերի հետազոտված նմուշները պարունակում են քիմիապես կապված ջուր հետևյալ քանակություններով (կշռ. %). ավագ՝ 11,61, խիճ՝ 11,36, ապար՝ 12,54: Մինչև 375 °C տաքացնելու դեպքում նմուշներում քիմիապես կապված ջրի կուտակները կազմել են նմուշի մեջ այդ ջրի ամբողջ պարունակության 9–10 %-ը:

Բաժնեովյան հանքավայրի սերպենտինիտով քիմիապես կապված ջրի կորստի կինետիկայի հետազոտությունները, որոնք կատարվել են Կոռնակովի ջեռաչափով և ջերմաձանրաչափական կայանքով, ցույց են տալիս, որ մինչև

150 °C տաքացնելու դեպքում տեղի է ունենում մակակլանված ջրի կորուստ: Սերպենտինիտի ջերմագրերը վկայում են, որ 552 °C ջերմաստիճանում սկսվում է քիմիապես կապված ջրի անջատում, իսկ 718 °C ջերմաստիճանում ջերմանջատումը հասնում է իր գագաթնակետային արժեքին, որը համապատասխանում է քիմիապես կապված ջրի հեռացմանը: Ջերմածանրաչափական հետազոտություններով պարզվել է նաև, որ նմուշի զանգվածի կտրուկ նվազումն սկսվում է 500 °C-ից բարձր ջերմաստիճաններում: Ուստի սերպենտինիտային նյութերից պատրաստված պաշտպանիչ համակարգերի համար առավելագույն թույլատրելի աշխատանքային ջերմաստիճանը 500 °C է: Սերպենտինիտից պատրաստված պաշտպանիչ համակարգերը 430 °C ջերմաստիճանում 10 տարի շահագործելու դեպքում ջրի կորուստը կկազմի սկզբնական պարունակության 5 %-ը: Ժամանակից ջրի կորստի կախումը գծային չէ, այսինքն՝ ժամանակի ընթացքում ջրի կորստի արագությունը նվազում է:

Սերպենտինը երկրակեղևում հանդիպում է սերպենտինիտ ապարի տեսքով, որի կազմությունը տարբեր հանքավայրերում փոքր-ինչ տարբեր է: Ամեն տարի մեծ քանակությամբ սերպենտինիտ է կուտակվում ասբեստի հանքավայրերի հանքաշեղջերում, որտեղ այն հիմնային շեղջային ապարն է: Միներալի մաքրությունն ու հատիկաչափական բաղադրությունը բետոնի պատրաստման համար ընդունելի են: Շինարարությունում սերպենտինիտը գերազանցապես օգտագործվում է որպես երեսապատման նյութ: Այն օգտագործվում է նաև որպես հրահետս նյութերի պատրաստման հումք: Գոյություն ունի կենսաբանական պաշտպանության կառուցվածքներում սերպենտինային նյութերի կիրառման երկու եղանակ՝ լցվածքի տեսքով և որպես բետոնի լցանյութ:

4. Հայաստանի սերպենտինային ապարները: Հայաստանի գերհիմնային ապարները կազմում են երկու գոտի, որոնք միմյանցից տարբերվում են իրենց չափերով:

Սևան–Ամասիայի մեծ գոտին Հայաստանի սահմաններում գոտու տեսքով ձգվում է Ամասիա քաղաքից հարավարևելյան ուղղությամբ՝ Շիրակի և Բազումի լեռնաշղթաների երկայնքով, այնուհետև՝ Սևանա լճի հյուսիսարևելյան ափով, ապա՝ Արեգունու և, գլխավորապես, Սևանի լեռնաշղթաների հարավարևմտյան լանջերի երկայնքով: Այդ գոտու հարավարևելյան շարունակությունը անցնում է Լեռնային Ղարաբաղի տարածք՝ Թարթառ և Հակարի գետերի ավազաններ: Շերտի ընդհանուր երկարությունը ՀՀ սահմաններում շուրջ 220 կմ է: Երկրորդ՝ Վեդու (Մերձարաքսյան) գոտին, որին բնորոշ են նվազ չափերը, ևս ձգվում է հարավարևելյան ուղղությամբ և գտնվում է Արտաշատ, Վեդի, Նախիջևան քաղաքների գոտում: Մերձարաքսյան գոտու երկարությունը Հայաստանի սահմաններում կազմում է մոտ 50 կմ:

Նշված գոտիներն առանձնանում են իրենց ընդհատունությամբ և ներկայացված են միմյանցից անջատ մեծ և փոքր լեռնազանգվածներով, որոնք շերտի տեսքով ձգվում են հյուսիս-արևմուտքից դեպի հարավ-արևելք:

Սևան–Ամասիայի գոտին ներառում է լեռնազանգվածների հետևյալ խմբերը.

ա. Բազումի լեռնաշղթային պատկանող լեռնազանգվածների խումբ,

բ. Շիրակի լեռնաշղթային պատկանող լեռնազանգվածների խումբ,

գ. Սևանա լճի հյուսիսարևելյան ափի լեռնազանգվածների խումբը: Այս խմբի լեռնազանգվածները նախորդ լեռնազանգվածների համեմատությամբ աչքի են ընկնում մեծ չափերով: Դրանցից են Շորժայի գաբրոյի և պերիդոտիտի լեռնազանգվածները և այլն:

Առավել տարածված են պերիդոտիտները, որոնք կազմում են բոլոր լեռնազանգվածների ապարների ելքերի մակերեսի գրեթե 45–50 %-ը: Սովորաբար պերիդոտիտները այս կամ այն չափով սերպենտինացված են, ընդ որում, կարելի է նկատել բազմապիսի անցումային տարբերություններ՝ նոր առաջացած պերիդոտիտներից մինչև տիպիկ սերպենտինիտներ: Ապարի հիմնական զանգվածը սերպենտինն է՝ քրիզոտիլի և անտիգորիների տեսքով: Ոչ պերիդոտիտային սերպենտինիտներում ապարի հիմնական զանգվածը կազմում են անտիգորիտը և ավելի հազվադեպ՝ քրիզոտիլը և սերպոֆիտը:

Մագնեզիումային հումքի Շորժայի հանքավայրը գտնվում է Սևանա լճի հյուսիսարևելյան ափին՝ Շորժա գյուղից երկու կիլոմետր հեռավորության վրա: Այն կազմված է գերհիմնային ապարներից, որոնք ճեղքում են սենոնյան և միջին էոցենյան շրջանի խիստ տեղափակված կրաքարերը: Գերհիմնային ապարները՝ պերիդոտիտները, պիրոքսենիտները, սերպենտինիտները և դունիտները, առաջացնում են 0,4–0,8 կմ հզորությամբ շերտ, որը լայնութենական ուղղությամբ ձգվում է 2,0–2,5 կմ և ընդհատումներով դիտվում է հանքավայրից մինչև 100 կմ դեպի արևելք հեռավորության վրա:

Սերպենտինիտները զանգվածեղ գորշ կանաչավուն կամ կանաչ ապարներ են, որոնց բնորոշ է նրբահատիկավոր կառուցվածքը: Վերին հորիզոններում դրանք ենթարկվել են ինտենսիվ հողմահարման: Մագնեզիտակիր ապարների գոտին պարզ երևում է՝ շնորհիվ դրանում մագնեզիտով հարուստ սպիտակած հատվածների: Այդ ապարները տարածվում են մինչև 15–30 մ խորություն, ապա հետզհետե իրենց տեղը զիջում տիպիկ սերպենտինիտներին: Մագնեզիտը խիստ սահմանազատված է պարփակող ապարներից և հեշտությամբ անջատվում է դրանցից:

5. Պաշտպանիչ համակարգերում օգտագործման համար սիլիկատի ապարներ և միներալներ: Լցվածքի տեսքով կամ ամբողջաստղացած բլոկներից կազմված պաշտպանիչ համակարգերի կառուցման համար անմիջականորեն օգտագործվող ապարներում կամ միներալներում պետք է պարունակվի 7 կշռային %-ից ոչ պակաս բյուրեղացման ջուր: Միջուկային ռեակտորների պաշտպանիչ համակարգերի համար նախատեսված բետոններում որպես լցանյութեր կիրառվող ապարներում և միներալներում ջրի կոնցենտրացիան պետք է կազմի 9–10 կշռային %: Անհրաժեշտ է, որ ջուրը պահպանվի պաշտ-

պանիչ համակարգերը բարձր ջերմաստիճաններում երկար ժամանակ շահագործելու դեպքում: Ջուր-ջրային ռեակտորներով միջուկային էներգիական կայանքների պաշտպանիչ համակարգերում ջերմաստիճանը հասնում է 300–400 °C-ի, իսկ այլ տեսակի (գազահովացման, հեղուկամետաղական և այլ տիպի) ռեակտորներով կայանքներում ավելի բարձր է լինում: Հարկ է անել այն վերապահությունը, որ 600 °C-ի աստիճանում մինչև 10 կշռային % ջուր պարունակող մատչելի ապարներ և միներալներ բնության մեջ գործնականում չկան, ուստի կարելի է խոսել միայն ջրի ավելի փոքր պարունակությամբ ապարների մասին, թեև այդ ապարների պաշտպանիչ հատկությունները կլինեն փոքր-ինչ ավելի թույլ արտահայտված:

Պաշտպանության համար այս կամ այն բնական նյութի պիտանիությունը որոշելիս, բացի որոշակի քանակությամբ կապված ջուր պարունակելու վերաբերյալ պահանջից, հաշվի են առնվում նաև նյութի տարածվածությունը և մատչելիությունը:

Ստորև ներկայացվող աղյուսակում թվարկված են այն հիմնական միներալներն ու ապարները, որոնք հետաքրքրություն են ներկայացնում և կարող են կիրառվել պաշտպանիչ համակարգերում: Բոլոր թվարկված նյութերն ու ապարները պարունակում են 300 °C-ից բարձր ջերմաստիճաններում հեռացող բյուրեղացման ջուր, չեն պարունակում ագրեսիվ տարրեր, մեծ քանակություններով մատչելի են և ունեն բավականաչափ ցայտուն կերպով արտահայտված պաշտպանիչ հատկություններ: Արագ նեյտրոնների հոսքի ռեկսսացիայի երկարությունները, որոնք հաշվարկված են որպես դուրսբերման մակրոսկոպիկ հատույթների հակադարձ մեծություններ, փոփոխվում են մոտավորապես 8–10 սմ սահմաններում:

Աշարիտը բետոնի հեռանկարային լցանյութ է, քանի որ կապված ջուրը սկսում է դրանից հեռանալ 600 °C-ից բարձր ջերմաստիճաններում: Սակայն աշարիտը մաքուր տեսքով գրեթե չի հանդիպում, իսկ այն պարունակող ապարներն սկսում են կապված ջուրը կորցնել ավելի ցածր ջերմաստիճաններում: Հետաքրքրություն է ներկայացնում նաև բրուսիտային մարմարը, որը բաղկացած է մոտ 50 կշռային % բրուսիտից և պարունակում է շուրջ 12 կշռային % բյուրեղացման ջուր: Կաոլինիտը հրահեատ աղյուսների հումք է: Եթե ձևավորված պատրաստվածքները ջերմամշակման չենթարկվեն, այլ չորացվեն, ապա դրանք պիտանի կլինեն պաշտպանիչ համակարգերում օգտագործելու համար: Խիճի տեսքով պիրոֆիլիտային ապարները պիտանի են բետոնի պատրաստման համար. պաշտպանիչ համակարգերում նպատակահարմար է դրանք օգտագործել նաև մենաքարի տրոցված բլոկների ձևով: Դունիտը գերհիմնային ապար է, ըստ քիմիական բաղադրության՝ սերպենտինիտի և օլիվինի միջանկյալ ձևը: Հանդիպում է սովորաբար նույն շրջաններում, որտեղ և սերպենտինիտը: Դունիտը խիճի տեսքով պիտանի է բետոնի պատրաստման համար: Տալկաքլորիտային ապարները հիմնականում կազմված են տալկից և քլորիտներից՝ հան-

ՊԱՇՏՊԱՆՏՎ ՀԱՄԱԿԱՐԳԵՐՈՒՄ ԿԻՐԱՌՄԱՆ ՀԱՄԱՐ ՊԻՏԱՆԻ ՄԻՆԵՐԱԼՆԵՐ ԵՎ ԱՊԱՐՆԵՐ

Անվանումը	Քիմիական բանաձևը	t _{max} , °C	ρ, գ/սմ ³	CH ₂ O, կշռ. %	λ, սմ
Աշարիտ	MgHBO ₃	800	2,65	10,7	8,9
Հիդրոբորացիտ	MgCaB ₆ O ₁₁ ·6H ₂ O	250	2,167	26,7	8,8
Պանդերմիտ	Ca ₄ B ₁₀ O ₁₉ ·7H ₂ O	300	2,48	9	8,9
Կոլեմանիտ	Ca ₂ B ₆ O ₁₁ ·5H ₂ O	300	2,44	12	7,9
Բրուսիտ	Mg(OH) ₂	400	2,3–2,4	31	8,2
Սերպենտին	Mg₃(OH)₂[Si₄O₁₀]	450	2,5–2,7	13	9,7
Կաոլինիտ	Al ₄ [Si ₄ O ₁₀][OH] ₈	350	2,6	14	7,8
Պիրոֆիլիտ	Al ₂ [Si ₄ O ₁₀][OH] ₂	700	2,8	5	10,0
Պեննին	Mg, Fe ₅ Al(AlSi ₃ O ₁₀)	–	2,6–2,8	13	9,2
Օլիվին	(Mg,Fe) ₂ SiO ₄	500	2,8	մինչև 13	9,1
Տալկաքլորիտ	Mg ₃ (OH) ₂ [Si ₄ O ₁₀]-KCl	550	2,7–2,8	մինչև 12	10,0
Տալկ	Mg ₃ (OH) ₂ [Si ₄ O ₁₀]	650	2,85	4	10,0

քային միներալների խառնուկով: Հեշտությամբ են ենթարկվում մշակման, դրանցից տրոհվում են բլոկներ, սալեր և այլ պատրաստվածքներ: Տալկամագնեզիտային ապարները հիմնականում բաղկացած են տալկից և մագնեզիտից՝ սերպենտինիտի և հանքային միներալների խառնուկով: Անհրաժեշտ չափերի ամբողջատրոհված բլոկների տեսքով տալկամագնեզիտն օգտագործում են որպես ռեակտորների կենսաբանական պաշտպանության նյութ, թեև դրանց մեջ քիմիապես կապված ջրի պարունակությունը չի գերազանցում մոտավորապես 4 կշռային %-ը:

Տալկամագնեզիտային քարերով շարվածքի պաշտպանիչ հատկությունները հետազոտվել են ջուր-ջրային ռեակտորի միջոցով: Տալկամագնեզիտի մեջ արագ նեյտրոնների հոսքի ռելաքսացիայի երկարությունները՝ կախված դետեկտորի արդյունավետ էներգիական շեմից, կազմվում են մոտ 11-12 սմ, այսինքն՝ արագ նեյտրոնների հոսքի դեպքում տալկամագնեզիտից պատրաստված պաշտպանիչ համակարգը իր հատկություններով չի զիջում ծանր շինարարական բետոնից պատրաստված պաշտպանիչ համակարգերին, բայց ունի մի կարևոր առավելություն՝ պաշտպանիչ հատկությունները չեն փոփոխվում նույնիսկ մինչև 600-650 °C տաքացնելու դեպքում: Տալկամագնեզիտը բավականին բարձր մակարդակի պաշտպանիչ հատկություններ ունի նաև միջանկյալ նեյտրոնների հոսքերի նկատմամբ: Տալկամագնեզիտային քարից պատրաստված պաշտպանիչ համակարգերում նեյտրոնների կուտակման բաժնաչափային գործոնը հավասար է

3,5-ի: Տակվանազնեզիտից պատրաստված բլոկները լայնորեն կիրառվում են լաբորատոր պրակտիկայում՝ ժամանակավոր պաշտպանիչ համակարգեր կառուցելու համար:

6. Սերպենտինիտի կիրառումը պաշտպանիչ համակարգերի կառուցման համար: «Էնրիկո Ֆերմի» ատոմային էլեկտրակայանի արագ նեյտրոններով գործող ռեակտորի պաշտպանիչ համակարգերում սերպենտինիտը օգտագործվել է լցվածքի և բետոնի լցանյութի ձևով: Լցվածքն ունի 1,6-1,76 տ/մ³ ծավալային կշիռ և կիրառվել է որպես հեղուկաթափ բաքի և միջանկյալ ջերմափոխանակիչների նատրիումական ջերմակրի պոմպերի պաշտպանություն: Սերպենտինիտային բետոնից պատրաստված է ռեակտորի սրահի հատակը: Նոր պատրաստված բետոնի ծավալային կշիռը կազմում էր 2,2-2,35 տ/մ³ հետևյալ կազմության դեպքում. սերպենտինիտ՝ 54,5, ավազ՝ 25,8, պորտլանդցեմենտ՝ 14,2, ջուր՝ 5,5 կշռային %: Սերպենտինիտային բետոնը կարելի է առանց հատուկ հովացման գործող միջուկային էներգիական կայանքների կենսաբանական պաշտպանության կառուցվածքներում օգտագործել որպես արդյունավետ պաշտպանիչ նյութ:

Սերպենտինիտից պատրաստված պաշտպանիչ լցվածքը ևս ունի լավ հատկություններ, որոնք պահպանվում են բարձր ջերմաստիճանների դեպքում, և տեխնոլոգիական առումով շատ հարմար է: Սերպենտինիտային ապարը լցվածքի ձևով լայնորեն կիրառվում է նաև ռեակտորային կայանքների կառուցման ժամանակ: Լցվածքների կիրառումը նպատակահարմար է այն դեպքերում, երբ լցվող կառուցատարրը բարդ ձևի է, հագեցած է տարբեր մանրամասներով, խողովակաշարերով և միջուկային կայանքի շահագործման ընթացքում դրանց վերաստուգման կամ նորոգման համար հարկ է լինում այն ապասարել: Բացի այդ, պաշտպանիչ համակարգերի բետոնային զանգվածի մեջ տեղակայված լցվածքի շերտը կարող է կատարել ջերմամեկուսացման գործառնություն՝ դրանով իսկ բարելավելով ջերմանցատման պայմանները և նվազեցնելով բետոնի մեջ առաջացող ջերմային լարվածությունները: Երբեմն լցվածքի ձևով կիրառված պաշտպանիչ շերտը նպատակահարմար է գետեղել ռեակտորի իրանի շուրջը՝ բետոնե պաշտպանիչ շերտից առաջ: Հենց այս պայմաններում է, որ խորհուրդ է տրվում որպես պաշտպանիչ նյութ կիրառել սերպենտինիտը:

Լցվածքի օգտագործման դեպքում որակյալ պաշտպանություն ապահովելու համար անհրաժեշտ է նվազագույնի հասցնել շահագործման ընթացքում թրթռումների, տաքանալու և հովանալու հետևանքով մանրամասերի ու կառուցատարրերի շարժի և այլ պատճառներով առաջացող նստումը: Դրան հասնում են առավելագույն ծավալային կշռով որոշակի հատիկաչափական կազմությամբ խառնուրդների կիրառմամբ և պաշտպանիչ համակարգի սարման ընթացքում լցվածքի խտացմամբ: Լցվածքի պաշտպանիչ հատկությունների բարելավման համար սերպենտինիտին կարող է ավելացվել թուջե կոտորուք:

Պատրաստի խառնուրդները լցվում են շերտ առ շերտ: Լցվածքի լավ

խտացման համար յուրաքանչյուր շերտի հաստությունը պետք է լինի ոչ ավելի, քան 30-40 սմ:

Դժվար չէ ստանալ որակյալ բետոն, որը նոր լցված վիճակում ունենա 2,2-2,3 տ/մ³ ծավալային կշիռ և նորմալ պայմաններում 28 օր հասունացումից հետո՝ 140-150 կգ/սմ² սեղմման ամրության սահման: Խորհուրդ է տրվում 1 մ³ բետոնի պատրաստման համար օգտագործել հետևյալ նյութերը. 400 տեսականիշի պորտլանդցեմենտ՝ 360 կգ, սերպենտինիտային խիճ՝ 1050 կգ, սերպենտինիտային ավազ՝ 640 կգ, ջուր՝ 250 կգ:

Առանց կոշտ Կ-ճառագայթման առաջացման նեյտրոնների կլանման հավանականությունը մեծացնելու համար ցանկալի է բետոնի մեջ ավելացնել բոր: Կրակահեատ հատկությունների, ալյսինքն՝ տաքացման ժամանակ իր ֆիզիկական և տեխնիկական ցուցանիշները չփոփոխելու ունակության, բարելավման համար պորտլանդցեմենտի հիմքի վրա պատրաստված սերպենտինային բետոնի մեջ ավելացնում են միկրոլցանյութ՝ ցեմենտի հետ 1:1 հարաբերակցությամբ: Այդ միկրոլցանյութի (մանր աղացած հավելանյութ) տեսակարար մակերեսը պետք է հավասար լինի ցեմենտի տեսակարար մակերեսին: Այդ հավելանյութի դերը ցեմենտի՝ բարձր ջերմաստիճաններում ինտենսիվ կերպով արտահայտվող հիդրատացման ժամանակ կալցիումի ազատ օքսիդը կապելն է: Դրա շնորհիվ բարելավվում է բետոնի առաձգականությունը: Բացի այդ, սերպենտինիտային բետոնի մեջ ավելացված մանր աղացած հավելանյութը բարելավում է բետոնի՝ արագ, խիտ կերպով և հեշտությամբ կաղապարների մեջ դրվելու հատկությունը:

Սերպենտինային բետոնի պաշտպանիչ հատկությունները կարելի է բարելավել՝ դրա կազմության մեջ երկաթի ավելացմամբ: Երկաթասերպենտինային բետոնն օժտված է մեծ ծավալային կշռով, լավ պաշտպանիչ հատկություններով և այդ հատկությունները պահպանում է բարձր ջերմաստիճաններում:

Սերպենտինիտից, սերպենտինիտային և երկաթասերպենտինիտային բետոններից պատրաստված ռեակտորների պաշտպանության նախագծման և հաշվարկման խնդիրների լուծումը հեշտացնելու համար սույն աշխատության մեջ հեղինակները ի մի են բերել այդ նյութերի հատկությունների մասին բոլոր տվյալները, որոնք ստացվել են 10 տարիների հետազոտությունների ընթացքում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *И. А. Аршинов, Г. А. Васильев, Ю. А. Егоров и др.* Серпентинит в защите ядерных реакторов. М., 1972.
2. *Р. Г. Геворкян, М. Р. Геворкян.* Офиолитовая палеокеаническая кора Армении (Южный Кавказ). Е., 2003.
3. «Нормы радиационной безопасности. НРБ-69». М., 1970.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЕРПЕНТИНИТОВ В ЦЕЛЯХ ЗАЩИТЫ
ЯДЕРНЫХ РЕАКТОРОВ И ОБОРОННЫХ СООРУЖЕНИЙ**

Р. Г. ГЕВОРКЯН, доктор геологических наук, профессор, заведующий кафедрой минералогии, петрологии и геохимии ЕГУ, член научно-консультационного совета ВНЖ «Այկական Բանակ» ИНСИ МО РА, М. Р. ГЕВОРКЯН, лектор кафедры минералогии, петрологии и геохимии факультета геологии и географии ЕГУ

РЕЗЮМЕ

Основное назначение защиты реактора—снижение мощностей доз γ -излучения и нейтронов до предельно допустимых величин. Наиболее эффективным замедлителем нейтронов является водород. Высокоэффективный материал защиты реактора должен иметь в своем составе водородсодержащие вещества и тяжелые элементы, а также бор для уменьшения захватного γ -излучения. Все эти вещества могут быть применены в защите в виде чередующихся слоев или в виде равномерной смеси. Бетон представляет собой именно такую смесь из элементов с различными массовыми числами. Водородсодержащим компонентом в бетоне является вода, химически связанная затвердевшим цементом или входящая в состав заполнителей бетона. Использование в защите серпентинита интересно тем, что он содержит до 12-14 весовых % кристаллизационной воды и пригоден как заполнитель для бетона. Бетон на серпентинитовом заполнителе отличается высоким содержанием воды, большая часть которой сохраняется в условиях длительной работы бетона при температурах до 450 °С. С этой точки зрения серпентинитовая порода в виде засыпки очень удобна в технологическом отношении. В то же время запасы серпентинита в Армении практически неисчерпаемы.

ENVIRONMENTAL SECURITY

**USING SERPENTINITES FOR THE PROTECTION
OF NUCLEAR REACTORS AND DEFENSE FACILITIES**

R. G. GEVORKYAN, Doctor of Geological Sciences, Professor, Head of the Chair of Mineralogy, Petrology and Geochemistry, YSU, Member of the Scientific-Advisory Council of the «Haikakan Banak» Defense-Academic Journal, INSS, MOD, RA, M. R. GEVORKYAN, Lecturer at the Chair of Mineralogy, Petrology and Geochemistry, Faculty of Geography and Geology, YSU

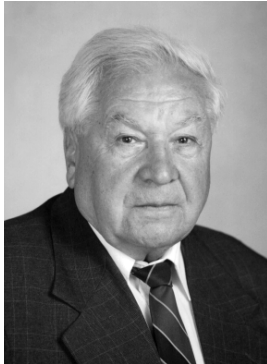
SUMMARY

The main function of reactor protection is the reduction of the dose rate of γ -radiation and neutrons to the maximum allowable quantities. The most efficient neutron moderator is hydrogen. High-efficiency material of the reactor protection should contain hydrogen-containing substances and heavy ele-

ments, as well as boron to reduce the capture gamma-rays. All these substances can be applied in the protection system in the form of alternate layers or as a proportional mixture. Concrete is just such a mixture of elements with different rough atomic weights. The hydrogen-containing component in concrete is the water chemically bound with thickened cement or which is a part of concrete aggregates. In terms of using in the protection system the serpentinite is of interest because it contains up to 12-14 wt. % of crystallization water and proves useful as a concrete aggregate. The serpentinite aggregate concrete is characterized by high water content, much of which remains in conditions of continuous duty of concrete at temperatures up to 4500 C. Serpentinite rock as a fill is technologically very convenient. The protection system made of the serpentinite is widely applied while constructing reactor facilities. Serpentinite stocks are practically inexhaustible in Armenia.

ԱԿԱԴԵՄԻԿՈՍ ԳԵՎՈՐԳ ՂԱՐԻԲՋԱՆՅԱՆ

*Ս. Ս. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտի գլխավոր մասնագետ*

Հայրենասեր, գիտնական Գևորգ Ղարիբջանյանը* ծնվել է 1920 թվականի մայիսի 5-ին Ալեքսանդրապոլում (այնուհետև՝ Լենինական, այժմ՝ Գյումրի): Սկզբնական կրթությունն ստացել է ծննդավայրում, ապա՝ Երևան տեղափոխվելուց հետո, ավարտել է Կրուպսկայայի անվան միջնակարգ դպրոցը և ընդունվել Երևանի պետական համալսարանի պատմության ֆակուլտետ:

Հայրենական մեծ պատերազմի առաջին իսկ օրերին անվանական թոշակառու Գ. Ղարիբջանյանը հրաժարվել է տարկետման իրավունքից, կամավոր մեկնել ռազմաճակատ և, ինչպես հետագայում ինքն է հայտարարել ուսանողների հետ հանդիպման ժամանակ, «գրիչը փոխարինել է զենքով»: Ավարտելով կարճատև զինվորական դասընթացը՝ ստացել է լեյտենանտի կոչում և մեկնել ռազմաճակատ որպես դասակի, ապա՝ վաշտի հրամանատար: Նա մարտնչել է Անդրկովկասյան, Կալինինյան և Արևմտյան ռազմաճակատներում, մասնակցել մարտերին 89-րդ Հայկական Թամանյան դիվիզիայի կազմում: 1943 թ. հոկտեմբերին Սմոլենսկի ազատագրման համար մղված մարտերից մեկում Գ. Ղարիբջանյանը վիրավորվել է և ապաքինվելուց հետո ծառայությունը շարունակել Անդրկովկասյան ռազմաճակատի «ԲԳԿԲ մարտիկ», 89-րդ Հայկական Թամանյան դիվիզիայի «Կարմիր զինվոր» թերթերում՝ դրսևորելով ռազմաճակատային լրագրողի և հրապարակախոսի ունակություններ: Հատկանշական է, որ իր ծննդյան օրը՝ 1942 թվականի մայիսին, պատերազմի դաշտում Գ. Ղարիբջանյանն ընդունվել է կոմունիստական կուսակցության շարքերը և մինչև կյանքի վերջը ակտիվորեն մասնակցել նրա գործունեությանը: Հաղթանակից հետո Գ. Ղարիբջանյանը շարունակել է ուսումը համալսարանում և այն ավարտել գերազանցության դիպլոմով:

1948 թ.՝ համալսարանի ասպիրանտուրան ավարտելուց հետո, Ղարիբջանյանը պաշտպանել է թեկնածուական, իսկ 1955 թ.՝ դոկտորական ատենախոսությունը: Գրանցում համակողմանիորեն և գիտականորեն լուսաբանված են 20-րդ

* Գևորգ Ղարիբջանյանը պրոֆեսիոնալ հեղափոխական, մանկավարժ ու հրապարակախոս Բագրատ Ղարիբջանյանի որդին է:

դարի սկզբի՝ հայ ժողովրդի պատմության բարդ ու բախտորոշ ժամանակաշրջանի հասարակական ու քաղաքական, պատմագիտական հիմնահարցերը:

Գ. Ղարիբջանյանի գիտական ուսումնասիրությունները վերաբերում էին հայ ժողովրդի նոր և նորագույն շրջանի պատմությանն ու մշակույթին, այդ թվում՝ Հայկական հարցին ու Հայոց Յեղասպանությանը, հայ ականավոր գործիչների կյանքին ու գործունեությանը, ազգային ու սոցիալական խնդիրներին, ազատագրական պայքարին: Նրա գրչին են պատկանում 75 գիրք, ավելի քան 400 գիտական ու հրապարակախոսական հոդված: Նրա մի շարք աշխատություններ հրապարակվել են Ռուսաստանում, ՌԷԿրահնայում, Անգլիայում, Գերմանիայում, Լեհաստանում, Հունգարիայում ու Բուլղարիայում:

Գ. Ղարիբջանյանը հեղինակ է այնպիսի արժեքավոր գիտական աշխատությունների, ինչպիսիք են «Հայաստանը և Ռուսաստանը», «Հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը 19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին», «Ավարայրից մինչև Սարդարապատ», «Ժողովրդական հերոս Անդրանիկ», «Էջեր հայ ժողովրդի պատմությունից», «Ակնարկներ հայ-բուլղարական բարեկամության պատմության», «Հայոց ցեղասպանությունը և համաշխարհային հանրությունը» և այլ մենագրական աշխատություններ ու հրապարակումներ՝ պատմագիտական ու քաղաքագիտական խոր վերլուծությամբ և ժամանակի ոգուն համապատասխան ընդհանրացումներով:

Ջորավար Անդրանիկի մասին նրա մենագրությունը առաջինն էր խորհրդահայ պատմագիտության մեջ, և կարևոր է, որ այն հրատարակվել է նաև ռուսերեն: Առաջաբանում Վիկտոր Համբարձումյանը գրել է. «Մենք հպարտանում ենք մեր անցյալի ազատասեր զորավար Անդրանիկով և անցյալի բազմաթիվ քաջ հայորդիներով: Բայց հպարտ ենք նաև, որ Անդրանիկի կրծքում վառվող կրակը չմարեց, այլ ուժեղանալով՝ տարավ հայ զինվորին հայկական դիվիզիայի, խորհրդային բանակի կազմում մինչև Բեռլին, հպարտ ենք, որ այդ կրակը, հանձնիս մարշալ Բաղրամյանի, նավատորմի ծովակալ Իսակովի, օդային ուժերի մարշալ Խանփերյանցի ու հարյուրավոր այլ զորապետների, ճանաչվեց մեր մեծ միության բոլոր ժողովուրդների և ամբողջ ազատասեր մարդկության կողմից»¹:

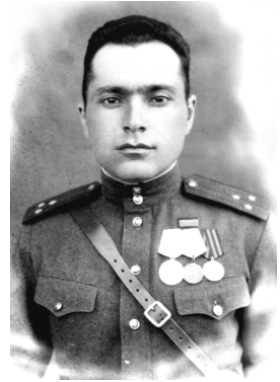
Գ. Ղարիբջանյանը ծավալուն աշխատանք է կատարել հայագիտության բնագավառում: 1985 թվականից նա ղեկավարել է Գիտությունների ակադեմիայի հասարակական գիտությունների գիտական տեղեկատվության կենտրոնը, որտեղ էլ կատարել է այնպիսի ուսումնասիրություններ, ինչպիսիք են «Հայոց պատմության հիմնահարցերը», «Հայկական հարցը և Հայոց ցեղասպանությունը», «Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին» և այլն:

Գ. Ղարիբջանյանը գիտության ակտիվ գործիչ էր և հմուտ մանկավարժ: Շուրջ կես դար նա Երևանի պետական համալսարանում և հանրապետության այլ բուհերում դասավանդել է հայոց պատմություն, վարել է հատուկ դասըն-

¹ Գ. Ղարիբջանյան, Ժողովրդական հերոս Անդրանիկ: Ե., 1990, էջ 3–4:

թացներ, նպաստել երիտասարդ գիտական ու մանկավարժական կադրերի պատրաստմանը: Գիտական ու մանկավարժական բեղմնավոր գործունեության համար նա արժանացել է պրոֆեսորի (1955 թ.), գիտության վաստակավոր գործչի (1968 թ.) կոչումների, ընտրվել է ՀԽՍՀ Գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ (1965 թ.):

Գ. Ղարիբջանյանը մեծ ներդրում է ունեցել նաև իր ծննդավայրի սոցիալ-տնտեսական, գիտական ու մշակութային կյանքի զարգացման գործում: 1961–1968 թթ. նա եղել է Լենինականի քաղաքային կոմիտեի առաջին քարտուղար: Քանի որ քաղաքը գտնվում էր երկրաշարժային գոտում, նա ակադեմիկոս Ա. Նազարովի հետ Լենինականում հիմնել է միութենական նշանակության Երկրաֆիզիկայի և ինժեներական սեյսմոլոգիայի ինստիտուտը, որն իր կատարած աշխատանքի համար արժանացել է «Աշխատանքային կարմիր դրոշի» շքանշանի: Նրա ջանքերով կառուցվել են «Անտառավան» և «Ստրոմմաշ» միկրոշրջանները (յուրաքանչյուր շրջանում՝ 25-30 հազար բնակիչ): Բացի այդ, կառուցվել են նաև «Ստրոմմաշինա» և հղկող հաստոցների գործարանները, ընդլայնվել են թեթև արդյունաբերական համալիրի ձեռնարկությունները:

Գ. Ղարիբջանյանի նախաձեռնությամբ կառուցապատվել է քաղաքի պատմական կենտրոնը: Այդ տարիներին կառուցվել են «Շիրակ» հյուրանոցային համալիրը, Վարդան Աճեմյանի անվան դրամատիկական թատրոնի նոր շենքը, Առևտրի տունը, առողջապահական համալիրը, սկսել են գործել տրոլեյբուսներ և մանկական երկաթուղին: Այդ տարիներին է ստեղծվել նաև ուրույն ճարտարապետություն ունեցող «Արագած» ճեմափողոց համալիրը: Գ. Ղարիբջանյանի համարձակ քայլերից մեկն էլ այն էր, որ Լենինականի՝ դեպի պատմական հայրենիք՝ Արևմտյան Հայաստան, ուղղված փողոցներից մեկը կոչվել է գորավար Անդրանիկի անունով: Նրա օրոք Լենինական են հրավիրվել աշխարհահռչակ երաժիշտներ Արամ Խաչատրյանը, Ջարուհի Դուրյանյանը, Ալեքսանդր Մելիք-Փաշանը, Դավիթ Օյստրախը և ուրիշներ:

Իր բազմաբնույթ գործունեության մեջ Գ. Ղարիբջանյանը մշտապես կարևորություն է տվել արցախյան ազատագրական պայքարին ու ձեռք բերված մեծ հաղթանակին: «Չորավար Անդրանիկ հայոց համազգային միության» պատվավոր նախագահ Գ. Ղարիբջանյանը մեծ դեր է ունեցել Արցախի ազատագրման մարտերի ակտիվ մասնակից «Չորավար Անդրանիկ» ջոկատի ստեղծման գործում՝ դառնալով ջոկատի կնքահայրը:

Արցախյան ազատագրական պայքարում ձեռք բերված հաղթանակների ամրապնդման, զինձառայողների ռազմահայրենասիրական դաստիարակության և մարտական ոգու պահպանման նպատակով 1998 թ. ՀՀ ՊՆ «Հայկական

բանակ» ռազմագիտական հանդեսում տպագրել է «Մայիսյան հերոսամարտերի արձագանքները» վերնագրով հոդված, որտեղ մասնավորապես գրել է. «Սարդարապատի, Բաշ-Ապարանի և Ղարաքիլիսայի հերոսամարտերը նոր ուժով ցուցադրեցին հայ ժողովրդի գոյատևման ու ազգապահպանման հզոր կամքն ու կորովը, որոնք դրսևորվել են հայ ժողովրդի պատմության ընթացքում և՛ մինչև Սարդարապատ, և՛ Սարդարապատից հետո՝ երկրորդ աշխարհամարտի տարիներին, և այսօր էլ դրսևորվում են արցախյան ազատամարտիկների անձնուրաց պայքարում»²:

Լինելով Հայաստանի Գրողների միության, պատերազմի վետերանների, «Մարշալ Բաղրամյան» հիմնադրամի վարչությունների ակտիվ անդամ՝ Գ. Ղարիբջանյանը ոչ միայն ակտիվորեն մասնակցել է Հայաստանի Հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքին, այլև նպաստել հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների գաղափարական համախմբմանը:

1968 թ. հունիսի 5-ին հայ մեծ գորավար մարշալ Հովհաննես Բաղրամյանը Գևորգ Ղարիբջանյանի հետ հանդիպման ժամանակ նրան է նվիրել իր լուսանկարը հետևյալ մակագրությամբ. «Իմ թանկագին ընկերոջը՝ Գևորգ Ղարիբջանյանին, հիասքանչ կոմունիստին, նշանավոր կուսակցական գործչին, ականավոր գիտնականին, հազվագյուտ մտքով ու սրամտությամբ, մեծ սրտով ու հմայքով օժտված մեծ մարդուն»³: Ակադեմիկոս Գ. Ղարիբջանյանի անձնական արխիվում պահպանվել է Սարդարապատի ճակատամարտի քարտեզը՝ կազմված մարշալ Բաղրամյանի ձեռքով: Այն, ի դեպ, առաջին անգամ հրատարակվել է «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի 1997 թ. 4-րդ համարում³:

Աշխարհառշակ գիտնական Վիկտոր Համբարձումյանը Գ. Ղարիբջանյանի ծննդյան 75-ամյակի առթիվ 1995 թ. գրել է. «Սիրելի՛ Գևորգ Բագրատի, այս նամակով ուզում եմ արտահայտել իմ ամենամոտեցող համակրանքը Ձեր բազմամյա գիտական, հասարակական ու հայրենասիրական գործունեության կապակցությամբ: Ձեր ամբողջ ստեղծագործական աշխատանքը լիովին համապատասխանում է մեր ժողովրդի և հայկական գիտության շահերին: Ձեր մեծ եռանդը թույլ է տալիս Ձեզ հայ հասարակության ուշադրությունն ուղղել դեպի գիտական, հասարակական ու քաղաքական այն հարցերի լուծմանը, որոնք այսօր առավել կարևոր են մեր ժողովրդի համար: Ձեզ հաջողվում է ժամանակին տեսնել նորը և այդ նորի հետ կապված դրական ու բացասական երևույթները ճիշտ գնահատել: Ընդունեք իմ լավագույն ցանկություններն ու բարեմաղթությունները»⁴:

Այսպիսով՝ Գ. Ղարիբջանյանի կյանքն ու գիտական գործունեությունը նվիրված են եղել հայ ժողովրդի համար այնպիսի կենսական հիմնահարցերի լուծմանը, ինչպիսիք են՝

² Գ. Ղարիբջանյան, Մայիսյան հերոսամարտերի արձագանքները: «ՀԲ», 1998, հմ. 3:

^{*} Գ. Ղարիբջանյանի անձնական արխիվի նյութերից:

³ Տես «Հայկական բանակ», 1997, հմ. 4:

^{**} Գ. Ղարիբջանյանի անձնական արխիվի նյութերից:

ՀԱՄԱՐԻ ԲԱՌԱՐԱՆ

*Ն. Ս. ՄԿՐՏՉՅԱՆ, կապիտան, Լ. Հ. ՊԱՊԻԿՅԱՆ, մայոր,
Գ. Ս. ՉԻԼԻՆԳԱՐՅԱՆ, գնդապետ*

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԵՐԵՆ-ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԲԱՌԱՐԱՆ

ամրաշրջանակ—шасси; chassis, under-
frame
արգնահողային ցեմենտ—глиноземис-
тый цемент; alumina cement, fondu
երթակարգավարական ուղեկցում—дис-
петчерское сопровождение; dis-
patching tracking
երկրապատկեր—ландшафт; landscape
զավթողագործություն—экспансия;
expansion
բրբռում—вибрация; vibration
բուջե կոտորուրդ—чугунная дробь; iron
shot
իմբրածություն—идиоморфизм; idio-
morphism
լցանյութ—1. наполнитель, 2. заливка;
filler, aggregate
լցվածք—засыпка; backfill
խառնուկ—примесь; admixture
խառնուրդ—смесь; mix, compound
խիճ—щебень; macadam
կապուղու բողբոջակություն—пропуск-
ная способность канала; channel
capacity
հանքաշեղջ—отвал; dump, slag-heap
հաստատությունացում—институциона-
лизация; institutionalization
հասցում—доведение; leading
հավելանյութ—добавка; additive
հատիկաչափական բաղադրություն—гра-
нулометрический состав; grain-size

composition, granulometric composi-
tion
հողմահարում—выветривание;
weathering
հրահեստ նյութ—огнеупор; refractory
material
մակածված ներդրում—индуцирован-
ная инвестиция; induced invest-
ment
մակակլանում—адсорбция; adsorption
մանրամաս—деталь; part, element
մոտարկում—аппроксимация; approxi-
mation
ներծին տատանում—эндогенное коле-
бание; endogenous fluctuation
նստում—1. усадка, 2. оседание; 1. shrin-
kage, 2. subsidence
պահուստ—резерв; reserve
պատեհաժամություն—своевремен-
ность; timeliness
պարփակող ապար—вмещающая по-
рода; enclosing rock
ջեռաչափ—пирометр; pyrometer
ջերմագիր—термограмма; thermogram
վերջերմային նեյտրոն—надтепловой
нейтрон; epithermal neutron
տեսողականացում—визуализация; vi-
sualization
ուղեվարական ապահովում—навига-
ционное обеспечение; navigation
support

РУССКО-АРМЯНСКИЙ СЛОВАРЬ

адсорбция—մակակլանում
 аппроксимация—մոտարկում
 вибрация—բրբռում
 визуализация—տեսողականացում
 вмещающая порода—պարփակող
 ապար
 выветривание—հողմահարում
 глиноземистый цемент—արգմահողա-
 յին ցեմենտ
 гранулометрический состав—հատի-
 կաչափական բաղադրություն
 деталь—1. մաս, 2. մանրամաս
 диспетчерское сопровождение—եր-
 բակարգավարական ուղեկցում
 добавка—1. ավելացում, 2. հավելանյութ
 доведение—հասցում
 заливка—1. լցանյութ, 2. լցում
 засыпка—1. լցում, 2. լցվածք
 идиоморфизм—իմբրնաձևություն
 индуцированная инвестиция—մա-
 կածված ներդրում
 институционализация—հաստատութե-
 նացում
 ландшафт—երկրապատկեր

навигационное обеспечение—ուղեվա-
 րական ապահովում, նավավարական
 ապահովում
 надтепловой нейтрон—վերջերմային
 նեյտրոն
 наполнитель—լցանյութ
 огнеупор—հրահետս նյութ
 оседание—նստում
 отвал—1. խոփք, 2. հանքաշեղջ
 пирометр—ջեռաչափ, հրաչափ
 примесь—խառնուկ
 пропускная способность канала—կա-
 պուղու թողունակություն
 резерв—1. պահուստ, 2. ռեզերվ
 своевременность—պատեհամամություն
 смесь—խառնուրդ
 термограмма—ջերմագիր
 усадка—նստում
 чугунная дробь—թուջե կոտորուք
 шасси—ամրաշրջանակ
 щебень—խիճ
 экспансия—զավթողագործություն
 эндогенное колебание—ներծին տա-
 տանում

ENGLISH-ARMENIAN DICTIONARY

additive—հավելանյութ
 admixture—խառնուկ
 adsorption—մակակլանում
 aggregate—1. համախումբ, 2. see *filler*
 alumina cement—արգմահողային ցե-
 մենտ
 approximation—մոտարկում
 backfill—լցվածք
 channel capacity—կապուղու թողունա-
 կություն
 chassis—ամրաշրջանակ
 compound—1. բարդ, 2. խառնուրդ

dispatching tracking—երբակարգավա-
 րական ուղեկցում
 dump—հանքաշեղջ
 element—1. տարր, 2. see *part 2*
 enclosing rock—պարփակող ապար
 endogenous fluctuation—ներծին տա-
 տանում
 epithermal neutron—վերջերմային նեյտ-
 րոն
 expansion—զավթողագործություն
 filler—լցանյութ
 fondu—see *alumina cement*

grain-size composition—հատիկաչափական բաղադրություն	պահովում, նավավարական ապահովում
granulometric composition—see <i>grain-size composition</i>	part—1. մաս, 2. մանրամաս
idiomorphism—ինքնաձևություն	pyrometer—ջեռաչափ, հրաչափ
induced investment—մակաձված ներդրում	refractory material—հրահեատ նյութ
institutionalization—հաստատութեանացում	reserve—1. պահուստ, 2. ռեզերվ
iron shot—թուջե կոտորուք	shrinkage—նստում
landscape—երկրապատկեր	slag-heap—see <i>dump</i>
leading—հասցում	subsidence—նստում
macadam—խիճ	thermogram—ջերմագիր
mix—1. խառնել, 2. խառնուրդ	timeliness—պատեհաժամություն
navigation support—ուղեվարական ա-	underframe—ամրաշրջանակ
	vibration—քրքում
	visualization—տեսողականացում
	weathering—հողմահարում

Ի գիտություն հեղինակների և ընթերցողների

ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսն ընդգրկված է ԲՈՒՀ-ի կողմից հաստատված «Դոկտորական և թեկնածուական առեմնախոսությունների արդյունքների հրապարակման համար ընդունելի ամսագրերի ցանկում»:

Հոդվածները պետք է ներկայացվեն հայերեն լեզվով, երկու օրինակով՝ շարված 1,5 ինտերվալով, մինչև 10 համակարգչային էջ ծավալով, հոդվածին կից պետք է լինեն նրա ռուսերեն և անգլերեն ամփոփումները մինչև 2 էջ ծավալով:

Հեղինակները պետք է վկայակոչեն օգտագործված առավել կարևոր աղբյուրները:

Հեղինակները պատասխանատու են հոդվածներում բերվող փաստերի հավաստիության և զաղտնիության պահանջների պահպանման համար:

Հեղինակների դիրքորոշումը պարտադիր չէ, որ համընկնի խմբագրության դիրքորոշման հետ:

Դիագրամները, սխեմաները, գծագրերը, նկարները, լուսանկարները պետք է լինեն հստակ, տպագրության համար պիտանի:

Հոդվածներում պետք է վերծանված լինեն օգտագործվող ռազմաճակատական հավաքումները:

Ձեռագրերը հետ չեն վերադարձվում:

Հոդվածները հրապարակվում են պարտադիր գիտական փորձաքննություն անցնելուց հետո:

Նյութերի մասամբ կամ ամբողջությամբ արտատպումը թույլատրվում է միայն խմբագրության գրավոր համաձայնությամբ:

К сведению авторов и читателей

Военно-научный журнал Института национальных стратегических исследований им. Д. Канаян МО РА «Айкакан банак» включен в утвержденный ВАК-ом «Список приемлемых журналов для публикации результатов докторских и кандидатских диссертаций».

Статьи следует представлять на армянском языке, в двух экземплярах, в пределах 10 компьютерных страниц, напечатанных в 1,5 интервала, с приложением резюме на русском и английском языках объемом до 2-х страниц.

Авторы должны давать сноски на использованные наиболее важные источники.

Авторы ответственны за достоверность и несекретность фактов, приводимых в статьях.

Позиции авторов не обязательно совпадают с позицией редакции.

Диаграммы, схемы, чертежи, рисунки, фотоснимки должны быть исполнены в четком изображении, пригодными для печати.

В статьях должны быть раскрыты употребляемые военно-специальные аббревиатуры.

Рукописи не возвращаются.

Статьи публикуются после прохождения обязательной научной экспертизы.

Перепечатка частично или полностью материалов допускается только с письменного разрешения редакции.

For the information of the authors and readers

Defense-academic journal «Haikakan banak» of Drastamat Kanayan Institute for National Strategic Studies of the Defense Ministry of the Republic of Armenia is included into «The list of acceptable magazines for the publication of the results of doctors and candidates' dissertations», affirmed by the Superior Attesting Commission.

The articles should be submitted in Armenian. Please, supply two copies. Articles are to be 1,5 spaced and should not exceed 10 computer pages in length. Provide Russian and English summaries (2 pages maximum).

Authors should give footnotes for the sources used.

Authors are responsible for the accuracy and the non-confidential nature of the facts given in the articles.

Opinions expressed herein are those of the authors and are not necessarily those of the editorial board.

Diagrams, schemes, drawings, pictures and photos should be of clear print quality.

Please explain special military acronyms.

Manuscripts are not returned.

Articles get published after obligatory scientific examination.

Partially or fully re-printing of materials is allowed only by written permission of the editorial staff.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ

Պատասխանատու քարտուղար՝ *Ա. Զ. Պեփրոսյան*
Ռազմագիտական խմբագրման բաժնի պետ՝ *Զ. Դ. Ասարոսյան*
Թարգմանչության և խմբագրման բաժնի պետ՝ *Ա. Մ. Մովսիսյան*
Տեխնիկական բաժնի պետ՝ *Ա. Պ. Նազարեթյան*

Հայերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Ա. Կ. Շահբազյան*
Ռուսերեն և անգլերեն տեքստերի խմբագիր՝ *Լ. Հ. Պասիկյան*
Չեխերենի և անգլերենի խմբագիր՝ *Գ. Ա. Փարվանյան*
Լուսանկարիչ՝ *Ա. Դ. Ներսիսյան*

Տեխնիկական և գեղարվեստական խմբագրումը՝ *Ա. Պ. Նազարեթյանի*
Տեքստերի թարգմանությունը՝ *Ն. Ս. Մկրտչյանի, Ա. Մ. Մովսիսյանի,*
Լ. Հ. Պասիկյանի, Ա. Զ. Պեփրոսյանի
Համակարգչային ապահովումը՝ *Գ. Ս. Դադայանի, Վ. Ռ. Խալաֆյանի*
Սրբագրիչներ՝ *Ն. Հ. Բաղդասարյան, Ա. Հ. Սարուխանյան*

Խորհրդատվություն անգլերեն տեքստերի վերաբերյալ՝ *Ա. Հ. Հակոբյան, Ա. Ա. Մարտիրոսյան*

Լուսանկարչական ապահովումը՝
ՀՀ ՊՆ Տեղեկատվության և հասարակայնության հետ կապերի վարչության

Խմբագրության հասցեն՝ Երևան, Կ. ՌԻՆԵՑՈՒ փողոց, 56/6, հեռ. 28-54-25, 28-12-94:
URL: <http://www.mil.am/arm/index.php?page=105>
Էլ. փոստ՝ haykakan_banak@mail.am

© ՀՀ ՊՆ Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների
ինստիտուտի «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդես, 2010 թ.

Ստորագրվել է տպագրության 29.11.2010: Թուղթը՝ օֆսեթային: Չեխերենի 70x100 1/16:
Տեքստը՝ 132 էջ + 4 էջ ներդիր: Պայմանական տպագրական 10,5 մամուլ: Տպաքանակը՝ 500:
Տառատեսակը՝ «Թայմս» և «Բարբիկա»: Տպագրությունը՝ օֆսեթ:
Վկայական՝ 523: Դասիչ՝ 69263: ISSN 1829-0108:

Տպագրվել է «Լիմուշ» տպարանում:

Հայաստանի Հանրապետության
Պաշտպանության նախարար Մեյրան Օհանյանի
և Գերմանիայի Դաշնային Հանրապետության
Դաշնային պաշտպանության նախարարության
խորհրդարանական պետական քարտուղար Քրիստիան Շմիդտի
պաշտոնական հանդիպումը

Բոնն (Գերմանիա), 2010 թ. հուլիսի 22

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿ